

ISSN 2518-198X (Print)
ISSN 2663-5127 (Online)

BULLETIN

OF THE KARAGANDA UNIVERSITY

PHILOLOGY
Series

№ 4(100)/2020

ISSN 2518-198X (Print)
ISSN 2663-5127 (Online)
Индексі 74623
Индекс 74623

**ҚАРАҒАНДЫ
УНИВЕРСИТЕТІНІҢ
ХАБАРШЫСЫ**

ВЕСТНИК
КАРАГАНДИНСКОГО
УНИВЕРСИТЕТА

BULLETIN
OF THE KARAGANDA
UNIVERSITY

ФИЛОЛОГИЯ сериясы

Серия ФИЛОЛОГИЯ

PHILOLOGY Series

№ 4(100)/2020

Қазан–қараша–желтоқсан
30 желтоқсан 2020 ж.

Октябрь–ноябрь–декабрь
30 декабря 2020 г.

October–November–December
December, 30th, 2020

1996 жылдан бастап шығады
Издается с 1996 года
Founded in 1996

Жылына 4 рет шығады
Выходит 4 раза в год
Published 4 times a year

Қарағанды, 2020
Караганда, 2020
Karaganda, 2020

Бас редакторы
филол. ғыл. д-ры
Ж.Ж. Жарылғапов

Жауапты хатшы
филол. ғыл. канд.
Л.М. Харитонова

Редакция алқасы

Ш.М. Мәжітаева, филол. ғыл. д-ры, Акад. Е.А. Бөкетов ат. Қарағанды университеті (Қазақстан);
В.Т. Абишева, филол. ғыл. д-ры, Акад. Е.А. Бөкетов ат. Қарағанды университеті (Қазақстан);
У.М. Бахтикиреева, филол. ғыл. д-ры, РХДУ ШТИ, Москва (Ресей);
С.А. Матяш, филол. ғыл. д-ры, Орынбор мемлекеттік университеті (Ресей);
М. Джусупов, филол. ғыл. д-ры, Өзбек мемлекеттік әлем тілдері университеті, Ташкент (Өзбекстан);
Н.И. Букетова, филол. ғыл. д-ры, «Лингва» Орталық Қазақстан академиясы, Қарағанды (Қазақстан);
Н.Ж. Шаймерденова, филол. ғыл. д-ры, Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы (Қазақстан);
К.А. Төлеубаева, филол. ғыл. канд., Акад. Е.А. Бөкетов ат. Қарағанды университеті (Қазақстан);
И.С. Насипов, филол. ғыл. д-ры, М. Ақмолла атындағы Башқұрт мемлекеттік педагогикалық университеті, Уфа (Ресей);
З.К. Темиргазина, филол. ғыл. д-ры, ППУ, Павлодар (Қазақстан);
А. Бочковска, ғылым докторы, Николай Коперник университеті, Торунь (Польша)

Редакцияның мекенжайы: 100024, Қазақстан, Қарағанды қ., Университет к-сі, 28

Тел.: (7212) 77-04-38 (ішкі 1026); факс: (7212) 35-63-98.
E-mail: vestnikku@gmail.com. Сайт: philology-vestnik.ksu.kz

Редакторлары

Ж.Т. Нурмуханова, С.С. Балкеева, Т.А. Кохановер

Компьютерде беттеген

Г.Қ. Қалел

Қарағанды университетінің хабаршысы. «Филология» сериясы.

ISSN 2518-198X (Print). ISSN 2663-5127 (Online).

Меншік иесі: «Академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті» КЕАҚ.

Қазақстан Республикасы Ақпарат және қоғамдық даму министрлігімен тіркелген. 30.09.2020 ж. № KZ16VPY00027386 қайта есепке қою туралы куәлігі.

Басуға 29.12.2020 ж. қол қойылды. Пішімі 60×84 1/8. Қағазы офсеттік. Көлемі 11,125 б.т. Таралымы 200 дана. Бағасы келісім бойынша. Тапсырыс № 86.

«Акад. Е.А. Бөкетов ат. Қарағанды ун-ті» КЕАҚ-ның баспасының баспаханасында басылып шықты. 100024, Қазақстан, Қарағанды қ., Университет к-сі, 28. Тел. (7212) 35-63-16. E-mail: izd_kargu@mail.ru

Главный редактор
д-р филол. наук
Ж.Ж. Жарылгапов

Ответственный секретарь
канд. филол. наук
Л.М. Харитонова

Редакционная коллегия

- Ш.М. Мажитаева,** д-р филол. наук, Карагандинский университет им. акад. Е.А. Букетова (Казахстан);
- В.Т. Абишева,** д-р филол. наук, Карагандинский университет им. акад. Е.А. Букетова (Казахстан);
- У.М. Бахтикиреева,** д-р филол. наук, ИИЯ РУДН, Москва (Россия);
- С.А. Матяш,** д-р филол. наук, Оренбургский государственный университет (Россия);
- М. Джусупов,** д-р филол. наук, Узбекский государственный университет мировых языков, Ташкент (Узбекистан);
- Н.И. Букетова,** д-р филол. наук, ЦКА «Лингва», Караганда (Казахстан);
- Н.Ж. Шаймерденова,** д-р филол. наук, КазНУ им. аль Фараби, Алматы (Казахстан);
- К.А. Толеубаева,** канд. филол. наук, Карагандинский университет им. акад. Е.А. Букетова (Казахстан);
- И.С. Насипов,** д-р филол. наук, Башкирский государственный педагогический университет им. М. Акмуллы, Уфа (Россия);
- З.К. Темиргазина,** д-р филол. наук, ППУ, Павлодар (Казахстан);
- А. Бочковска,** хабилитированный доктор, Университет Николая Коперника, Торунь (Польша)

Адрес редакции: 100024, Казахстан, г. Караганда, ул. Университетская, 28
Тел.: (7212) 77-04-38 (внутр. 1026); факс: (7212) 35-63-98.
E-mail: vestnikku@gmail.com; *Сайт:* philology-vestnik.ksu.kz

Редакторы

Ж.Т. Нурмуханова, С.С. Балкеева, Т.А. Кохановер

Компьютерная верстка

Г.К. Қалел

Вестник Карагандинского университета. Серия «Филология».

ISSN 2518-198X (Print). ISSN 2663-5127 (Online).

Собственник: НАО «Карагандинский университет имени академика Е.А. Букетова».

Зарегистрировано Министерством информации и общественного развития Республики Казахстан. Свидетельство о постановке на учет № KZ32VPY00027389 от 30.09.2020 г.

Подписано в печать 29.12.2020 г. Формат 60×84 1/8. Бумага офсетная. Объем 17,87 п.л. Тираж 200 экз. Цена договорная. Заказ № 86.

Отпечатано в типографии издательства НАО «Карагандинский университет им. акад. Е.А. Букетова». 100024, Казахстан, г. Караганда, ул. Университетская, 28. Тел. (7212) 35-63-16. E-mail: izd_kargu@mail.ru

© Карагандинский университет им. акад. Е.А. Букетова, 2020

Main Editor

Dr. of philol. sciences
Zh.Zh. Zharylgapov

Responsible secretary

Cand. of philol. sciences
L.M. Kharitonova

Editorial board

Sh.M. Mazhitaeva,	Dr. of philol. sciences Karaganda University of the name of acad. E.A. Buketov (Kazakhstan);
V.T. Abisheva,	Dr. of philol. sciences Karaganda University of the name of acad. E.A. Buketov (Kazakhstan);
U.M. Bahtikireeva,	Dr. of philol. sciences Peoples' Friendship University of Russia, Moscow (Russia);
S.A. Matyash,	Dr. of philol. sciences Orenburg state University (Russia);
M. Dzhusupov,	Dr. of philol. sciences Uzbek state University of world languages, Tashkent (Uzbekistan);
N.I. Buketova,	Dr. of philol. sciences Central Committee «Lingua», Karaganda (Kazakhstan);
N.Zh. Shaimerdenova,	Dr. of philol. sciences Al-Farabi Kazakh national university, Almaty (Kazakhstan);
K.A. Toleubaeva,	PhD. Philol. Karaganda University of the name of acad. E.A. Buketov (Kazakhstan);
I.S. Nasipov,	Dr. of philol. sciences M. AkmulliBashkir State Pedagogical University, Ufa (Russia);
Z.K. Temirgazina,	Dr. of philol. sciences PPU, Pavlodar (Kazakhstan);
A. Baczowska,	Habilitated doctor Nicolaus Copernicus University, Torun (Poland)

Postal address: 28, University Str., 100024, Karaganda, Kazakhstan

Tel.: (7212) 77-04-38 (add. 1026); fax: (7212) 35-63-98.

E-mail: vestnikku@gmail.com. Web-site: philology-vestnik.ksu.kz

Editors

Zh.T. Nurmukhanova, S.S. Balkeyeva, T. Kokhanover

Computer layout

G.K. Kalel

Bulletin of the Karaganda University. «Philology» series.

ISSN 2518-198X (Print). ISSN 2663-5127 (Online).

Proprietary: NLC «Karaganda University of the name of academician E.A. Buketov».

Registered by the Ministry of Information and Social Development of the Republic of Kazakhstan.
Rediscount certificate No. KZ16VPY00027386 dated 30.09.2020.

Signed in print 29.11.2020. Format 60×84 1/8. Offset paper. Volume 11,125 p.sh. Circulation 200 copies.
Price upon request. Order № 86.

Printed in the Publishing house of NLC «Karagandy University of the name of acad. E.A. Buketov».
28, University Str., Karaganda, 100024, Kazakhstan. Tel. (7212) 35-63-16. E-mail: izd_kargu@mail.ru

© Karaganda University of the name of acad. E.A. Buketov, 2020

ҚҰРМЕТТІ ОҚЫРМАН!

Сіздерге «Қарағанды университетінің хабаршысы» журналының 100-ші мерекелік санын ұсынып отырмыз. «Қарағанды университетінің хабаршысы» ғылыми мерзімді басылымы Қазақстан және басқа елдер ғалымдарының әр түрлі ғылым салаларындағы зерттеулерінің нәтижелерін ашық баспасөзде жариялауға бағытталған. Журналдың мақсаты — халықаралық ғылыми қауымдастықты жаңа әдістер және идеялармен таныстыра отырып, маңызды ғылыми және білім беру ақпараттарымен алмасуға тиімді жағдай жасау. Журнал ғылыми қызметтің негізгі нәтижелерін жариялау үшін ҚР БҒМ ғылым және білім саласындағы бақылау бойынша комитетпен ұсынылған басылымдар тізіміне енгізілген.

Журнал 1996 жылы алғашында екі серия («Гуманитарлық ғылымдар сериясы» және «Жаратылыстану ғылымдар сериясы») бойынша жарық көрді. 2004 жылдан бастап «Математика», «Физика», «Химия», «Биология. Медицина. География», «Экономика», «Педагогика», «Филология», «Тарих. Философия. Құқық» сияқты сегіз серия бойынша материалдар жарияласа, 2010 жылы «Құқық» өз алдына бөлек серия ретінде шығарылып, жалпы саны тоғызға жетті.

2015 жылдан бастап «Қарағанды университетінің хабаршысы» журналының «Химия», «Физика», «Математика» бағытындағы сериялары Web of Science Core Collection халықаралық базасының «Emerging Sources Citation Index (ESCI)» платформасына енді. Қазіргі уақытта «Қарағанды университетінің хабаршысы» журналында отандық ғалымдардың өзекті мәселелер бойынша ғылыми зерттеулерінен басқа, ТМД елдері және Германия, Польша, Қытай, Египет, Түркия Үндістан, Пәкістан секілді әлемдік ғылыми ортада 9 серия бойынша ғылыми жұмыс нәтижелерін жариялайтын беделді басылымға айналып отыр. Журналдың халықаралық талаптарға сәйкес келетін 3 тілдегі жеке сайтында редакциялық алқа саясаты, онлайн мақала жіберу мен онлайн рецензиялау талаптары көрсетілген. Журналда жарияланған барлық мақалаларға цифрлік объект идентификаторы беріледі. Журнал алдыңғы қатарлы отандық және шетелдік кітапханалық жүйелермен және дерекқорлармен ынтымақтастық жасап, қазақстандық дәйексөздер базасы бойынша импакт факторға ие. Бұл өз кезегінде жарияланған материалдарға жылдам және ашық қол жеткізуге мүмкіндік береді.

Тәуелсіз еліміздің ғылымы мен білімінің дамуында айшықты қолтаңбамыз қалыптасты. Осындай абырой биігіне көтерілу ұзақ жылғы қажыр-қайраттың, үздіксіз ізденудің, талмай алға ұмтылудың нәтижесі деп білемін. Адамзат алдында тұрған аса ділгір мәселелерді шешуді өзінің мәңгілік межесі, игі мақсатына айналдырған басылым әлі де соны ғылыми жаңалықтардың жаршысы бола беретініне бек сенімдімін. Журналдың ғылыми әлеуетінің артуына үлес қосқан барлық авторлар мен ғалым-зерттеушілерге ризашылығымызды білдіре отырып, 100-ші мерекелік басылымның шығуына орай баршаңызды шын жүректен құттықтаймын!

Тәуелсіз еліміздің ғылымы мен білімінің дамуында айшықты қолтаңбамыз қалыптасты. Осындай абырой биігіне көтерілу ұзақ жылғы қажыр-қайраттың, үздіксіз ізденудің, талмай алға ұмтылудың нәтижесі деп білемін. Адамзат алдында тұрған аса ділгір мәселелерді шешуді өзінің мәңгілік межесі, игі мақсатына айналдырған басылым әлі де соны ғылыми жаңалықтардың жаршысы бола беретініне бек сенімдімін. Журналдың ғылыми әлеуетінің артуына үлес қосқан барлық авторлар мен ғалым-зерттеушілерге ризашылығымызды білдіре отырып, 100-ші мерекелік басылымның шығуына орай баршаңызды шын жүректен құттықтаймын!

*Редакциялық кеңестің төрағасы
ҚР ҰҒА корреспондент-мүшесі,
заң ғылымдарының докторы,
профессор Н.О. Дулатбеков*

МАЗМҰНЫ — СОДЕРЖАНИЕ — CONTENTS

РУХАНИ ЖАҢҒЫРУ

<i>Әділова А.С., Каукербекова Б.С.</i> Абай және қазіргі қазақ көркем мәтіндері.....	7
<i>Ісмақова А.С.</i> Алаш Абайтануы	13
<i>Мұхамбетов Ж., Кәдірова С., Ермекқалиева Ш.</i> Алашорда үкіметі мен Алаш ардагерлері ұлт тілінің мәселелері жайлы.....	21

ТІЛТАНУДЫҢ ЖӘНЕ ӘДЕБИЕТТАНУДЫҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ЯЗЫКОЗНАНИЯ И ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЯ ACTUAL PROBLEMS OF LANGUAGE AND LITERATURE STUDIES

<i>Жауыншиева Ж.Б., Киынова Ж.К., Бергман А.</i> Числовой код во фразеологической картине мира различных лингвокультур: опыт сопоставительного анализа	27
<i>Khasenov B.R., Nefedova L.A., Adilova A.S.</i> Mythical and linguistic interpretation of the sign point inside the circle.....	34
<i>Uaikhanova M.A., Olenov S.V., Yergaliyeva S.Zh.</i> Text Derivative Description of Political Discourse (based on the example of Kazakhstani Internet comments)	40
<i>Солодовникова Т.В.</i> Новые формы реконфигурации рекламного дискурса.....	47
<i>Fleming K., Smagulova J., Pleuov A.</i> What can ethnography offer: methodological reflections and case studies	53
<i>Түйте Е.Е.</i> Жазудың даму тарихы мен қоғамдық қызметі	60
<i>Демесинова Л.М., Оразбек М.С.</i> Бовари ханым: тоғышарлық, әлде тағы әйел архетипі.....	67

ФИЛОЛОГИЯЛЫҚ БІЛІМ БЕРУДЕГІ ЗАМАНАУИ ТӘСІЛДЕР СОВРЕМЕННЫЕ ПОДХОДЫ В ФИЛОЛОГИЧЕСКОМ ОБРАЗОВАНИИ MODERN APPROACHES IN PHILOLOGICAL EDUCATION

<i>Акишева Ж.С., Келлер-Дедицкая Е.Р., Бекбалакова Н.А.</i> К вопросу формирования вторичной языковой личности	73
<i>Bekmasheva A.N., Azhgaliev M.K.</i> Reading as a kind of oral activity in professional language training.....	78

АВТОРЛАР ТУРАЛЫ МӘЛІМЕТТЕР — СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ — INFORMATION ABOUT AUTHORS	85
--	----

2020 жылғы «Қарағанды университетінің хабаршысында» жарияланған мақалалардың көрсеткіші. «Филология» сериясы — Указатель статей, опубликованных в «Вестнике Карагандинского университета» в 2020 году. Серия «Филология» — Index of articles published in the «Bulletin of the Karaganda University» in 2020 y. «Philology» Series	87
--	----

А.С. Әділова^{1,*}, Б.С. Каукербекова²

¹Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті, Қазақстан;

²Қарағанды медицина университеті, Қазақстан

(E-mail: adilova2010@mail.ru, baglankaukerbekova@mail.ru)

Абай және қазіргі қазақ көркем мәтіндері

Мақалада хакім Абай өлеңдерінің қазіргі қазақ көркем әдеби үдерісіндегі орны қарастырылған. Әр автор оқырманға өз дүниетанымын, түрлі сипаттағы оқиға-жағдайға қатысты өз түйсінуін көркем мәтін арқылы жеткізеді. Оның сөздік қоры ұлт тіліндегі сан алуан тілдік құралдармен қатар, танымдық кеңістікте түрлі деңгейде белгілі әр қилы мәтін бөліктерін, өзінен бұрын шығармашылықпен айналысқан тұлғалардың сөзқолданысын да қамтитыны байқалады. Ондай фрагменттер кейде еш өзгеріссіз қолданылса, енді бірде өзгертілуі мүмкін. Қазақ лингвомәдени қоғамында қолдану жиілігі жоғары күшті әдеби мәтіндер деп Абай шығармаларын атауға болады. Абай өлеңдерінің құрылымдық, сөз, сөз тіркесі, сөйлем, тұтас мәтін деңгейіндегі цитациясы қазақ әдеби үдерісінің кейінгі 60–70 жылында поэзия және проза мәтіндерінде тұрақты кездесетіні байқалады. Бұл орайда М. Мақатаев, М. Мағауин, Ж. Әбдірашев, Ғ. Жайлыбай, Г. Салықбай, М. Райымбек, Ж. Сәрсек сияқты ақын-жазушылар мәтіндері бірден еске түседі. Бұл үрдісті ХХІ ғасырда шығармашылықпен айналысып жүрген жастар да жалғастырып жүргенін айта келе, авторлар Абай мұрасы элитарлық тілдік тұлға саналатын ақын-жазушылардың бірнеше буыны үшін сөз өнерінің эталоны, өлшемі болатыны сөзсіз деген қорытынды жасайды.

Кілт сөздер: көркем мәтін, күшті әдеби мәтін, Абай өлеңдері, элитарлық тілдік тұлға, цитация.

Kipicne

Функционалды стиль мәтіндері арасында лингвистикалық тұрғыдан жиі сипатталатын мәтіндердің бірі де бірегейі — көркем мәтін. Қандай болсын қаламгер өзін қоршаған ортаны, болмысты, қоғамдық-әлеуметтік жағдайды, саяси-идеологиялық құрылымды танып-түсінуін оқырманға көркем мәтін арқылы жеткізеді. Әр ақын-жазушының тілдік қорында, семантикалық ұзақ мерзімді жадында жалпыхалықтық қолданыстағы лексика-фразеологиялық бірліктер, халық афоризмдерімен қатар өз контексінен ажыраған немесе контексті көмескі әр қилы сентенциялар, оның өзінен бұрын өмір сүрген ақын-жазушылардың сөзқолданысы бірде саналы түрде, енді бірде бейсана кездесіп қалып отырады. Шығармашыл тұлғаның өз көркем мәтінде лингвомәдени қауымдастық мүшелерінің көбіне таныс, белгілі шығармалардан түрлі деңгейдегі, түрлі көлемдегі үзінділерді қолдануының өзіндік себебі, мақсаты бар. Көп жағдайда бұл үрдіс ақынның не жазушының танымынан хабар беріп, оның әдеби ортадағы замандастарын, алдыңғы буын өкілдерін бағалауын көрсетеді. Ал бұл оқырман үшін де маңызды, себебі ол автор келтірген түрлі фрагменттерді тану-танымауына байланысты өзінің ұлттық және әлемдік мәдениет үлгілерін қаншалықты білетінін анықтай алады.

*Корреспондент-авторы. E-mail: adilova2010@mail.ru

Зерттеудің деректері мен әдістері

Ұлттық элитарлық тілдік тұлға деп есептеліп, халық руханиятына қызмет жасайтын, өз ой-көзқарасымен оқырмандарына тікелей де, жанама да әсер ететін ақын-жазушылардың танымдық базасының қалыптасуы ғылыми айналымда күшті әдеби мәтіндер, күшті әдеби емес мәтіндер, бұқаралық мәдениет мәтіндері [1; 157] деп аталатын мәтіндерге байланысты болады.

Күшті әдеби мәтіндер уақыт және әлеуметтік жағдайларға қарамастан, белгілі бір лингвомәдени қоғам мүшелерінің көпшілігі үшін құнды болып есептелетін, әр жаңа буын үшін маңыздылығы, қажеттілігі үнемі байқалып отыратын, әр адам өзін толғандырған сұрақтарға жауап таба алатын, жалпыадамзаттық ұстанымдар мен құндылықтарды насихаттау нәтижесінде қалың көпшілікке рухани күш-қуат беретін, ұлттық діл-болмысты қалыптастыратын көркем мәтіндер.

Күшті әдеби емес мәтіндер ретінде әр қилы дін өкілдері үшін барлық адами қасиеттер мен мінез-құлық, өмір сүру қалып-ұстанымдарының, түрлі жағдаяттардың өлшемі, құндылықтардың қайнар көзі болып саналатын сакралды мәтіндер (Құран, Библия, Тәурат), сондай-ақ фольклор мәтіндері, тарихи көне жәдігерлер аталады.

Бұқаралық мәдениет мәтіндерінің қатарына медиадискурс, ән, жарнама мәтіндері кіргізіледі.

Бұл мәтіндерді, олардың әр түрлі бөліктерін белгілі бір лингвомәдени қоғам мүшелері өзінің ауызша, жазбаша сөзіне тұрақты, үнемі, түрлі мақсатта жиі енгізіп отырады, яғни олардың қолданыс жиілігі жоғары.

Осы тұрғыдан келгенде Абайдың өлмес мұрасы күшті әдеби мәтіндердің бірегейі деп санала алады.

Абайдың танымдық базасы мен кеңістігінің қалыптасуы туралы М. Әуезов былай дейді: «Абай бүкіл қазақ халқының арғы-бергі заманда ауыз әдебиет үлгісінде тудырған шығармаларын: мақал-мәтелдерінің, аңыз-ертегілерінің, үлкенді-кішілі дастандарының қазынасын да білді. Жазба күйде жетпесе де, ауызша айтылып, жыраққа тарап жатқан шешендік сөздердің, айтыс-тартыстардың және өзінен бұрынғы, өзімен тұстас әлденеше жеке ақындардың да шығармаларын көптен-көп естіп, ұғынып, жадында тұтып, қолданып өсті» [2; 252]. Бұл пікірді осы заманғы қазақ көркем әдеби үдерісіне қатысушыларға қатысты да айтуымызға болады, себебі қазақ қаламгерлері үшін Абай шығармалары ұғынып, жадында тұтып, қолданылған мәтіндер екені байқалады. Мысалы, «Англияда оқып жүр» сатиралық туындысына назар аударған бетте Хакім Абайдың «Интернатта оқып жүр» өлеңінің құрылымы да, семантикасы да еске түседі:

*Англияда оқып жүр,
«Дөкей» көкем баласы.
Новый қазақ, бундурхит,
Ана тілдің шаласы.
«Балам бәрін білді» — деп
Секеңдейді анасы.*

Өлең атауының өзі әр қилы ассоциациялар тудыруға, болжам жасауға, интерпретациялауға негіз бола алады. Эмоционалды мәні жағымсыз лексика, қазіргі қазақ қоғамына тән жаргондар (*дөкей, көкем, новый қазақ, бундурхит — вундеркинд, құлық, понятка, конкретный*), макаронизмдер (*заявление, дача, вилла, казино, азарт, история, мистер*) мен жалпыхалықтық, ұлттық мәдени-рухани лексика айқын контраста алынған. Туындыда Абайдың сөзқолданысы, сөйлем құрылымы, сатира нысандары бірден танылғанмен, дәстүрлі қазақ отбасындағы құндылықтардың да, қалыптасқан тәртіптің де өзгергенін ақын ықшамды көрсетеді: *ана тілдің шаласы, секеңдейді анасы*.

Бұның өзі А. Байтұрсынұлының «Адам ана тілін жасынан естуінше үлкендерден үйренеді. Сонан соң тіл танытқыш кітаптардан таниды. *Онан кейін үлгілі жазушылардың сөзін оқып*, өзі іс жүзінде иә ауызша айтып, иә жазып қолданумен біледі» [3; 349] деген тұжырымының дәлелі және осы бір ғана мысалдан байқалып отырғанындай, данышпан Абайдың өлеңдері қазақ қаламгерлерінің бірнеше буынына өте жақсы таныс, үлгілі сөз ретінде олардың дүниені қабылдауына, тануына, өз бетінше интерпретациялауына ықпал еткен.

Абай өлеңдерін күшті әдеби мәтіндер ретінде таныту үшін лингвистикалық талдау, интерпретациялау, контекстік талдау, тілдік сипаттама әдістері ұштастырылды.

Нәтижелер мен олардың талқылануы

Қазақ қаламгерлерінің әр кезеңде өмір сүрген бірқатар өкілдеріне «сөзі үлгілі болған» Абайдың ықпалы түрлі деңгейдегі цитация арқылы көрінеді, мәселен, *сөз тіркесі деңгейіндегі* цитацияның мысалы ретінде Ғ. Жайлыбайдың шумақтарын қарастыруға болады:

*Жалына жүйрік жырдың жармасқалы,
Жанымның жарқ-жұрқ етіп алдаспаны.*

*«Туғанда дүние есігін ашқан өлең»,
Мен саған жетіп едім жалғасқалы.*

*Мыңменен жалғыз алысқан Абай,
Шыңғыстан шыңға беттедің.
Артылып туған данышпан Абай
Текіден туған текті едің.*

Ғ. Жайлыбайдың алғашқы шумағында Абайдың өз жолдары эпитет ретінде алынып, ұлы ақынның өзін сипаттауға қолданылса, екіншісінде континуумы трансформацияланған Абай сөйлемі сөз тіркесіне айналдырылып, қаратпа сөз ретінде жұмсалған.

Сөйлем деңгейіндегі цитация М. Мақатаевтың мына жолдарынан байқалады:

*Жақтасаң да өзің біл, даттасаң да,
Соттасаң да еркің бар, ақтасаң да.*

*Мен де жұмбақ адаммын, оны да ойла,
Мыңмен жалғыз алысып жатпасам да!*

М. Мақатаев өз өлеңінде Абайдан алынған сөз тіркесі мен сөйлем бар екенін *да, де* демеулік шылаулары мен бұйрық райдағы етістік, үнемі өтіп жататын үдерісті көрсететін қалып етістігін болымсыз түрдегі шартты райға қою арқылы байқатады.

Ал тұтас өлеңнің мәтін ішіне енгізілуі М. Мағауиннің «Әйел махаббаты» әңгімесінен көрінеді:

Жазушы эпиграфқа алған Мопассанның бір кейіпкерінің сөзі мен әңгіме семантикасы мүлде қайшылықты: « — Иә... шын сүйе алатын тек әйелдер ғана». Атаудағы әйел сөзі әңгімеде төрт рет қана кездеседі, алғаш бейтараптығы нәтижесінде тек жай ғана номинативтік қызметте қолданылса (*Бес биенің сабасындай толық, етжеңді келген қара торы әйел Бәтима өзінің бір кезде қыз болғанына шынымен таңырқағандай сәл аңырып қалды да,..; Құшақтасып, күлісіп, біраз мауқын басқан соң екі әйел үй, тұрмыс, тіршілік жайын сөз етіп кетті*), әңгіменің орта тұсында алдында тұрған эпитет арқылы коннотациясы айқын эмоционалды қолданысқа айналған: *Бірақ менде әйелдің, әлі өмірді білмейтін, әлі ләззаттың дәмін татпаған парықсыз әйелдің тәкаппарлығы бар еді*. Осы қолданыс эпиграфпен де, атаумен де толық қайшылықта.

Әңгімеде сөйлеу субъектісі сатылап бірнеше өзгертілген: III жақтағы баяншы I жақтағы Зиямен алмастырылып, Зияның өзі Төлегеннің хатына кезек береді. Әрине, бұл жердегі сөйлеу субъектісінің өзгеруі фиктивті (жалған), себебі келтіріліп отырған Зияның әңгімесінің де, Төлеген хатының да авторы — жазушының өзі. Бұл лингво-композициялық тәсілді қаламгер Зия мен Төлегеннің әрқайсысының образын ашуға, әңгіменің эмоционалдылығын контраст арқылы күшейтуге қолданған. Сөйлеу субъектісінің өзгеруін автор оқырманға тілдік маркермен байқатады. Төлеген Зияның барлық іс-әрекетін — парықсыз еркелігін, жастық менмендігін, ойсыз тентектігін Абай өлеңіне сыйғызады:

*...Дүниеде, сірә, сендей маған жар жоқ,
Саған жар менен артық табылса да.
Сорлы асық сарғайса да, сағынса да,
Жар тайып, жақсы сөзден жаңылса да,
Шыдайды риза болып жар ісіне,
Қорлық пен мазағына табынса да.*

Төлеген өзінің көңіл-күйін, жағдайын мейлінше толық, мейлінше дәл, мейлінше әсерлі береді деген бір жолды қайталау арқылы өзін сипаттайды:

Шыдайды риза болып жар ісіне...

Бұл интертекст Төлегеннің өзіне де, авторға да, оқырманға да оны мінездеуге мүмкіндік береді. Себебі қарама-қайшы түрлі сезімдердің шарпысуын, күресін көрсететін өлеңді таңдау Төлегеннің білім-парасатын, рухани дүниесінің жан-жақтылығын, жоғарылығын танытады. Екі адамның арасындағы қарым-қатынас Зияның әңгімесі мен Төлегеннің хатында қатар, параллель, бірақ екі адамның көзқарасымен суреттелгендіктен, оқырманның бұл екеуі туралы пікірі толық болады.

Әсіресе Зияның образын ашуға хаттағы эмоционалды-экспрессивті лексика, контраст, графикалық тәсілдердің ақпараттығы көп қызмет етеді. Әңгімедегі хат ішкі интертекст болса, Абай өлеңі — сыртқы интертекст. Автор оқырманның тілдік құзіретіне күмәнді, сондықтан да өз кейіпкеріне өлең иесін ататып, түсіндірме жасатады.

Абай өлеңдерінен алынған интертекстер түрлі қызмет атқарады:

1) Көркем мәтінде өзі түскен контекстің әсер-қуатын арттыруға қызмет етеді. Мысалы:

Өлмеу үшін — құлқынды жемдеу үшін

Мен-дағы өлең жазбаймын ермек үшін.

«Жаздым үлгі жастарға бермек үшін»

Абай жаққан бір сәуле сөнбеу үшін (М. Мақатаев).

Ақын осы шумақта Абайдың өлең жолдарының бірін еш өзгеріссіз беріп, тырнақша арқылы оның цитата екенін көрсетсе, екіншісін автор поэзияның талаптары бойынша ырғақ, буын сәйкестігі үшін өзгерткен.

2) Автордың немесе лирикалық субъектінің өзі идеал тұтқан объектіні бағалауы үшін қолданылады:

Қараулықтың қапаста қаңғыр үні

Мен де ән салам. Сан адам салды мұны.

«Жаза алмайтын өлеңді ермек үшін»

Жақсылардың болайын жаңғырығы (Г. Салықбай).

Бұл мысалда Абай сөзі анық танылса да, оны қолданып отырған ақын тек оны ғана емес, басқаларды да есте ұстап отыр деп түсіну керек.

3) Автор өзі суреттеп отырған жағдайдың таңбасы ретінде қолданады, яғни Абайдың бір ғана жолы арқылы қазіргі қазақ қоғамындағы жершілдік, жікшілдік, рушылдық сияқты кертартпа қарекеттерді ұстанушы көсемсымақтардың жиынтық бейнесін танытады:

Дүрбелеңнен сыр тартсам дерек шығар,

Тарихымның тор көзі елеп шығар.

Бас-басына би болған қиқымдарға,

Құнанбайдай бір кие керек шығар (Ғ. Жайлыбай).

Ал мына мысалдарда мәтіннің жекелеген фрагментін авторлар өз өлеңдеріне кіргізгенде тырнақшамен ажыратып, бөгде сөз екенін көрсетпесе, тұтас мәтінге етене қабысқандықтан жаттығын байқамаймыз десе де болады:

Жоқ-барды жазып-сызып, күштеп таңып,

Ақпарлы, әжік-күжік істі атқарып,

Батырмыз — тоқсанымыз тоқты жыққан.

Жатырмыз — **«болмасақ та, ұқсап бағып!»**

Бағасын берер ұрпақ, түстеп, танып.

Дос іздедім, тірліктен табылмады,

Ақылды, қайраты мол — қабырғалы.

«Жалғандықтан жасалған көңіл екен» -

Кешегі доспын деген жанның бәрі.

Жас шамалары әр түрлі болғанмен, ұлттық когнитивтік кеңістіктері бірдей екі ақын — Әбдіраштың Жарасқаны мен Маралтай Райымбеков — Абайдың дайын сөзқолданысымен өз өлеңдерінің семантикасын күшейтуге ұмтылады. Төмендегі шумақта Маралтай ақын Абай өлеңіне сілтеме береді, яғни сол баяғы лексикалық индикаторымен нақтыланады:

Сені аңсамай жазған жырым — нұрсыз кіл,

Сен жоқ жерде — тұл дүние күнсіз тұр.

Мендегі хал, сол баяғы, баяғы –

«Көзбен ұғып, ішпен сезер, тілсіз тіл!»

Қорытынды

Байқалып отырғандай, хакім Абайдың сөзі М. Мақатаев, М. Мағауин, Ж. Әбдірашев, Ғ. Жайлыбай, Г. Салықбай, М. Райымбек, Ж. Сәрсек сияқты ақын-жазушылардың көркем шығармаларының семантикасын толықтырып, байытып, оқырманға әсерін арттырып тұр. Аталған қаламгерлердің шығармашылық үдерісі 60–70 жылды қамтыса, қазір де Абайдың сөзін жадында

үнемі жаңғыртып келе жатқан ақындар шоғыры бар екені байқалады, мәселен, Мирас Асанның мына шумақтарынан Абайдың сөзқолданысы бірден танылады:

Жырақ қалма қызықты жыр-ән кештен,
Шындыққа да берік бол шыған көшкен.
Алты құрлық, төрт мұхит — *барлығын сүй*,
Алты Алашты бірақ та шығарма естен;

Тым-тырыс неге мынау мекен барлық,
Заһарды ішем үнсіз шекер бал ғып...
Хакім кеп айғай салған *жартас* — мен-ау,
Қаңқ етіп, қайта мылқау кетер қалғып!

Ал бұл ақын ХХІ ғасырдың кейінгі онжылдығында өлеңі арқылы таныла бастағанын ескерсек, ғұлама Абайдың мұрасы ғасырдан ғасырға, ұрпақтан ұрпаққа жететінінің дәлелі деуге болады, яғни танымдық білім аясы, кеңістігі ұлттық мәдениет негізінде қалыптасқан қаламгерлер үшін Абай өлеңдері сөз өнерінің үлгісі, өлшемі болып қала беретіні сөзсіз.

Әдебиеттер тізімі

- 1 Денисова Г.В. В мире интертекста: язык, память, перевод / Г.В. Денисова. — М.: Азбуковник, 2003. — 298 с.
- 2 Әуезов М. Қазақтың әдеби тілі туралы / М. Әуезов. // Жиырма томдық шығармалар жинағы. — 19-т. — Алматы: Жазушы, 1985. — Б. 247–272.
- 3 Байтұрсынов А. Әдебиет танытқыш / А. Байтұрсынов // Ақ жол. — Алматы: Жалын, 1991. — 462 б.

А.С. Адилова, Б.С. Каукербекова

Абай и современные казахские художественные тексты

В статье рассмотрена роль произведений Абая в современных казахских художественных текстах. Каждый автор передает свое мировоззрение и мироощущение в различных ситуациях посредством художественного текста. Его лексикон включает в себя, наряду с различными средствами национального языка, фрагменты разнообразных текстов, известных в различной степени в определенном лингвокультурном сообществе, а также словоупотребления поэтов и писателей, живших и творивших до него. Такие фрагменты могут использоваться без каких-либо изменений или с трансформацией. В казахском лингвокультурном сообществе сильными литературными текстами с высокой частотностью использования можно назвать стихотворения Абая. Цитацию на уровне структуры слова, словосочетания, предложения, целого текста можно увидеть в поэтических и прозаических текстах последних 60–70 лет в казахском литературном процессе. В этой связи сразу вспоминаются тексты таких литераторов, как М. Макагаев, М. Магауин, Ж. Абдрашев, Г. Жайлыбай, Г. Салыкбай, М. Райымбек и Ж. Сарсек. Указав, что эта тенденция успешно продолжается молодыми поэтами нынешнего, ХХІ века, авторами сделан вывод о том, что наследие Абая является эталоном словесного искусства для все новых поколений поэтов и писателей.

Ключевые слова: художественный текст, сильный литературный текст, стихотворения Абая, элитарная языковая личность, цитация.

A.S. Adilova, B.S. Kaukerbekova

Abay and modern Kazakh art texts

The article considers the place of Abay's poems in modern Kazakh artistic texts. Each author conveys his worldview and worldview in different situations through an artistic text. His lexicon includes, along with various means of the national language, fragments of various texts known to varying degrees in a certain linguistic and cultural community, as well as the word use of poets and writers who lived and worked before him. Such fragments may be used without change or

with a transformation. In the Kazakh linguistic and cultural community, Abay's poems can be called strong literary texts with a high frequency of use. Quotation at the level of structure, word, phrase, sentence, whole text can be seen in poetic and prose texts of the last 60–70 years in the Kazakh literary process. In this regard, the texts of such writers as M. Makataev, M. Magauin, J. Abdrashev, G. Zhailybai, G. Salykbai, M. Raiymbek, J. Sarsek are immediately recalled. Pointing out that this trend continues by young poets engaged in creativity in the last decades of this, XXI century, the authors concludes that the legacy of Abay is a standard of verbal art for more generations of poets and writers.

Keywords: artistic text, strong literary text, poems by Abay, elitist language personality, quotation.

References

- 1 Denisova, G.V. (2003). *V mire interteksta: yazyk, pamiat, perevod [In the world of intertext: language, memory, translation]*. Moscow: Azbukovnik [in Russian].
- 2 Auezov, M. (1985). *Qazaqtyn adebi tili turaly [About Kazakh literary language]*. (Vol. 1-20; Vol. 19). Almaty: Zhazushy [in Kazakh].
- 3 Baitursynov, A. (1991). *Adebiet tanytqysh [Literary criticism]*. Ak zhol – White rood. Almaty: Zhalyn [in Kazakh].

А.С. Исмакова *

М.О. Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институты, Алматы, Қазақстан
(E-mail: ismakova.aigul@gmail.com)

Алаш Абайтануы

Мақалада тәуелсіздік кезеңіне дейінгі авторларымен бірге репрессияға ұшыраған Алаш кезеңіндегі Абайтану туралы алғашқы қарастырылған. Алғашқы абайтанушылардың ғылыми еңбектері ғылыми айналымға тек 1988 жылы оралды. Бұл жоғары кәсіби әдеби шығармаларда алғаш рет Абай Құнанбаевтың шығармашылығын ғылыми тұрғыдан зерттеудің теориялық негіздері қаланды. Бұл Ә.Бөкейхан, А.Байтұрсынұлы, М.Дулатов, Ж.Аймауытұлы, М.Жұмабай, М.Әуезов, С.Торайғыров, М.Ж. Көпей, Р.Марсеков, І.Жансүгіров, Қ.Жұбановтың мақалалары. Бұл мақалаларда бірінші рет ғылыми Абайтанудың теориялық негіздері негізделген. Тәуелсіздік кезеңінде ғана абайтану ғылымының қалыптасуының шынайы көрінісі қалпына келтірілді — 1905 жылы шыққан Ә.Бөкейханның Абай Құнанбаевтың Алаш кезеңіндегі бастамасы. Осы мақалада алғаш рет өмірбаяндық мәліметтер келтіріліп, оның ресми және зайырлы білім алғаны егжей-тегжейлі анықталды. Осыған байланысты Ә.Бөкейхан алғаш рет Абай оқыған кітаптардың тізімін жасады. Алғаш рет Абайдың ақындық шеберлігіне жоғары баға беріледі. Сонымен бірге, ақынның жыл мезгілдері туралы лирикасы әлемдік классикалық поэзиямен бір деңгейде екендігі баса айтылды. Қазақ халқының бас ақыны А.Байтұрсынұлының мақаласында алғаш рет Абайдың поэтикалық әлемінің теориялық дискурсын негіздеді. Абайтанушы Абайдың поэтикалық сөзінің мәңгілік жалпыадамзаттық құндылықтар бейнесіне бағдарланған баяндау және дискурстық ерекшеліктерін талдамалық түрде атап өтті. Сонымен, Абай мәтіндерінде бейнеленген ұлттық кодтың жалпыадамзаттық құндылығы орнықты. Сонымен бірге, Алаш кезеңіндегі Абайтану ғылыми абайтанудың қалыптасуы мен дамуының басты кезеңі екендігі анықталды, сондықтан ол қазіргі кезде абайтанудың қазіргі дамуын анықтайды.

Кілт сөздер: Абайтану, Алаш кезеңіндегі әдебиет, дискурс, нарратив, жалпыхалықтық рухани құндылықтар, ұлттық код.

Kіpіcнe

Совет кезінде Абай ақын, ағартушы, демократ деген үш сөзбен ғана сипатталатын. Абайдың алды не соңынан ергендері туралы мағлұмат болмайтын. Тек 1988 жылдан бастап ғылыми айналымға қайта оралған сталиндік репрессияға ұшыраған Алаш әдебиеті мен Алаш әдебиеттануы Абайтанудың бастауы мен одан кейінгі кезеңдерінің реттелуіне негіз болды.

Қазіргі Тәуелсіз кездегі әдебиеттану мойындағандай Абайтанудың басында Алаш кезеңіндегі зерттеулер тұр. Әлихан Бөкейханның Ресей географиялық қоғамының «Семипалатинский листок» газетінде шыққан «Абай / Ибрагим/ Кунанбаев» [1; 307] атты мақаласында (1905) тұңғыш рет Абайдың ата тегі, алған білімі, өмірбаяны мен шығармашылығы сол кездегі саяси әлеуметтік контексте толық қамтылған. Абайдың 14 жасынан бастап маңайындағы әлеуметтік кемшіліктерді сынап жазған өлеңдерінен бастап, аудармалары мен табиғат лирикасы асыл сөздің үлгісі ретінде анықталған.

Зерттеу материалдары

Әлихан Бөкейханның басты мақсаты Абайды орыс тілі арқылы жалпы әлемге таныстыру болғандықтан, осы ретте Абайтанудың басты ғылыми ұстанымдары мен шарттары айғақталған. Зерттеуші ақынның шын есімі Ибрагим — Авраам екенін атап өтіп, анасы Ұлжан қойып алған Абай есімі ел ішінде сол кезден бастап тарап кеткенін айтқан. Абайдың ата тегі руы тобықты, арғы бабасы батыр және би Ырғызбай екені, атасы Өскембай да әділ би болғаны осы ретте мағлұматты берілген. Әкесі Құнанбай Қарқаралы аға сұлтаны ретінде ел мойындаған абыройлы ел ағасы болғаны да жазылған. Меккеге қажылыққа барғаннан кейін қалған өмірін қажы атағына сай өмір кешкеніне де назар аударылған. Ақынның нағашы жұрты да тектілер — сонау Қазыбек биден басталатыны, ақынның анасы Ұлжан атақты Бошан Бертіс бидің ұрпағы делінген.

*Корреспондент-авторы. E-mail: ismakova.aigul@gmail.com

Тұңғыш рет Абайдың алған ресми білімі де нақтыланған: сол кездегі заманға сай — 10 жастан 12 дейін ауыл молдасынан сауатын ашқаны, 12 жаста Семейдегі Ахмет Риза молданың медресесінен өткені. Сонда жүріп орыс мектебінде 3 ай оқып, 14 жасында білімді доғарғаны: 4 жыл медресе мен 3 ай орыс мектебі.

Ата-баба тәрбиесіне сай 15 жасында Абай әкесі Құнанбайға көмекші болып ел ішіндегі әлеуметтік мәселелердің шешілуіне қатысқан. Ә.Бөкейхан жазғандай Абай 20 жасында ел ішінде әділдігімен мойындала басталған шешен би болды: «30 жасында Абай елге абыройлы аты жайылған сыйлы тұлға ретіне мойындалып онымен тектілер дос болуды көздеп, көршілері қас болып қалудан сақтанған».

Ә.Бөкейхан 19 ғ. екінші жартысындағы Ресейдің бодандығындағы Қазақ елінің асыл сөзі де о бастағы тектілер сөзі болған, абыройынан айрылғанын түсіндірген. Бүгінгі Абай қолжазбасына күмәнмен қараушылар үшін осы ретте тойтарыс берілген. Абайдың ақындыққа деген ел ішіндегі сол кездегі дәстүрлі көзқарасы неліктен өзгергені түсіндірілген. Қазақ сұлтандары арасынан не бақсы, не бірде бір ақын шықпағаны ол кезде абырой болып саналған. Абай да о баста ақындықты мойындамағаны, кейінірек ақындардың тек мақтау өлеңді байлардан пайда көру үшін айтқандарын сынға алғанын еске салып Ә.Бөкейхан былай деген: «Абай да ақындыққа осылай қарап өтер ме еді, егер де Ресейден жер аударылып келген саяси тұтқындармен кездеспегенде».

Бұл ретте Ә.Бөкейхан 1880 жылдары Абайдың саяси әлеуметтік көзқарасына ерекше әсер еткен сол кездегі Семейге жер аударылған саяси тұтқындар Грос, Михаэлистермен достығы арқасында Ресей империясының бұратана елдер мен жалпы халыққа көрсетіп отырған озбыр саясатына көзі ашылғаны, рухани достықтың арқасында Абай Пушкин, Лермонтов, Некрасов, Толстой, Тургенев, Салтыков, Достоевский, Белинский, Добролюбов, Писаревтердің қоғам мен заманға сыни көзбен қараған шығармаларымен танысқаны Абайдың әдебиет пен ақындыққа ерекше мән беруіне себеп болғаны меңзелген.

Негізгі бөлім

Ә.Бөкейхан тұңғыш рет Абайдың оқыған кітаптарының тізімін анықтап берген: Спенсердың *Опыты*, Льюистің *Позитивтік философиясы*, Дрепердің *Европа ақылының дамуы*, Н.Г. Чернышевскийдің «*Современниктегі*» демократтық мақалалары. Осы ретте Абайдың Лермонтов поэзиясын ерекше ықыласпен оқып, оның өлеңдерінің қазақ тіліне тұңғыш аудармашысы болғаны аңғарылған: *Дума*, *Кинжал*, *Парус*, *Молитва* т.б. Абайдың Крыловтың мысалдарын аударғаны — сол кездегі қазақи ортада орын алған саяси әлеуметтік кемшіліктерге сыни көзқарас пен ғибрат ретінде қажет болған делінген.

Осы ретте Абайдың Евгений Онегинды аударғаны, Татьянаның хатын әуен қосып, қазақ даласындағы өз еркінен айрылған қыздардың үнін шығарған махаббат гимні делінген. Бұл өлеңді абайтанушы тұңғыш рет 1899 жылы Қоқан болысында ақын Әділханның скрипкамен сүйемелдеп орындауында естіп таңқалғанын еске алған. Әділханның Абайдың өлеңдерін орындағаны, Лермонтовтан аударған өлеңдерімен қатар Лермонтов өмірге өкпелі болғаны, ал Пушкин тіршілікке даналықпен қарағанын естігенін де еске алып, Абайдың өз өлеңдерімен қатар Лермонтов пен Пушкин аудармаларының домбырамен осындай орындалуын қазақ даласының әр аймағынан естігенін дерек ретінде келтірген.

Абайдың Л.Н. Толстой мен Салтыков шығармаларын мұқият оқығаны осы ретте сөз етілген. Абай жастарға арналған өлеңінде жастардың бәрі пара алғыш тілмаш, адвокат не полиция шенеуігі болуға әуестігін сынай келе, оларға Толстой мен Щедринды оқып заман дерті: саяси әлеуметтік кемшіліктерін көруге шақырған. Бұл бүгінгіге де қажетті мысал.

Абайдың ғылымды жас кезінде ескермеген өкінішін осы ретте еске салып, білім алуды Абайша түсінуге шақырған: «*Адамның бір қызығы бала деген; Баланы оқытуды жек көрмедім; Баламды медресеге біл деп бердім, Қызмет қылсын, шен алсын деп бермедім*».

Абайтанушы бұл мақалада келтірілген Абай өлеңдерімен қатар олардың орысша мағыналы аудармасын беріп отырған. Әбдрахманды Түмендегі реалдік училищеге оқуға бергенін Абай бала оқытуға ақы жұмсаған тұңғыш қазақ деп мақтанышпен атап өткен. Әбдрахман Петербордағы технологиялық институтта, кейін Лосевскийдің кеңесімен Михайловскідегі артиллериялық училищеге оқығаны, Отанына қажетті қоғам қайраткері болуға дайын Әбдрахманның 1895 жылы артиллериялық академияға түсетін кезде аурудан қайтыс болғаны үлкен өкінішпен айтылған.

Орыс әдебиетінің ұлтшыл, отаншыл концепті Абайға ерекше әсер еткені, осыдан бастап ақындыққа ерекше мән бергені, бірақ Ә.Бөкейхан айтқандай жазған өлеңдерін жинастырмағаны да айтылған. Бірақ Абай өлеңдерін орындалған бойында тыңдаушылары жаттап алатыны, осылай жалпы елге таралғаны мәлім етілген: *«Жан көрінбес сөзіме, Арғын, Найман жиылса, Таңырқазған сөзіме, Қайран сөзім қор болды, Тобықтының езіне»*. Бұл өлеңнің орыс тіліндегі мағынасын Ә.Бөкейхан қара сөзбен әдемі келтірген. Абай тіршіліктің бітпейтін дау-дамайынан бас тартып шығармашылыққа ден қойғаны ақын өлеңімен дәлелденген: *«Өзімде басқа шауып, төске өрледім; Қазаққа қарасөзге дес бермедім; Еңбегімді білерлік еш адам жоқ, Түбінде тыныш жүргенді теріс көрмедім»*. Бұл ретте де «волный перевод прозой» деп өлеңнің мазмұны мен мағынасы орысша әдемі келтірілген.

1904 жылдың 14 майында Абайдың сүйікті ұлы Мағауияның қайтыс болуы Абайға қатты соққы болып тигені, ақын онаша қалуды қалап, сөйлеуден қалғаны, Мағауияның қырқынан кейін өзі де бұл дүниеден өткені мәлімделген. ӘБ осы ретте Абайдың 1893 жылы жазылған *«Жүрегімді құм қылды. Өткен адам өлген жан; Ақыл іздеп ізерлеп, Бәрін сынап сандалған, Бірін таппай солардың, Енді ішіме ой салған, Тұлабойды улатты, Бәрі алдағыш сұм жалған, Басыңа тиді байқадың, Бәрінен басты шайқадың, Тағы бар ма айтарың, Нанғыш болсаң енді нан»*. Бұл мәтіннің де мағынасы қара сөзбен орысша берілген.

Мақаланың соңында Ә.Бөкейхан мақалада талданған өлеңдер мен Пушкин, Лермонтов, Крыловтан жасалған аудармалары Абайұлы Тұрағұл жинақтағанын айтып және бұл мәтіндер жуырда Ресей географиялық қоғамының Семейдегі бөлімшесінің қолдауымен ӘБ бас редакторлығымен жарық көретінін мәлімдеген.

«Абай, как это покажут его стихи, представлял недюжинную поэтическую силу и составляет гордость казахского народа. Еще не было казахского поэта, так возвысившего духовное творчество народа, как Абай. Чудные его стихи, посвященные четырем временам года/весна, лето, осень и зима/ сделали бы честь знаменитым поэтам Европы» [2; 1].

Ахмет Байтұрсынұлының *«Қазақтың бас ақыны»* мақаласында (Қазақ, 1913, 43) Ә.Бөкейхан жоғарыдағы зерттеуінде анықтап берген әдеби құнды мағлұматтардың теориялық негіздері енді әдеби дискурстық тұрғыдан тарқатылып анықталған.

Алаш Абайтануының негізі осы екі зерттеуден басталды.

А.Байтұрсынұлы алғаш рет Абай мәтіндері жазылған дәптермен 1903 жылы танысқанын айтқан: *«Байқап қарасам, басқа ақындардың сөзіндей емес сөзі аз, мағынасы көп, терең. Бұрын естімеген адамша шапшаң оқып шықсаң, азына түсініп, көбінің мағынасына жете алмай қаласың... Абай сөздері жалпы адамның түсінуіне ауыр екені рас. Бірақ ол ауырлық Абайдың айта алмағанынан болған кемшілік емес, оқушылардың түсінерлік дәрежеге жете алмағанынан болатын кемшілік. Олай болғанда айып жазушыда емес, оқушыда»* [3; 1].

Ахмет Байтұрсынұлы Абай неге қазақтың басты ақыны екенін келесі кәсіби әдебиеттанулық дискурстық қағидалармен айғақтаған:

1. *«Не нәрсе жайынан жазса да Абай түбірін, тамырын, ішкі сырын, қасиетін қармап жазады. Нәрсенің сырын, қасиетін біліп жазған соң, сөзінің бәрі де халыққа тіреліп, оқушылардың біліміне сын болып, емтихан болып табылады. Оқушы сөзді сынаса, сөз оқушыларды сынайды. Абай сөзі заманындағы ақындардың сөзінен оқшау, олардың сөзінен үздік, артық»*.

2. *«Заман бұрыңғыдай болса, Абай Алаштың атақты билерінің бірі болуы шүбәсіз. Біліммен би болып, жұрт билейтін заман өтіп, тасың би болатын заманға қарсы туған. Білімі көптер жұрт билемей, малы көптер жұрт билейтін заманға қарсы туған. Абай жұрт алдына білімін салғанда, басқалар малын салған, жұрттың беті малға ауып, ел билігі Абай қолына еркін тимеген. Білімнен мал артық болушы ма еді деп, Абай жұрттың онысына көнбей, таласқан, сөйтіп, партия ылаңына кіріп кеткен. Өнер білімін партия ісіне салған. Білімінің қызығын жалғыз ғана Тобықтылар көріп, басқаларға пайдасы тимей, болыстыққа құмар көп қазақтың бірі болып, бәлки, сол күйімен өліп те кетуі ықтимал еді. Қазақтың бағына ондай болудан Құдай сақтаған»* [4; 141].

3. *«1880 жж. жер аударылып жүрген Михаэлис деген білімді кісімен, қазақ гұрпындағы қағидаларды жиюға елге шыққан Гросс екеуімен араласқан Абай ақын сөзінің құдыретіне мойынсұнды. Ғылымды жұртта өлеңі жазу, сөз жазу нағыз қадірлі істің бірі екенін Абай енді ұққан. Ақындық, өлеңшілдік ел көзіне қадірсіз көрінсе, ол кемшілік ақындық пен өлеңшілікте емес, ақындық пен өлеңшілікті орнына жұмсасағандықта екеніндігін, ақындық пен өлеңшілікті қазақ ақындары, өлеңшілері қайыршы-тіленшілік орынға жұмсағаннан өлеңнің қадірі кеткенін Абай әбден білген соң, өлең жазуға түскен»* [4; 143]. *«Орыс ақындарымен танысып, өлең орны қайда екенін*

білгеннен кейін, Абай өлеңге басқа көзбен қарап, басқа құрмет, ықыласпен күтіп алып, төр түгіл, тақтан орын берген».

4. «Бірақ басқа сөзден өлеңнің таққа мінгендей артықшылығы қандай? Оны да көрсетіп, айтып қойған. Айтушы мен тыңдаушының көбі надан болғандықтан, өлең болып айтылып, тыңдалып жүргендердің көбі өлең емес екендігі, жұрт мағыналы, маңызды, терең сөзден гөрі мағына жоқ, маңыз жоқ, желдей гулеп, құлаққа дыбысы тиіп, өте шығатын жеңіл сөздерді тыңдауға құмар екендігі Абайдың өлең жайынан жазған сөздерінде көрсетілген. Сол сөзінен Абайдың сыншылығы, өлең жақсы болуға не керектігін білетіні де көрініп тұр».

5. «Сөз жазатын адам әрі жазушы, әрі сыншы боларға керек. Сөздің шырайлы, ажарлы болуына ойдың шеберлігі керек. Ұнамды, орынды, дәмді болуына сыншылық керек. Мағыналы, маңызды болуына білім керек. Абайда осы үшеуі де болған. Бұлардың үстіне, Абай көсем, үлгі шығарып, өнеге жайғыш болған».

6. «Абайда өлең сөздің неше түрлі үлгісі, өрнегі табылады. Ол өрнектерді ойдан шығармай, орыстан алса да, орыс өлеңдерінің өрнектері қазақ тіліне жарайтындығын бастап көрсеткені де зор көсемдік. Абай өлең жақсы болуға керек шарттардың бәрін білген, сондықтан өлеңі қай тарапынан болса да толық. Абайдың өзі тексергіш болған соң, оның өлеңін тексеріп, қате шығарып ешкім жарыта алмайды». Осы ретте «Өлең сөздің патшасы, сөз сарасы» мәтіні талданған.

7. «Абайдың асылын танып, дұрыс баға берген нәрсесі жалғыз өлең емес. Көп нәрсені Абай сөз қылған, сол Сөздерінің бәрінде де Абайдың әр нәрсенің асылын танығаны, білгені көрінеді. Абайдың өлеңдері қазақтың басқа ақындарының өлеңінен үздік артықтығы әр нәрсенің бергі жағын алмай, арғы асылынан қарап сөйлегендіктен. Басқа ақындардың сөзге шеберлігі, шешендігі Абайдан кем болмаса да, білімі кем болғаны даусыз».

8. «Басқа ақындар аз білімін сөздің ажарымен толтыруға тырысқан. Абай сөздің ажарына қарамай, сыпайылығына қарамай, әр нәрсенің бар қалыбын сол қалыбынша дұрыс айтуды сүйген» (Аттың сыны талданған).

9. «Абай көп нәрсені білген, білген нәрселерін жазғанда, «мынау халыққа түсінуге ауыр болар, мынаның сытайышылыққа кемшілігі болар» деп, тайсақтап, тартынбаған. Хақиқатты хақиқат қалыбында, тереңді терең қалыбында жазған. Хақиқатты тануға, тереңнен сөйлеуге, бойына біткен зеректіктің үстіне, Абай әртүрлі Европа білім иелерінің кітаптарын оқыған». Осы ретте Ө.Бөкейханға сілтеме берілген.

10. «Өлең жазушылардан орыстың Лермонтов деген терең пікірлі ақынның өлеңдерін сүйіп оқыған. Абайдың терең пікірлі сөздерін қарапайым жұрттың көбі ұға алмай, ауырсынады. Абайдың өлеңдерін мың қайтара оқып, жаттап алып жүрген адамдардың да Абайдың кейбір өлеңдерінің мағынасын түсініп жетпей жүргендерін байқағаным бар. Тіпті осының мағынасы не деп сұрағандары да бар. Сол өлеңді алып қарасақ, айтылған пікірде, ол пікірді сөзбен келістіріп айтуында еш кемшілік жоқ. Түсіне алмаса, ол кемшілік оқушыда». Сондай түсінуге қиын көретін сөздерінің бірі мынау деп: «Көк тұман алдындағы келер заман» талданған. «Абайдың осы сөзінің дұрыс емес, қате айтылған, теріп айтылған, жұмбақ қылып, ашпай айтылған еш нәрсесі жоқ. Бәрі де дұрыс, түзу, тиісті орнында айтылған сөздер. Оған оқушылар түсінбесе, ол Абайдың үздік, ілгері кетіп, оқушылары шаңына ере алмағанын көрсетеді». Асыл сөз қай заманда да өз уақытынан ілгері жүретіні осылай меңзелген.

Қазақ әдебиеттануында тұңғыш рет Абайдың ақындық әлемінің дискурсы пән сөздері арқылы теориялық деңгейде осылай анықталған. Абайдың өлең құрылысынан басталған тұжырымдар мен басты этикалық концепты мен асыл сөзге деген көзқарасы көркемдік ұстанымдар тұрғысынан осы ретте тұңғыш рет теориялық тұрғыда айқындалған.

Алаш Абайтануы Міржақып Дулатұлының «Уақыт» газетінде шыққан Ибраһим ибн Құнанбаев (1908. Саны 383), «Қазақ» газетінде шыққан «Қазақ ақыны» (1913.саны 9), «Абай екі мақалаларында Абайтанудың мағыналы негіздері дамытылған: «Әдебиетіміздің негізіне қаланған бірінші кірпіш — Абай сөзі, Абай аты боларға керек. Абайға шейін қазақта қолға алып оқырлық, шын мағынасында қазақ әдебиеті дерлік бір нәрсе болған жоқ еді. Абайдың бізге қымбаттылығы сол. Бәлкім, мұнан кейін Абайдан үздік ақындар, жазушылар шығар, бірақ, ең жоғарғы, ардақты орын — Абайдікі, қазақ халқына сәуле беріп, алғашқы атқан жұлдыз — Абай».

Мақала Абайдың өмірден өткеніне 10 жылына байланысты жазылған: «Орыста бірінші жазушы — Ломоносов бір балықшының баласы. Онан кейін сан жүйріктер шығып жатыр, сонда да орыс әдебиетінің тарихында бірінші орын, бас бәйге Ломоносовқа арнаулы. Біз де Абайға сол көзбен

қарарға керек. Абайдың есімін, сөзін өте құрметтеп, ұмытпастай басына белгі орнатып, құрметіне ізгі жайлар ашарға керек. Абай сынды ақынның қадірін білмеу — қазақ халқының зор кемшілігін көрсетуге толық жарайды. Себебі қазақтың басқа жұртпен үзеңгі қағысып, тең халық болып жасай алмауы — тарихы, әдебиеті жоқтығынан. Тарихы, әдебиеті жоқ халықтың өмір сүруі, ұлттығын сақтап ілгері басуы қиын. Тарихы, әдебиеті жоқ халықтар басқаларға сіңісіп, жұтылып жоқ болады» [5; 192].

Осы мақалада М.Дулатұлы Алаш әдебиеттануының әдебиет не үшін қажет деген басты ұстанымын соқырға таяқ ұстатқандай былай анықтап берген: «Қай жұртта болса да оның жаны — әдебиет, жансыз тән жасамақ емес. Қайдан өрбігенін, қайдан өскенін, ата бабалары кім болғанын, не істегенін білмеген жұртқа бұл талас-тартыс, тар заманда арнаулы орын жоқ. Сондықтан Абайдың аты жоғалуы, мұнан кейін шығатын Абайлар сондай ескерусіз ұмытылу ықтималы қазақтың жоғалуымен, қазақ атты халықтың жоғалуымен бірдей».

М.Дулатұлы мақала соңында Ә.Бөкейханның тұңғыш мақаласын атап өтіп, «1909 ж Абайдың балалары һәм інілерінің разылығымен, һәм Әлиханның ыждаһатымен» Абай кітабы Петербургте Бораганский баспаханасынан шыққанын мәлім етіп: бұл бірінші баспасы деп аталған [6; 73, 74].

Райымжан Мәрсеқұлының 1915 жылы Семейдегі әдебиет кешінде сөйлеген сөзі «Қазақта» «Қазақ әдебиеті жайынан» деп жарияланған (Қазақ, 1915, саны 112–113). Петербор университеті заңгер түлегі Р.Мәрсеқұлы әдебиет туралы: «Халықтың ойлаған ойын, пікірін білдіретін, мұңын, мұқтажын көрсететін — осы әдебиет. Бұл жұрттың айнасы» [6; 76].

Р.Мәрсеқұлы осы ретте Төле би, Қаз дауысты Қазыбек, Қаражігіт билердің сөздері — «халық даналығы мен тұрмыс тіршілік көрінісі деген». Ресейге қарағаннан бастап Абайға дейінгі кезең — бұл күрес заманы деп анықтаған: діни сарын мен шығыстық сюжеттердің басым болған кезі. Р.Мәрсеқұлы ұлттық әдебиеттің тығырыққа тірелуі — қазақтың өз еркінен айырылып, отаршылдық саясаттың күшейе түсуінде деп санаған. Осы тығырықтан қазақ әдебиетін алып шыққан Абай екені осы ретте нақты аналитикалық талдау арқылы анықталған: «Абай жаңа әдебиеттің көшбасшысы. Қазақ әдебиетін көркейтпін, түрлендіріп, сөз қадірі кетіп бара жатқан уақытта сыртына оң беріп, ішіне жан кіргізіп, сөз қадірін танытқан осы Абай болды» [6; 77]. «Абай бұрын қазақта жоқ уәзіндерді (қалауларды) білгізді, неше түрлі мақаммен таныстырды, сөздерін, ойларын жұртқа мирас қылып қалдырды. Абайдың һәм Алтынсариннің өлеңдері қазақтан шыққан жас ақындарға үлгі болды» дей келіп, «Өлең — сөздің патшасы» мен Ыбырайдың «Өнер-білім бар жұрттар» өлеңдері талданған.

Жүсіпбек Аймауытұлының өтінішімен әдеби мұраны жинастырып саралауға тапсырма алған М.Жүсіп Көпей «Қара мес», «Қара кітап» қолжазбаларында қазақ поэзиясы туралы құнды мағлұматтар бергені белгілі. Абайдың афоризмдері — нақыл сөздерін тұңғыш рет арнайы қарастырған М.Ж. Көпей болды. М.Ж. Көпей «Дала уалайты» газетінде Абайдың ғұламалығын мойындап Абайды өз атымен Ыбыраһим деп атау жөн деп санаған: «Ақынды айт Ақмолда мен Ыбырайды, Үлгісін өнер-білім жұртқа жайды». Ақынның «Адам бір бөк көтерген бөктың қабы» өлеңін сөз етіп: «Соңғы ел білімдарлары — бұл адамды адам санына кіргізбей жүрген қарындағы бір қап «жұмбақ» екенін білді де, ішіп-жемекті аз қылды. Аз жеуді, аз ұйықтауды, аз сөйлеуді мұрат тұтты» [7]. Бұл хакім Абайдың асыл сөзіндегі рухани кодтың әр кезде қажет болуын түсіндірген тұңғыш анықтау болды. Сонау Жүсіп Баласағұнның «Құтты білігінен» келе жатқан Асыл сөз — Ақыл сөзді Абай өз заманына сай дамытқанын — асыл сөздің басты рухани этикалық ғибратты коды осылай сақталғанын М.Ж. Көпей айқындап берген.

«Әдебиет танытқышта» Ахмет Байтұрсынұлы анықтағандай: маңайымыздағы заттық әлем адамның жан сақтау мен жан қоштау қажетіне қызмет етеді. Сөз өнері адамның жан қоштауына тікелей ықпал ететіні осы ретте айтылған. Ұлы далада асыл сөз — ақыл сөзі болған — адамның жанына қажетті сөзді айта білу — асыл сөздің басты шарты делінген.

Осы орайда 20 ғасыр басында «Айқап» журналында қазақ тілі тазалығын сақтау мен қазақ поэзиясының ескі және жаңа өлеңі туралы пікірлер орын алған. Сұлтанмахмұт Торайғырұлының «Қазақ тіліндегі өлең кітаптары жайынан» (1913) мақаласында қазақ поэзиясының келбеті мен дамуы сөз етілген. Ақын осы ретте «Бұрыңғы Зарқұмдарды құмға көміп, Сал-салдарын суға лақтырып, пері қыздарын аспанға ұшырып, ақырында ескі достарына қош айтыса бастаған қазақ өлеңі киесінен айырылып қалмаса екен» дейді. Әдебиетші сол кездегі «Әдебиет өрнегі», «Ахырет» өлең жинақтарын сынап: «Қайда қиысқан назым? Қайда көңілге, тілге ұнау, теп-тегіс өрескелсіз өлең? Өлеңнің мағыналы, көркем болуымен қатар, оның заманға сай қажетті тақырыптар мен жаңа ойларды

жырлауын, оның анық ақсүйек, аты жоғалмайтын өлең, өнер» деген шартқа сай болуын алға тартқан. С.Торайғырұлы осы ретте Абайдан үлгі өнеге алуды ұсынады. Жаңа поэзия Абайдан басталғаны осы ретте меңзелген: «Басқаларға қарағанда Пайғамбардың жүрегінен құйылған Құрандай, соқыр кісі сыбдырынан танырлық аққұла ашық тұрады. Марқұм Абай өлеңдері сияқты». Осы қатарға СТ Ахмет Байтұрсынұлының «Қырық мысал» сондарынан айтқандары секілді деп М.Дулатұлының «Азаматтың», «Қайтер едің», «Шағым» деп өз басына түскендерін айтуы секілді деп мысалы Абайша: «Өткірдің жүзі, Кестенің бізі, Өрнегін сендей сала алмас»... Ахмет Байтұрсынұлының «Бәленің түрін көрген мен Сары маса», М.Дулатұлының «Бәйге алмас болғанымен жүйрік шаппай» деген өлеңдерін салыстырып талдап шыққан. СТ нағыз асыл сөз бен жалғанды осылай ажыратып берген. Абай сөзінің нәрін, мағыналығын жалғастырған Ахмет Байтұрсынұлы мен Міржақып Дулатұлылардың лирикасы екенін осылай тұңғыш рет айқындап берген СТ екенін есте сақтау керек. СТ «Өлең нәм оны айтушылар» мақаласында да жаңаның дұрысы мен бұрысы бар деп көркемдіктің шарттарын Абай, Ахмет, Міржақып өлеңдерімен танытады: «Шағатай тілі 20 ғасыр басындағы әдеби тілге жат болса, хикаят болса да тілі қазақша, рухы қазақы дейді». Сондықтан СТ «Пайғамбардың жүрегінен құйылған Құрандай аққұла ашық жолды Абай үлгісінде» деп нұсқайды. Абай дәстүрінің жалғасын СТ Ахмет Байтұрсынұлының «Қырық мысалы» мен Міржақыптың «Қайтер едің?», «Шағым» өлеңдерінен анықтап былай түйіндеген: «Асыл сөзді іздесең, Абайды оқы, ерінбе. Адамдықты көздесең, Жат тоқып ал көңілге. Сөз мәнісін білмесең, Өлең оқып не керек? Не айтқанын сезбесең, Жарапазан не беред?»

Алаш ақыны Мағжан Жұмабай Абайды танытуға қатысты өлеңінде ұлттық код — Хакім Абай деген түсінікті былай деп нақтылаған: *Шын хакім, сөзің асыл баға жетпес, Бір сөзің мың жыл жүрсе, дәмі кетпес. Қарадан хакім болған сендей жанды, Дүние қолын жайып енді күтпес.* («Атақты ақын сөзі алтын — Хакім Абайға». Шолпан журналы. 1912). Алаш Абайтануының басты ұстанымы тағы бір рет осылай айқындалған.

Алаш Абайтануының келесі теориялық негізі Ж.Аймауытұлы мен М.Әуезовтің «Екеу» деген псевдониммен шыққан «Абайдың өнері нәм қызметі» /1918. Саны 2/ атты «Абай» журналында шыққан мақаласында келесі ретпен нақтыланған: 1. «... Тұнышқан елге дем болуға, қараңғы жерге нұр болуға, надандық аждахананы өртеуге Құдай жіберген хақиқаттың ұшқыны Абай туды... Абайдың ең бір артық өзгешілігі — заманның ыңғайына жүрмей, үлгілі жерден өрнек алып келген кісідей ашық көзбен қарап, қылт еткенді көретін қырағыдай сыншылығы». Әдебиетшілер Абайдың ақындық дискурсының 8 қырын анықтап берген: *мінез түзетіндік /ахлақ/, тереңнен толғайтындық /пәлсапа/, сыншылық /критика/, суретшілік /художественность/, жүректің мұң-зарын, сырын тапқыштық /лирика/, ащы тілдік, ызалықпен күлетіндік /сатира/, нәм керемет переводшиктік.*

Бұл дискурстық ерекшеліктер мақалада нақты талдаулар арқылы анықталған. Басты тіл ерекшелігі Ахмет Байтұрсынұлының берілген: «Абайдың тіл жағына келсек, тілі ұғымды; қысқа, аз сөзге көп мағына сыйғызғыш». Абайдың ақындық дәстүрін жалғастырған мектебі туралы тұңғыш ғылыми пікір де осы «Екеудің» «Абайдан соңғы ақындар» атты мақалада нақтыланған /Абай журналы 1918,15 саны/: 1. «Сезімге әсер берерлік суретті өлеңдер Мағжан, Міржақып, кейде Сұлтанмахмұт пен Ахмет Мәметовтікі. Бұлар сыршыл — лирик ақындар делінген. 2. Ахмет Байтұрсынұлы, Сәбит Дөнентаев, Шәккерім, Бекет Өтетілеуов. Бұлар халықшыл /народник/ ақындар. 3. Ескі өлең, жыр, тақпақтарына еліктеп, құбажондатып келетін Ғұмар Қараш». Абайдың ақындық мектебі туралы тұңғыш мағлұмат осы ретте берілгенін ескеру керек [6, 30–55].

Зерттеу нәтижелері

Ілияс Жансүгіров «Абайдың сөз өрнегі» (Әдебиет майданы, 1934, № 11) мақаласында Алаш Абайтануының негізгі теориясын ұстанып Абайды феодалшыл деп жоққа шығарған совет белсенділерінен ақынның поэзиясы, Қара сөзі мен аудармаларының мәңгілік көркемдік құндылығын қорғап шыққан. І.Жансүгіров 1933 жылы шыққан Абай шығармалар жинағына жазған алғысөзінде тұңғыш рет Абай текстологиясына қатысты ғылыми негізді түсініктемелер берген. Баспадан кеткен кателіктер деп І.Жансүгіров аса маңызды 21 ғылыми түсінік ескертпе жасап, Абайды Пушкин, Толстой, Шекспир, Фирдоуси, Гете, Гейнелермен бір қатарға қойып қарастырған. Абайдың ақындық дискурсы осы ретте жаңа контексте анықталған. Бұл туралы мағлұматты талдау «Алаш әдебиеттануы» монографиямыздың «Ілияс Жансүгіров» атты тарауында толық берілген [6; 343–365].

Құдайберген Жұбанов «Абай — қазақ әдебиетінің классигі» («Әдебиет майданы», 1934,11–12) зерттеуінде совет кезіндегі Абайтануды дамытқан. Алаш ғалымдарының еңбектеріне тыйым салынған кезде Қ.Жұбанов Абайды әлем әдебиетіндегі мойындалған классиктердің қатарына қойып оның мұрасын әлемдік контексте қорғап шыққан. ҚЖ Абайдың ренессанстық мұрасын М.Лютердің /16 ғ./ неміс тілі мен мәдениетіне танытқан реформасымен салыстырып былай деген: «*Ол кезде таза қазақ тілімен жазып, ол жазғанын классикалық әдебиет деңгейінде шығарған адам болған жоқ. Абай — өз ортасының Данте сияқты адамы*». Зерттеудің «Еленбеген ерекшілік», «Абай және шағатай әдебиеті», «Абай және халық әдебиеті» тарауларында Абайдың мұрасы кең көлемді тарихи контексте қарастырылған: «*Абайдың арқасында 19 ғ. қазақ әдебиеті өзінің атам заманғы азалы ақ көрпесін сілке тастап, Европаның классикалық әдебиетінің қалыбына түседі, сөйте тұра қазақ әдебиеті болушылығын да бұзбайды*» /Қ.Жұбанов. *Абай — қазақ әдебиетінің классигі* / [6, 365–369].

М.О. Әуезовтің 1925, 1927 жж. жарыққа шыққан «Әдебиет тарихы» монографиясының соңғы сөздері: «*Қазақ әдебиетінің тарихы зар заман дәуірінен соң Абайға келіп тіреледі. Сол себептен енді Абайға көшеміз*» делінген. М.О. Әуезовтің Абайға көшуі соцреалистік совет кезінде іске асты. Өзі ұстаз деп санаған Алаш Абайтанушылардың есімдерін атай алмаған советтік заманда Мұхтар Әуезов бар саналы ғұмырын қолдан келгенше Алаш әдебиеттануының басты қағидаларын танытуды ғалымдық парыз деп санады. Абайтанушы Әуезов өзі қатаң цензураға ұшырап жүрген совет заманында басын қатерге тігіп Абайтанулық зерттеулерімен қатар Қайым Мұхаммедхан сияқты шәкіртті шынықтырып «Абайдың мектебі — ақындық айналасы» деген диссертация қорғатты: бұл сонау 1918 жылы Ж.Аймауытұлы екеуі шығарған жоғарыда аталған мақаланың жалғасы болды.

А.Байтұрсынұлының «Әдебиет танытқышындағы» қазақ әдебиетінің дәуірлеу кезеңдерін М.Әуезов «Әдебиет тарихы» зерттеуінде нақтылап шықты. *Алаш жолы — Қазақ жолы* деген концептке тыйым салынған кезде Әуезов «*Абай жолы*» эпопеясын жазу арқылы Алаштың аманатын орындауға бүкіл ғұмырын бағыштап, бұл істі абыроймен атқарып, соцреализм құрсауындағы қатаң цензуралық кезеңді Абайды танытумен атқарды. А.Байтұрсынұлының «Әдебиет танытқыш» пен «Қазақтың бас ақыны» зерттеуіндегі әдебиет теориясын М.Әуезов «Әдебиет тарихы» мен соцреалистік қиын кезеңде жазылған абайтанулық еңбектерімен дамытып әкетті. «Абай жолы» романын да осы басты концепты орнықтыру үшін жазғанын есте сақтауымыз қажет. Әдебиетші жазушының әр сөзін бақылап отырған цензуралық соцреалистік кезде М.Әуезов Алаш аманатын — қазақ әдебиетінің тарихы мен теориясының негізін ұлттық әдебиеттің Темірқазығы (М.Дулатұлы айтқандай!) — Абайды таныту арқылы толық қалыптастырып берді [6; 369, 416].

Қазіргі Абайтану Алаш кезеңін басты етіп ұстанған кезде ғана заманауи сұранысына сай жанаша дамуы мүмкін екенін есте сақтауымыз қажет.

Әдебиеттер тізімі

- 1 Бөкейхан Ә. Таңдамалы: монографиялар, мақалалары, сөздері, баяндамалары, аудармалары, хаттары / Ә. Бөкейхан. — Алматы: Қазақ энциклопедиясы, 1995. — 475 б.
- 2 Букейханов А. Абай (Ибрагим) Кунанбаев. Некролог / А. Букейханов // Семипалатинский листок. — 25–27.11.1905. — № 250–252. — Семипалатинск, 1905 — С. 2, 3.
- 3 Байтұрсынұлы А. Қазақтың бас ақыны (*Басы 39 һәм 40-ыншы нөмірлерінде*). — Орынбор: Қазақ, 1913.22.12, № 43. — Б. 2–3.
- 4 Байтұрсынұлы А. Алты томдық шығармалар жинағы Т. I. / А. Байтұрсынұлы. — Алматы: Ел-шежіре, — 2013. — 384 б.
- 5 Дулатұлы М. Бес томдық шығармалар жинағы / М. Дулатұлы. — Алматы: Мектеп, 2003. — 394 б.
- 6 Ісімақова А. Алаш әдебиеттануы / А. Ісімақова. — Алматы: Қазақ энциклопедиясы, 2017. — 480 б.
- 7 Аймауытов Ж. Бес томдық шығармалар жинағы. — Т. 4 / Ж. Аймауытов. — Алматы: Ғылым, 1998. — 448 б.

А.С. Исмакова

Абаеведение Алаша

В статье впервые рассмотрено абаеведение, начиная с периода репрессированного Алаша до периода Независимости. Исследования первых абаеведов вернулись в научный оборот только в 1988 г. В этих высокопрофессиональных литературных произведениях впервые заложены теоретические основы на-

учного исследования творчества Абая Кунанбаева. Это статьи А. Букейхана, А. Байтурсынова, М. Дулатова, Ж. Аймауытулы, М. Жумабая, М. Ауэзова, С. Торайгырова, М.Ж. Копея, Р. Марсекова, И. Жансугурова, К. Жубанова. В них обоснованы теоретические основы научного абаеведения. Только в период Независимости была восстановлена подлинная картина становления абаеведческой науки. В работах А. Букейхана впервые составлен список книг, прочитанных Абаем, дана высокая оценка поэтическому мастерству Абая, отмечено, что стихи поэта о временах года находятся на одном уровне с образцами мировой классической поэзии. В статье ведущего казахского поэта А. Байтурсынова впервые обоснован теоретический дискурс поэтического мира Абая. Абаевед аналитически выделит повествовательные и дискурсивные особенности поэтического слова Абая, ориентированного на образ вечных общечеловеческих ценностей. Таким образом, общечеловеческая ценность национального кода, отраженного в абайских текстах, устоялась. Автор настоящей статьи приходит к выводу, что абаеведение периода Алаш является главным этапом становления и развития научного абаеведения, поэтому оно определяет современное развитие этой научной отрасли в настоящее время.

Ключевые слова: абаеведение, литература Алашского периода, дискурс, нарратив, национальные духовные ценности, национальный код.

A.S. Ismakova

Abay Studies Alash

This article is the first to examine Abay studies, starting from the period of the repressed Alash to the period of independence. The first studies of Abay returned to the scientific circulation only in 1988. These highly professional literary works for the first time laid the theoretical foundations of scientific research of creativity of Abay Kunanbayev. These are articles by A. bukeikhan, A. Baitursynov, M. Dulatov, Zh. Aymautuly, M. Zhumabay, M. Auezov, S. Toraigyrov, M. Zh. Kopey, R. Marsekov, I. Zhansugurov, K. Zhubanov. These articles are the first to substantiate the theoretical foundations of scientific Abay studies. Only during the period of independence was the true picture of the formation of Abay studies restored. In the works of A. Bukeikhan, a list of books read by Abai was compiled for the first time, Abai's poetic skill was highly appreciated, and it is emphasized that the poet's poems about the seasons are on a par with similar examples of world classical poetry. In the article of the leading Kazakh poet A. Baitursynov, the theoretical discourse of the poetic world of Abay is first substantiated. Abayevd analytically identified the narrative and discursive features of the poetic word Abay, focused on the image of eternal universal values. Thus, the universal value of the national code reflected in the Abai texts has been established. The author of the article comes to the conclusion that Abay studies of the Alash period is the main stage of formation and development of scientific Abay studies, so it determines the current development of this scientific branch at the present time.

Keywords: Abay studies, literature of the Alash period, discourse, narrative, national spiritual values, national code.

References

- 1 Bukeikhan, A. (1995). *Tandamaly: monografialar, maqalalary, sozderi, baibandamalary, audarmalary, khattary [Selected: monographs, articles, speeches, reports, translations, letters]*. Almaty: Qazaq entsiklopediiasy [in Kazakh].
- 2 Bukeikhanov, A. Abai (Ibrahim) Kunanbaev. Nekroloh [Abai (Ibrahim) Kunanbaev. Nekroloh]. *Semipalatinskii listok. — Semipalatinsk*, 25–27.11.1905, No. 250–252, 2, 3 [in Russian].
- 3 Baitursynuly, A. Qazaqtyn bas aqyny (Basy 39 kham 40-ynshy nomirlerinde) [A.B. The chief Kazakh poet]. *Orynbor: Qazaq*, 1913.22.12, No. 43. P. 2–3 [in Kazakh].
- 4 Baitursynuly, A. (2013). *Alty tomdyk shyharmalar zhinahy. 1–t. [A collection of works in six volumes]. Vol. 1.* Almaty: El-shezhire [in Kazakh].
- 5 Dulatuly, M. (2003). *Bes tomdyk shyharmalar zhinahy [Collection of works in five volumes]*. Almaty: Mektep [in Kazakh].
- 6 Isimakova, A. (2017). *Alash adebiattanuy [Alash literary criticism]*. Almaty: Qazaq entsiklopediiasy [in Kazakh].
- 7 Aimauytov, Zh. (1998). *Bes tomdyq shyharmalar zhinahy. 4–t. [Collection of works in five volumes]. Vol. 4.* Almaty: Gylym [in Kazakh].

Ж. Мұхамбетов*, С. Кәдірова, Ш. Ермакқалиева

*Х. Досмұхамедов атындағы Атырау университеті, Қазақстан
(E-mail: Mukhambetov72@mail.ru)*

Алашорда үкіметі мен Алаш ардагерлері ұлт тілінің мәселелері жайлы

Мақалада ХХ ғасырдың алғашқы ширегінде қазақ жерінде саяси құрылым болған Алашорда мемлекеті мен оған қызмет еткен Алаш ардагерлерінің қазақ тілі жайындағы теориялық, әдістемелік және тәжірибелік еңбектері талданған. Авторлар талдау барысында ардагерлердің ұлттық тілдің көркем әдебиет, публицистикалық және ауызекі сөйлеу тілі ғана емес, ресми және іс қағаздары, ғылыми-педагогикалық стильдерде белсенді қызмет атқарып, толық қанды әдеби тіл деңгейінде қалыптасып дамуы мәселелерін көтеріп қана қойған жоқ, оны өздері тікелей іске асырғандығы олардың еңбектері негізінде дәйектей баяндайды. Мақала авторлары ізденіс нәтижесінде қазақ тілінің қазіргі ұғымдағы «мемлекеттік тіл» мәртебесінің негізін Алашорда қайраткерлері қалаған деген тұжырымға келген.

Кілт сөздер: Алашорда үкіметі, Алаш ардагерлері, стильдік тармақтар, ұлттық тілдің қоғамдық қызметі.

Кіріспе

«Алаш» ұғымының ХХ ғасырдың басындағы қоғамдық-әлеуметтік, саяси-мәдени мән-мағынасы кең болды. Алаш ұлттық мүддені іске асыруда әуелде пікірлестердің қозғалысы, саяси одағы және мемлекеттік құрылым ретінде автономия болса, осы қоғамдық іс-әрекеттерді ұйымдастыратын «Алашорда» деген мемлекеттік билік, басқару органына айналды. Сан салалы Алашорда үкіметін ұйымдастырушылар мен оған белсене ат салысқан қайраткерлердің басты мәселесінің бірі қазақ тілін толық әдеби тілге, мемлекеттік қарым-қатынас құралына айналдыру болатын. Біз ол қайраткерлердің барлығына емес, тек қана М.Дулатов пен С.Сәдуақасовтың пікірлері мен көзқарастарына тоқталамыз.

Зерттеу мәліметтері

Қазақ тілінің ірілі-ұсақты сауалдары жайлы Алашорда үкіметінің ресми құжаттары мен Алаш ардагерлерінің ауызша-жазбаша сөздерінде қызу талқыланып, тиесілі шешімдер қабылданып, іс жүзіне асырылып отырды. Алдымен Алашорда үкіметінің ресми жиындары мен құжаттарында сөз болған мәселелерге тоқталайық. Қазақ тілінің қадір-қасиетін арттыруда Алашорда мен Алаш партиясы орасан еңбек етті. Алаш қозғалысы, Алашорда үкіметі, Алаш партиясы және Алаш автономиясының құрылуы тарихи қажеттілік болды. Оған Е.Омаров пен Ә.Бөкейхановтардың сөздерін ғана тілге тиек етсек те жеткілікті. Алашорданың Қостанай уезінің комиссары Елдос Омаров Бүкілроссиялық құрылтай жиналысының 1918 жылғы 5 қаңтардағы қаулысына сәйкес Қостанай уезі шаруаларына үндеуінде құрылтай жиналыс Россияны федеративтік демократиялық республика деп жариялап, халықтардың өзін-өзі билеуіне (автономияға) право бергендігін баяндады. Бұдан әрі үндеуде 1917 жылғы ақпан революциясын Петроград жұмысшылары, 1917 жылғы Қазан революциясы большевиктер төңкерісі екені, оған Петроград жұмысшылары мен 4 жылдық соғыстан шаршаған солдаттар қосылды, бұл революция мен төңкеріске халық қатыспай-ақ жаңа өкіметті үнсіз ғана мойындады дей келіп, Россия масқара болып Брест келісімшартына қол қойды, халық онда да қалғыған күйі қалды. Бұдан шығар қорытынды — Россия халықтары мүлгіген ұйқыда, халық өз Отанының тағдырын шешуге қатыспай, қатыса алмай отыр деген сөз. Ендігі міндет халықтарды өз автономиялы мемлекеттерін құруға, сол арқылы Россия мемлекетін қайта нығайтуға, қатысу екенін, ол үшін Қостанай уезі Алаш автономиясына қосылып, Алашорда мен бүкілроссиялық үкіметтердің өкіметін мойындайтынын жария етеді [1;107]. Ал 1919 жылы 11 ақпанда Әлихан Бөкейханов, бөкейлік Уәлихан Танашев, омскілік Айдархан Тұрлыбаевтар Ішкі істер министрі П.Ф.Коропачинскиймен қазақ халқының мемлекеттік құрылымы жөніндегі ведомство аралық алдын ала жасалған мәжіліске қатысады. Ә.Бөкейхановтан ең алдымен Алашорда үкіметінің пайда болуы

*Корреспондент-авторы. E-mail: Mukhambetov72@mail.ru

тарихын баяндауын сұрайды. Сондағы Әлекеңнің берген жауабының мазмұны: қазақ халқының шын мағынасында өзін-өзі билеуге көшуінің негізі революциялар кезіндегі облыстық қазақ съездерінде алынған болатын. Бүкілроссиялық құрылтай жиналыстың болу мерзімі кейінге қалдырыла берді. Россияны күтпеген оқиғалар жайлап алды. Өкіметті большевиктер басып алғаннан-ақ елде анархияның басталғаны белгілі болды. Сондықтан біз 1917 жылдың желтоқсанында ІІ жалпы қазақ съезіне жиналып, елімізде анархияны болдырмауға, жерімізде большевизмнің таралуына жол бермеуге қаулы қабылдадық. 1918 жылдың маусымында Сібірдегі большевизм билігі құлап, орнына Сібір уақытша үкіметті құрылды. Бұдан кейін Уфадағы мәжілісте директория ұйымдастырылды. Директорияның жеке-дара облыстық үкіметтер өз қызметтерін тоқтатсын деген жарлығына саяси жағдайды түсінгендіктен бағынып, 1918 жылғы 4 қарашадағы жарлықтан соң қол қусырып бос отырмыз [1;138–139] дейді. Демек, Алашорда үкіметі жік-жік болып атысып-шабысқан Россиядағы нәубеттің қазақ еліне жайылмауы, өз жолдарымен тарихи сәттілікті пайдаланып, тәуелсіз мемлекет болуға талпынғандығын танытады.

Негізгі бөлім

Алашорда үкіметі мен Алаш партиясы және автономиясы аласапыран заманда да қазақ тілінің қоғамдық-әлеуметтік функциясы, тіпті тарихи миссиясын іске асыруды күн тәртібінен еш түсірген жоқ. Ол үшін Алашорда үкіметінің мемлекеттік мәртебедегі тіл ретінде қызмет ету мәселесі 1917 жылы (2–8 сәуір) Орынборда, осы жылы 19–22 сәуірде Оралда, жазда 21–28 шілдеде тағы да Орынборда, 20–25 тамыз аралығында Ақтөбеде, Орынборда 5–13 желтоқсанында өткен қазақ съездерінің бастауыш білім, сот ісі, оқу-ағарту, баспа, діни істеріне қатысты қаулыларында, Алашорда үкіметі, Алаш партиясының «Қазақ» газетінің 1917 жылдың 21 қарашасында жарияланған Бағдарламасының 5, 9-параграфтарында мәселе ретінде қойылып, іске асырыла бастады. Бірінші съезде бастауыш мектеп жөнінде ұлдар мен қыздар бірге оқып, алғашқы 3 жылда ана тілінде оқу керек десе, үшінші, төртінші съездерде екі жыл болсын деген де шешімге келеді. Сот процесі және істер қазақ тілінде жүргізіліп, қазақ балаларының білім алуы үшін мектептен бастап университеттерге дейін ашылуы керек екенін мақсат етеді. Қазақ тілінде газет-журнал, кітаптар мен оқулықтар жасалып, жазу тәртібі «Қазақ» газетінің ережелерін басшылыққа алып, баспаханаларды қазақша шрифтермен қамтамасыз ету керек екенін нақты адамдарға міндеттейді. Алашорданың 1917 жылғы желтоқсанында болған жалпы қазақтың съезінде М.Дулатовтың қазақта медресе мен мектептің, молда мен мұғалімнің тапшылығын, оқулықтың жоқтығын көтерген баяндамасы бойынша бастауыш және орта қазақ мектептері үшін оқулық жазу жөнінде 5 адамнан тұратын комиссия құрылды. Комиссияға оқулық құрастырумен бірге: 1) ұлттық мектеп бағдарламасы, 2) мұғалімдерге арналған нұсқаулар, 3) бала тәрбиесіне қатысты кітаптар, 4) қазақ мектептеріндегі халық ағарту ісінің ережесін белгілеу, 5) қазақ тілінің жазу тәртібін түзу, 6) халыққа пайдалы деген кітап-кітапшаларды қазақ тіліне аудару сияқты міндеттерді жүктейді. Бұл істі 1918 жылдан бастап, комиссия ісінің барысын газет бетінде жариялап отыруға қаулы қабылдайды.

Алаш партиясының Бағдарламасының 5-параграфы сот ісіне арналып, «соттар жергілікті тілді білуге тиісті. Әр түрлі ұлттар аралас жерлердегі жауап алу мен сот шешімі саны жағынан басым ұлттың тілінде болуы керек. ... Ал қазақтар көп жердегі іс қарау қазақ тілінде жүргізіліп, заседательдер қазақ болуы керек» [1; 89] дейді. Жергілікті халықтың табиғи да заңды қызметіне тұсау салу 1918 жылғы 4 қарашада (Омбыда) Бүкілроссиялық уақытша үкіметі Алашордаға арналған Жарлығында бұл үкіметтің таратылып, барлық мемлекеттік басқармаларының бір Министрлер кеңесіне бағынатынын жариялаудан басталады. Осы жарлықтың негізінде «Сібірдегі ұлттар автономиясының шекаралары жөніндегі негізгі ережелер» деген қаулы қабылдайды. Қаулының 4-тарауының 1-тармағында жекелеген ұлттарға: «Бастауыш оқу орнынан бастап жоғары оқу орындарына дейін ұйымдастыруға мүмкіндік беріліп, оларда жергілікті тілмен қатар арнайы оқылатын пән ретінде орыс тіліне де жеткілікті орын берілуі тиіс [1;135] делінсе, 3-тармағында: «Халықтың 50 %-ті жергілікті тілде сөйлесетін ауылдық, қалалық басқару орындарында және іс қағаздарын жүргізуде де орыс тілі жергілікті тілмен тең дәрежеде қолданылады» [1; 136], «жергілікті басқару органдары мен соттары мемлекеттік мекемелермен орыс тілінде қатынас жасайды» [1; 136], ал 7-тарауында: «Жергілікті тілмен сөйлеушілер саны 50 %-тен аз жерлерде елге қолайлы болу үшін лауазым иелері мен мемлекеттік мекемелердің қызметкерлері мүмкіндігінше жергілікті тілді жеткілікті дәрежеде білетін адамдардан тағайындалады» [1; 136] деген солқылдақ сөздермен мәймөңкелейді. Ерекшеленген тұстардың мазмұны уақытша ғана ғұмыр кешкен «уақытша үкіметтің»

орыс тілін қазақ еліне ұлы орыстық шовинизм пиғылымен таңа түсуінің кеселді де кесепатты жалғасы болды.

Алаш қайраткері М.Дулатов 1912–1926 жылдары қазақ тілінің түрлі мәселелерін қозғаған «Жазу тәртібі» (1912), «Мұғалімдерге», «Манап» драмасы (1914), «Тіл құрал» (1915), «А.Байтұрсынов» (1922), «Қазақ-қырғыз білімпаздарының I съезінде сөйлеген сөзі» (1924), «Қазақ тілін жүргізетін комиссияның құлағына алтын сырға» (1925), «Қазақ тілінің мұңы» (1926) деген мақалаларында сауалдардың бәрі А.Байтұрсынұлымен байланыстырыла баяндалған. «Жазу тәртібі» [2; 223–226] — Ш.Жияшевтің «Бірге қозғалайық!» атты мақаласына қарсы жазылған мақала. Мұнда М.Дулатов А.Байтұрсынұлына жақтастықтың жөнімен емес, өзіндік пікірлерімен ой тастайды. А.Байтұрсынұвтың қазақ тілінде неше дыбыс болса, сонша әріп белгілегенін, сөйтіп артық әріптерді кемітіп, қазақша оқуды оңайлатқаны; не айтылса, соның жазылуы керек екенін ұстанғанын айта келіп, қазақ әліппесіне Ф және Х әріптері де кірсе екен деген ұсыныс білдіреді. Ш.Жияшевқа «кемшілігімізді көрмей, қатемізді түземей, құр «біз де түркі баласымыз» деп атаның әруағына сүйенумен қазіргі өнер-білімнің қызу заманында бәйгеге қосыла аламыз ба?» [2; 222–225] деген сауалмен жауап береді. «Мұғалімдерге» — 1914 жылы «Қирағат» кітабына жазылған алғы сөз. Бұл кітаптың негізгі мақсаты — «өзі білу мен өзгелерге білдіру екі басқа. Білгенін кісіге білдіру, яғни балаларды оқыту — өз алдына бір ғылым. Ғылым — педагогика» [2; 238], демек, қирағат — баяндап оқыту әдісі деген сөз. Көркем шығарманы құр саулатып оқыта бермей, оқығанын есте сақтауға, мағына-қасиетін ұғынуға, ойлануға үйрету керек екенін, бұл ретте келтірілген жазу тәртібі негізіндегі ана тілінде оқытудың басты мақсаты екенін түсіндіреді. «Манап» драмасы атты мақаласында «Айқап» журналының, біріншіден, бұл драма аудармасын жариялау арқылы «қазақ тілін түзетіп сақтау» мақсатынан ауытқығанын, екіншіден, Алматы уезінің начальнигі Лиханов шығарған драмада қазақ тіршілігінің сорақы, арсыз түрде бұрмаланғаны, аудармасының тіпті сын көтермейтінін, үшіншіден, «әдебиет өрнегі болғандай» журнал алқасына қазақ тілі мен қазақ туралы жазылған материалдарға талғампаздықпен қарауы қажет деген талап қояды. «Тіл құралы» атты мақаласында А.Байтұрсынұлының «Тіл — құрал» оқулығы қазақ тілінің жалпы қағидаларына сүйеніп, жүйелі тәртіппен баяндалғанын, Ш.Жияшевтің Ахаң дауысты, дауыссыз деп бөлген дыбыстарын оның барлығы жарты дауысты деп «ешуақытта естілмеген жаңа хабар» жеткізіп отырғанын айта келіп, Бұқара, Мекке, Мәдине, Стамбулда оқып қайтқандардың арабшылап, сартшылап, ноғайшылап қайтып жүргенін, олардың шәкірт тіліне кері әсер етіп жүргенін; тіпті өзінің «Оян, қазақты» жазып жүргенде әлгі «әдеби тілдерді» көбірек кіргізгенін, Абайды, Ахметтің «Қырық мысалын» оқып өзінен-өзі ұялғанын, адасып жүргенін; сол кезеңдегі шын қазақша жазып, «тіл мәселесін қолына ала туған» «Қазақ» газеті екенін сөз етеді. М.Дулатовтың Е.Омаровпен бірігіп жазған «А.Б.Байтұрсунов» атты орысша мақаласы (1922) — ұлы ғалым жөніндегі ең алғашқы биографиялық очерк. Очеркте Ахаңның өмірлік кредосы «Қазақ» газетінің алғашқы санындағы бағдарламалық мақаласында өз тәуелсіздігімізді сақтау үшін бар күшімізді біріктіріп, білім мен мәдениетке жетуге ұмтылуымыз керек; бұл үшін алдымен ана тіліміздегі әдебиетті дамытуымыз қажет болғанын ерекше атап өтеді. «Қазақ тілін жүргізетін комиссияға ...», «Қазақ тілінің мұңы» атты мақалаларында мемлекеттік тіл қазақ тілін жүзеге асыруға тиісті орындардың жеткілікті көңіл бөлмей отырғандығын және іс қағаздарының, әсіресе аударма іс қағаздарының қазақ тілінде дұрыс жүргізілмейтінін сынайды.

Алаштың келесі бір ардагері — Смағұл Сәдуақасұлы. Оның «Нужды аула (очерки киргизской жизни)» атты мақаласы 1919 жылы «Трудовая Сибирь» (Омбы) журналының екі санында жарық көрген. Мақалада халық ағарту мәселесін көтеріп, қазақ ауылына ең керегі ағарту ісі екенін, әлемнің білімді, өркениетті халықтары көп ғасырлық еңбектерінің жемісін жинап жатса, қазақ әлі оның тұқымын да сепкен жоқ деп өкіне әңгіме бастайды. Қазақ сауатты кездейсоқ, яғни бірі әкесінен, бірі танысынан, енді бірі кездейсоқ алды, ал жүйелі сауаттанудың мектеп және медресе деген екі түрі болды дейді. Қысқасы, мектеп — діни білімнің бастамасы, ал медресе жоғары түрі болғанын айта келіп, бұл оқу орындарындағы оқыту жүйесі, оқыту әдісі, оқыту құрылымын талдап, оның пайдалы тұстары мен кемшін жағдайларын XX ғасырдың 20-жылдарындағы білім беру мен ағартушылық істе қайталамаудың жолдарын ұсынады. Араб әліппесімен оқытуда қадым (ескі) және жадид әдістері қолданылатынын, олардың өзіндік ерекшеліктерін түптеп түсіндіреді. Қадым әдісі бойынша жазуда таңбалардың бүтін бір буындарды белгілейтіні, арабтың тіл дыбыстарының көбіне қазақтың сөйлеу тілінде кездеспейді, дауысты дыбыстар мүлдем жазылмайды да, дауыссыз дыбыстардан құрылып жазылған сөздер дыбысталуымен не нобайлап оқылатынын ескертеді. Мұндай оқу мен жазудың қиындығынан 5–6 жыл оқыған қазақтың оқи да, жаза да алмайтындары жиі кездесетініне

қынжылады. Қадымша оқытудың қиындауының екінші бір себебі оқытылатын түрікше және арабша кітаптар болған. Қадымша оқытуды қолдаушылар кез келген зайырлы ғылым саласын мектеп пен медреседе оқыту мұсылмандыққа қарсы бағыт болып есептелді де, жадидті жақтаушыларды жау санады. Смағұл Сәдуақасұлының сөз түйінінде Ресей мұсылмандарының білім беруде артта қалуының, мешеулігінің басты кесірі — қадым фанатизмі дейді [3, 8]. Жаңа, озық бағыт ұстанушы жадидшілер шамамен ХХ ғасырдың 1905 жылы кезінде пайда бола бастады. Әрине, оларды әуелде құшақ жая қарсы алған жоқ. Бірақ олардың озық әдісі, елді сауаттандыру мен білімдендірудегі нәтижесі ағартушылық жүйеде белең алуына негіз болды. Смағұл Сәдуақасұлы жадид әдесінің бірнеше маңызын, яғни сауат ашу мен білім беруде оқытудың дыбыстық әдісі қолданылғанын, зайырлы ғылым салалары (арифметика, география, жаратылыстану және т.б.) оқытылғанын атап өтеді. Жадид жолының қазақ елінде, басқа да түркі халықтарында дамуын «Қазақ арасында бастауыш білім ісінің табысты өрлеуі А.Байтұрсыновтың грамматикасының жарыққа шығуымен байланысты» [3; 8] дейді. Бұдан дыбыстық жазудың буындық жазудан гөрі прогрессивті рөлін бағамдауға болады. «Қазақстанда халық ағарту мәселелері» атты еңбегінің негізгі мазмұны 1927 жылы Қазақстан мұғалімдерінің I съезінде баяндама ретінде оқылса, біраз бөлігі осы жылы «Жаңа мектеп» журналында жарияланған. 1927 жылы кітапша болып та шыққан. Осы баяндаманың 7-тараушасы «Оқу құралдары және тіл туралы» деп аталады. Бұл тараушада орта, орта арнаулы және жоғары оқу орындарында қазақ тіліндегі оқулықтардың тапшы болып отырғанын, оларды жазатын адамдар мен мамандардың аз және тапшы болуымен түсіндіре келіп, «Білға оқу кітаптарын жазуға ғана жалғыз Байтұрсынұлы. Басқа адамымыз жоқ» [2; 140] дейді. «Оқу кітаптарын жазу үшін құр хат танитын болу жетпейді, жазушы оқыту ғылымына жетік болуы керек. Балалардың психологиясын білу керек, жалпы алғанда оқымысты болу керек. Әйтпегенде пайда орнына зиян шығаруы мүмкін. Адамды бұзып бітіргеннен де, оған еш нәрсені оқытпағанның өзі артық» [3; 140–141] деген топшылау бүгінгі күннің мәселелерімен қандай үндес!

Баяндамада Смағұл Сәдуақасұлының Халық ағарту комиссары ретінде қойған келесі талабы — қазақ мектептерінде ұлттық-оқу кітапханаларының негізін құру. Комиссардың бүгінгі күнмен идеялас бір ойы комплекс әдісімен оқытудың негізі аймақтану екенін ерекше ескерте келіп, «орыс оқытушыларының міндеті Мәскеудің жіберген кітабын ғана оқытып қана қанағат қылмай, өздері де жазуға кірісіп, кеңесті Қазақстан еліне көзін салып қарауы керек. Біздің Кеңестер одағынан өзгешелігіміз қазақ болғандығымыз ғана емес, орыс болсын, қазақ болсын — жалпы Қазақстан болып біріккенде кейбір өзгешелігіміз бар» [3; 141–142]; «Біздің Қазақстанда, меніңше, әрбір қазақ орысша білу керек те, орыс қазақша білу керек» [2; 143] деген тұжырымға келеді. Орта мектепте орыс тілін үйретуді енгізу мен орта арнаулы мектептерге орысша оқытуды қолдайтынын уақытша, амалдың жоқтығынан болып отырған шара екендігін түсіндіре келіп, өз ойын ХІХ ғасырдың ІІ жартысынан бастап жапон елінің білім мен ғылымды ағылшын тілінде игергендігі жөнінде айтып негіздейді. Әрине, Смағұл Сәдуақасұлының бұл уақытша шарасы тарихи қажеттілік болды, орта, орта арнаулы және жоғары оқу орындарына қазақ тілінде оқулықтар жазылып толық болмаса да іске асты. Жоғарыдағы Смағұл Сәдуақасұлының мақалалары, еңбектері және баяндамалардың мазмұны оның қазақ тілінің білім және ғылым тілі болуына, іске асуына тікелей ат салысқан қайраткерлігін көрсетеді. Смағұл Сәдуақасұлының өзінен жасы үлкен еңбегі зор замандастарына өзінің әділ де ашық бағасын беріп отырған. Соның жарқын бір көрінісі — ұлт ұстазы А.Байтұрсынұлы жайлы пікірлері. Смағұл Сәдуақасов «Айқап» журналының негізін мұсылман мектебінің шәкірттері, ал «Қазақ» газетін орыс мектебінің түлектері негіздегенін атап өте келе, «Огромную услугу киргизской литературе оказал А.Байтурсунов, редактор газеты «Қазақ». Он первый пионер в области создания чисто киргизского языка: составил первую киргизскую азбуку и грамматику (до этого киргизы пользовались арабской азбукой). Байтурсунов поэт-народник и духовный учитель молодежи. Он перевел почти все басни Крылова, снабдив каждую соответствующими заключениями и приспособив к обличению беспечной жизни киргизов» деген баға береді [4; 224]. «А.Байтурсунов — ученый словесник; автор первой (пока что единственный) казахской грамматики, реформатор казахской письменности и редактор первой казахской газеты, вышедший в 1913 году. В настоящее время А.Байтурсунов занимается, исключительно, научной работой и пишет учебники» деген баға береді 1928 жылы Мәскеуде шыққан қазақ жазушыларының әңгімелер жинағының алғы сөзінде [5; 343]. Абайдан бастап «ақын» сөзінің бұрынғы мағынасы жоғалды. Енді ақын деп суырып салмаларды ғана емес, суырып салма ақын бола тұра өлең жазатындарды «ақын» деп атайды деп келіп, Абайдың ХХ ғасыр басындағы алғашқы ізбасарлары пайда болды, оларға қазіргі А.Байтұрсынов, М.Дулатов, М.Жұмабаев және

марқұм болған С.Торайғыров, Б.Күлеев, О.Қарашев және т.б. дейді. Бұлардың алғашқы екеуіне ерекше тоқталып өту керек. Олар кезінде қазақтың ұлттық көсемсөзші-жазушылар болғанына ерекше көңіл аударады.

Зерттеу нәтижелері

XX ғасыр басындағы аумалы-төкпелі заманда қазақ тілінің мәселесі екі тұрғыда қарастырылды. Олар: 1) Алаш партиясы мен Алашорда үкіметі автономиялық мемлекеттік құрылым санатында тіліміздің мәртебесін мемлекеттік тіл деңгейінде сөз етсе, 2) Алаш ардагерлері осы бағытта еңбек ете отырып, тіліміздің әдеби тіл ретіндегі оның тазалығы, нормалары мен ережелері, емлесі мен әліппесі, лексикалық байлығы мен грамматикалық құрылымының негізгі категорияларын білім мен ғылым нысандарында талқылады, түйіндер жасады, жүйеледі. Түйіндей келгенде, қазақ лингвистикасының өз заманына сай талаптарын атқаруына жол салды.

Пайдаланылған әдебиеттер

- 1 Алашорда. Сборник документов/ Сост. Н.Мартыненко. — Алматы: Айқап, 1992. — 190 с.
- 2 Дулатов М., Омаров Е. А.Байтурсынов / М.Дулатов, Е.Омаров // Дулатов М. Шығармалары. — Алматы, 1991. — Б. 295–302.– 320 б.
- 3 Сәдуақасұлы С. Екі томдық шығармалар жинағы. 2-ші том / Құрастырған Д. Қамзабекұлы. — Алматы: Алаш, 2003. — 360 б.
- 4 Сәдуақасұлы С. Киргизская литература (историко-критическая литература): екі том. шығ. жин. // С. Сәдуақасұлы. — 1-т. — Алматы: Алаш, 2003. — Б. 240–247.
- 5 Сәдуақасұлы С. Предисловие к сборнику рассказов «Молодой Казахстан»: екі том. шығ. жин. / С. Сәдуақасұлы. — 1-т. — Алматы: Алаш, 2003. — Б. 342–345.

Ж. Мухамбетов, С. Кадирова, Ш. Ермеккалиева

Члены правительства Алашорды и деятели Алаша о проблемах национального языка

В статье проанализированы труды деятелей партии «Алаш» и правительства Алашорды, посвященные проблемам функционирования казахского языка, имеющие теоретическое и прикладное значение. На основе тщательного изучения трудов М.Дулатова и С.Садвакасова, авторы статьи приходят к выводу о необходимости совершенствования научного и официально-делового стилей казахского языка. Именно это обеспечит казахскому языку полноценное функционирование в обществе и во всех сферах коммуникации. Деятели «Алаша» не только обозначили проблемы стилистического разнообразия казахского языка, но и сами активно принимали участие в осуществлении этих идей. Труды деятелей «Алаша» были адресованы как ученикам общеобразовательных школ, так и взрослым, которые обучались грамоте. В заключении авторы статьи приходят к выводу, что основу современного понятия «статус государственного языка» составляют научные и публицистические работы деятелей Алашорды. Их идеи и опыт решения проблемы национального языка не потеряли свою актуальности и по сей день.

Ключевые слова: партия «Алаш», деятельность алашординцев, виды стилей, общественная функция национального языка.

Zh. Mukhambetov, S. Kadirova, Sh. Ermekhalieva

Members of the government of Alashorla and Alash figures on the problems of the national language

The article analyzes the works of figures of the party «Alash» and the government of Alashorda, devoted to the problems of functioning of the Kazakh language, which have theoretical and applied significance. Based on a thorough study of the works Of M. Dulatov and S.Sadvakasova, the authors of the article come to the conclusion that it is necessary to improve the scientific and official business styles of the Kazakh language. This is what will ensure the full functioning of the Kazakh language in society and provide all possible areas of communication. Alash figures not only identified the problems of stylistic diversity of the Kazakh language, but also actively participated in the implementation of these ideas. The works of «Alash» figures were addressed to both secondary school students and adults who were learning to read and write. In conclusion,

the authors of the article come to the conclusion that the basis of the modern concept of «state language status» is scientific and journalistic works of Alashorda figures. Their ideas and experience in solving the problem of the national language have not lost their relevance to this day.

Keywords: The government of Alashorda, the activities of the Alash Orda activists, kinds of styles, the social function of the national language.

References

- 1 Martynenko, N. (1992). *Alashyorda: Sbornik dokumentov* [Collection of documents] / N.Martynenko (Ed.). — Almaty: Aikap [in Russian].
- 2 Dulatov, M., Omarov, E. A. (1991) *Baitursynov* [Baitursynov]. *Shygarmalary — Compositions*. Almaty [in Kazakh].
- 3 Saduakasuly, S. (2003). *Eki tomdyq shygarmalar zhinagy. Tom 2* – 2-volume collected works. Volume 2. D.Kamzabekuly (Ed.) Almaty: Alash [in Kazakh].
- 4 Saduakasuly, S. (2003). *Kirhizskaia literatura (istoriko-kriticheskaia literatura)* [Kyrgyz literature (historical and critical literature)]. *Eki tomdyk shygarmalar zhinagy. Tom 1 — 2-volume collected works. Volume 1*. P. 240–247. Almaty: Alash [in Kazakh].
- 5 Saduakasuly, S. (2003). *Predislovie k sborniku rasskazov «Molodoi Kazakhstan»* [Preface to the collection of short stories «Young Kazakhstan»]. *Eki tomdyk shygarmalar zhinagy. Tom 1 — 2-volume collected works. Volume 1*. P. 342–345. Almaty: Alash [in Kazakh].

ТІЛТАНУДЫҢ ЖӘНЕ ӘДЕБИЕТТАНУДЫҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ЯЗЫКОЗНАНИЯ И ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЯ ACTUAL PROBLEMS OF LANGUAGE AND LITERATURE STUDIES

DOI 10.31489/2020Ph4/27-33

УДК 81'25

Ж.Б. Жауыншиева^{1,*}, Ж.К. Киынова¹, А. Бергман²

¹Казахский национальный женский педагогический университет, Алматы, Казахстан;

²Берлинский университет им. Гумбольдта, Германия

(E-mail: zhanarkiyнова@gmail.com, anka.bergmann@hu-berlin.de)

Числовой код во фразеологической картине мира различных лингвокультур: опыт сопоставительного анализа

В статье рассмотрены числовые значения во фразеологической картине мира различных лингвокультур. На основе сопоставительного анализа символических значений устойчивых сочетаний казахского, русского, немецкого, испанского и английского языков проведено описание их культурно обусловленной семантики. Особое внимание обращено на символику прототипических чисел *семь*, *сорок*, *девять*, которые входят в состав многих фразеологизмов и эксплицируют культурные смыслы, восходящие к ключевым ценностям народной философии. Авторы приходят к выводу о том, что сопоставительное изучение числа дает информацию о культурно обусловленных количественных критериях, позволяет определить сходства и различия числовых значений в различных лингвокультурах.
Ключевые слова: числовой код, фразеологическая картина мира, символика, сопоставительное изучение, лингвокультура.

Введение

Осознание и осмысление человеком мира происходят через трансляцию культурно значимых смыслов в естественный язык, что происходит посредством фразеологизмов — языковых знаков, способных хранить и передавать эти культурные смыслы. Взаимодействие с миром человек осмысляет через свои отношения с отвлеченными понятиями, получающими символическую значимость [1]. К подобным отвлеченным понятиям, обладающим символической значимостью, относится феномен «число», что находит наиболее яркое отражение во фразеологической картине языка. Числовой код, как уникальный когнитивный маркер, определяет все многообразие реляций как на уровне взаимодействия человека и окружающего мира, так и на уровне языка, поскольку представляет собой базовую семантико-грамматическую категорию «количество».

Современная наука рассматривает различные теории возникновения числа как понятия математического vs. философского: прагматическая — следствие коммуникативной необходимости; концептуальная, или вербальная; ритуальная — способность человека воссоздать число. Например, суеверия, связанные с числами, основаны на традиционной символике чисел.

В лингвокультурологическом ракурсе «число» рассматривается как культурный концепт, в котором, наряду с собственно цифровым значением, содержится историко-культурная семантика, восходящая к архаической модели мира. По мнению Н.Д. Арутюновой, «число являет собой, возможно, наиболее отвлеченный от материальной и событийной реальности концепт, и в то же время в

*Корреспондент-автор. E-mail: zhanarkiyнова@gmail.com

жизни и в сознании человека число тесно связано и постоянно взаимодействует с предметным миром» [2; 6]. Значит, чтобы выразить сложную абстрактную идею, язык использует образные средства и соотносит ее с более конкретными понятиями. Поэтому языковое обозначение чисел, как и других абстрактных и отвлеченных явлений, всегда метафорично и вследствие этого в языках большое количество устойчивых сочетаний с количественными значениями.

Фразеологизмы с компонентом-числительным представлены во всех языках мира, что обусловлено как существующей символикой чисел, так и своеобразием национального мировоззрения и историко-культурными предпосылками. Счет, операция над числами, исчисления являются одной из древнейших математических операций, поэтому значения большинства фразеологизмов отсылают к этому действию.

Число, как квантитативный знак, может сохранять во фразеологизмах свое конкретное числовое значение, а также, вступая с синтагматические связи, приобретает целый ряд вторичных значений. Так, в казахском языке имеется ряд культурно значимых чисел, имеющих сакральное, историко-культурное, ценностное и символическое значение.

Материал исследования

Материалом исследования послужили фразеологизмы с числовыми значениями, извлеченные из фразеологических словарей сопоставляемых (т.е. казахского, русского, английского, немецкого и испанского) языков. Сплошной выборке подвергались устойчивые сочетания с компонентами-числительными, которые представляют собой семиотические единицы, выражающие национальные особенности категории меры и исчисления.

В статье предпринята попытка сопоставительного описания числительных с культурно обусловленной и символической семантикой, к которым относятся *бір* (единица), *жеті* (семь), *қырық* (сорок), транслирующие в своей семантике ценностные установки культуры тюркских, славянских и западноевропейских народов. Именно в данных «темпоральных» фразеологизмах отражено этническое своеобразие количественной символизации.

Основная часть

Символическое значение числа *сорок* в христианской, иудейской и мусульманской традициях служило для определения важных периодов времени: периодов духовной подготовки и очищения (например, сорокадневный пост), испытания (по религиозным поверьям, через сорок дней душа умершего покидает земной мир). Всемирный потоп, по Библии, длился сорок дней и ночей. Сакральное число *сорок* нашло широкое отражение во фразеологии различных лингвокультур. Так, встречающиеся в поговорках и идиомах казахского языка, а также в фольклорных текстах лексема *қырық* (*сорок*) означает не точное количество, не порядковое число, а семантику слов «много», «далеко», «долго». Ср.: *ханның қырық уәзірі, ханның қырық қызы, қырық батыры, қырық ұлы, қырық қарақшы, қырық күн, қырық түн, қырық жылдық (күндік) жол* и т.п. [3; 163]. В современном казахском языке активно функционируют устойчивые выражения и поговорки с компонентом *қырық*, что символизирует национальное мировосприятие и духовные ценности казахского народа. Ср.: 1. *Жақсы атаның аруағы қырық жыл сүйейді. Қырық жыл қырғын болса да, ажалы жоқ өлмейді. Қызға қырық жігіт сөйлеседі, бірі алады*. См. также фразеосочетания: *қырық жсамау* (весь в заплатах — о ветхой одежде). 2. Об обиженном человеке: *қырық пышақ болды* (поскандалили, поконфликтовали); *қырықтың қалуынан* (особо одаренный, отличающийся от всех); *қырық құбылды* (сто раз переменялся, изменился) и др.

Как выразитель семантики неопределенного большого количества, казахское слово *қырық* соотносится с русским словом *сто* (см. *сто раз повторять*), очень длительного времени — с русским словом *тридцать лет и три года* (в фольклорных текстах), *сто* (*сто лет не встречаться*) — в современном русском языке, в значении неопределенного большого расстояния — с русским *тысячу* (*тыщу верст*). Однако лексема *қырық* обладает четко выраженным сакральным значением, эксплицитированным в ряде названий обрядов: *қырқынан шығару* (обряд по случаю исполнения 40 дней ребенка); 40 лет — переломный период в жизни человека; особо отмечают 40 дней со дня смерти человека — *қырқын беру* и др. Однако следует отметить, что ни этнографы, ни культурологи не смогли точно определить, чем обусловлена эта сакральность. Так, М. Томанов отмечает: «Неясна этимология числительного *қырық*, однако известно, что у тюркских народов, в том числе и у казахского народа, слово *қырық* связано с религиозными, тотемистическими представлениями» [4; 45].

К. Габитханулы семантику *қырық*, как самой большой меры длины, чисел, пространства и времени, связывает с *төрт* как обозначением всех частей света, а поскольку древние тюрки считали число 10 самым большим количеством, исходя из числа пальцев, это число, помноженное на 4 стороны света, давало сакральное число *қырық* [3; 145, 146].

В истории и культуре тюркских народов важную роль играет число «семь», что связано с мифологией и астрономией и другими национальными верованиями. В тюркских языках число *семь* обладает особой символикой, связано с сакральными, религиозно-мифологическими, астрономическими, семейно-родственными понятиями. Ср.: устойчивые сочетания казахского языка: *жеті атадан бері* (от семи колен), *жеті тозақ* (семь кругов ада), *жеті жұртқа белгілі* (всем известный), *жеті қараңғы түн* (крошечная ночь) и др. Наиболее символическим в казахской лингвокультуре является понятие *жеті ата*, что восходит еще ко времени правления Тауке хана — основоположника обычного права казахов и создателя свода законов «Жеті жарғы». *Жеті қазына* — семь сокровищ: смелый жигит, красивая жена, знания, быстроногий скакун, ловчая птица, хорошее ружье, охотничья собака и др.

Так, в языковом сознании казахов слово *жеті* используется при обозначении следующих понятий:

1. Семь проводников человека в его жизни: ум (руководит), стремление (движет), мысль (сопутствует), ремесло (друг), терпение (поддержка), характер (защита), народ (оценка) (Сақулак би).

2. Семь пар влюбленных, о которых знает весь мир: Лейля-Меджнун, Фархад-Ширин, Тахир-Зухра, Арау-Камбар, Уалик-Гарра, Уаки-Кульшах, Жусуп-Злиха.

3. Семь законов Аз Тауке:

1. Бунтовщики и подстрекатели приговариваются к смертной казни.

2. Предавшие интересы и продавшие достоинство тюркского народа приговариваются к смертной казни.

3. Внутри государства человек, безвинно погубивший кого-либо, приговаривается к смертной казни.

4. За аморальное поведение и разрушение чужой семьи человек приговаривается к смертной казни.

5. За кражу боевого коня, если даже он в путах, человек приговаривается к смертной казни.

6. При нанесении увечий в ссорах и драках выплачивается следующая плата: а) выбивший глаз отдает свою дочь замуж за пострадавшего, при отсутствии дочери выплачивает стоимость калыма за девушку; б) за увечье конечностей человека отдает коня.

7. За украденных лошадей или другое ценное имущество штраф выплачивается в десятикратном размере.

Фразеологизмы с компонентом «семь» встречаются в фольклорных произведениях европейских и славянских народов (*семь гномов, семь богатырей, семь ягнят, семь чудес света, видеть седьмой сон*). Во фразеологическом и паремиологическом фонде русского языка: *книга за семью печатями; семи пядей во лбу; семь бед — один ответ; семь дел в одни руки не берут; семь раз отмерь — один раз отрежь; у семи нянек дитя без глаза*. По мнению В.А. Масловой, «в русской культуре *семь* — символ чего-то чрезмерного: *за семью замками (печатями)* — очень сильно скрыто, в глубокой тайне; *семи пядей во лбу* — очень умный; *за семь верст киселя хлебать* — очень далеко; *семь потов сошло* — очень устал; *семь верст до небес и все лесом* — очень много и бессмысленно; *семь пятниц на неделе* — часто менять свое решение; *быть на седьмом небе* — быть очень счастливым» [5; 100].

Семь — священное число, символ божественности; именно семерка характеризует солнечных богов и общую идею Вселенной. Древние греки признавали за этим числом высочайшее совершенство. Семерку считали девственным числом на том основании, что только *семь* (среди чисел первой десятки) не является ни частью, ни произведением любого из них. Это число считалось атрибутом девственной Афины.

Число «семь» значимо и для европейских народов (*семь гномов, семь богатырей, семь ягнят* в европейском фольклоре) и для славян, что нашло отражение во фразеологизмах и названиях: *на седьмом небе* (выражение счастья, восторга), *семеро по лавкам* (в значении «много детей»), *за семерых* (много), *за семью морями* (далеко), *на семи ветрах* (о находящемся на пересечении дорог), *на семи холмах* (на очень холмистой местности), *семи пядей во лбу* (очень умный), *видеть седьмой сон* (долго спать); *работать до седьмого пота; семь смертных грехов, семь чудес света; семеро одного не ждут; у семи нянек дитя без глаза; семь бед — один ответ; семь верст до небес да все*

лесом; один с сошкой — семеро с ложкой; семь раз отмерь — один раз отрежь. В географических названиях — Семилуки, Семипалатинск, Семиречье; в названиях фильмов — «Семеро смелых», «Великолепная семерка», «Седьмое небо» — мы также встречаемся с этим числом. Число *семь*, будучи выражением идеи Вселенной, закрепилось в таких своих вариантах, как *семь нот*, *семь цветов спектра*, *семь звезд Большой Медведицы*, *семь ветвей Мирового Древа*, *семь координат Вселенной*, *семь планет*, *седмица* (славянское название недели), *магическое число Миллера* (объем оперативной памяти человека).

В немецкой лингвокультуре семантическое содержание фразеологических единиц *der*, *die Neunmalklugе* соприкасается со значением числового фразеологизма *siebengescheit sein* (букв.: *быть семь раз ловким, умелым*), этимология которого восходит к понятию *семь свободных искусств (Septem Artes liberales)* — быть хорошо образованным в различных сферах знаний, т.е. в области грамматики, риторики, логики, диалектики, арифметики, геометрии, музыки и астрономии. В современном немецком языке это устойчивое выражение употребляется в ироничном значении 'везнайка, хвастун'. В немецком языке фразеологизмы, крылатые выражения и цитаты с числовым компонентом «семь» весьма частотны. Ср.: *sieben auf einem Streich* (семерых одним ударом); *Siebenmeilenstiefel* (семимильные сапоги); *Siebensachen* («семь вещей», т.е. пожитки, скарб); *Die böse Sieben* («сердитая семерка»: фурия, мегера). По мнению исследователей, «к наиболее частотным числам в структуре немецких фразеологизмов, отличающимся национально-культурной спецификой, относятся *три*, *семь*, *девять*, *двенадцать*. При этом частотный показатель лексем является одним из значимых для понимания культур. Многие числа в составе фразеологических единиц выполняют роль усилителей (тотализаторов) какого-либо признака vs. действия и т.п. В то же время они активно используются в качестве эмотивных квалификаторов» [6; 349].

В испанском языке частотны фразеологизмы, утратившие семантику количества и выражающие различные виды оценочных и ассоциативных значений. Особенно выразительными являются устойчивые выражения, основанные на зрительных и звуковых ассоциациях. Так, расположение стрелок часов на циферблате сравнивается с походкой и повадками человека. Ср.: *andar a las dos menos dies / a las tres menos curto* (букв. ходить как без десяти два / как без четверти три) характеризует человека, страдающего плоскостопием, который ходит, ставя ноги под углом, с вывернутыми носками, по аналогии с разворотом стрелок часов. В Словаре фразеологизмов испанского языка приводится следующий контекст, иллюстрирующий употребление данного фразеологизма: *Es un tipo alto, descompuesto, anda a las dos menos diez, pero es un grandísimo futbolista* [7; 62]. В переводе на русский язык означает: Он высокий парень, нескладный, *ходит вывернув ступни*, но потрясающий футболист).

Фразеологизм *tener la cabeza a las once* (букв.: иметь голову как одиннадцать часов, перен. «быть не в себе, сойти с ума»). Здесь цифра *одиннадцать* воспринимается как некоторое отклонение от полнозначной цифры *двенадцать*, олицетворяющей душевное равновесие. Устойчивое выражение *no ver tres en un burro* (букв.: не видеть трех на осле, что в переносном смысле означает 'плохо видеть, отличаться слабым зрением') употребляется в ситуациях, когда не удастся узреть очевидное. Ср.: *Voy a tener que ir a graduarme la vista porque de in tiempo a esta parte no veo tres en un burro* [7; 534]. В переводе на русский язык звучит так: *Мне надо проверить зрение, а то в последнее время я плохо вижу*.

В англо-американской языковой картине мира символическое употребление числа связано, в основном, с числительным *nine* (девять). Ср.: *to be on cloud nine*, *to be dressed up to the nines*, *a stitch in time saves nine*, *love potion number nine*. Как правило, выражение числовых значений в идиомах английского языка связано с окказиональным словоупотреблением. Это связано, в первую очередь, с культурными стереотипами, согласно которым семантика числительных должна выражать конкретные и единичные в своем роде значения. Ср.: *to have one over the eight* в значении 'подвыпить, хлебнуть лишнего'; *to be at six and sevens* 'быть в полном беспорядке и неразберихе'; *to happen at the eleventh hour* 'происходить очень поздно или в самый последний момент'; *Unfortunately, the present defoliation, motivated by short-term economic benefit, probably will continue unless a revolution in public and official attitudes comes to the rescue at the eleventh hour*.

Свободное использование конкретных числовых значений наблюдается в сравнениях двух или более объектов. Ср. выражение из мультфильма «Shrek»: *But you only look like this at night Shrek is ugly 24–7* (букв.: «Но ты выглядишь так только ночью. Шрек *гораздо* страшнее тебя»). Конкретность, точность и прагматичность, характерные для низкоконтекстной культуры, проявляются в обозначении временного отрезка *24 hours*.

Сравнительные характеристики типа «более», «гораздо», «намного» не убедительны для прагматичных американцев. Низкоконтекстный характер американской лингвокультуры иллюстрирует стремление конкретно выражать свои мысли, используя числа. Ср.: «The most reliable facts, in the American view, are those in the form of quantities — specific numbers, percentages, rates, rankings, or amounts. Many foreign visitors in the States re struck — if not stunned — by the quantity of numbers and statistics they encounter in the media and in daily conversations. «McDonald's has sold 8.7 billion hamburgers», say signs all over the country. «Nine out of ten doctors recommend this brand of mouth wash», says a radio announcer or a magazine advertisement. (Doctors are viewed as scientists or appliers of science, and are held in very high esteem). «This humidity is at 27 per cent», says the television weather reporte. «The barometric pressure is at 29.32 and rising. Yesterday's high temperature in Juneau, Alaska, was 47 degrees»» [8; 31].

Точность обозначения временных отрезков в англо-американской лингвокультуре таже выражается числовыми значениями с помощью особых предложных конструкций. Ср.: *Twenty minutes affter four* (досл.: двадцать пять минут после четырех); *The minutes to six* (досл.: десять минут к шести).

В английском языке активно функционирует большое количество фразеологизмов с компонентами, выражающими числовые значения. Ср.: *as clear as two and two make four* — «как дважды два четыре»; *A bird in the hand is worth two in the bush* — «не сули журавля в небе, а дай синицу в руки»; *a nine days' wonder* — «кратковременная сенсация, предмет недолгих толков»; *at the eleventh hour* — «в последнюю минуту, в самый последний момент»; *baker's dozen* — «чертова дюжина»; *custom is a second nature* — «привычка — вторая натура»; *first think, then speak* — «молвишь — не воротишь», «слово не воробей, вылетит — не поймаешь» и др.

Результаты исследования

Сопоставительное изучение числа дает информацию о культурно обусловленных количественных критериях, позволяет определить сходства и различия числовых значений в различных лингвокультурах, что особенно важно в процессе межкультурной коммуникации и переводческих трансформаций. Описание и анализ чисел как лингвокультурных единиц в художественных переводах, которые являются носителями культурной коннотации, «трансляторами» иной культуры, иного менталитета, иного мировосприятия, было предложено Ю.А. Сорокиным [9; 172, 173]. Как правило, числа, входящие в состав устойчивых сочетаний, представляют собой лакуны в одной из сопоставляемых лингвокультур.

Числа и операции над ними представляют собой универсальную категорию человеческого мышления и обладают своеобразной абстрактно-конкретной и идеально-материальной природой. При этом образная семантика фразеологизмов может отсылать к различным математическим операциям, которые являются образной основой и подвергаются различным семантическим преобразованиям.

Бытование числа как знака естественного языка вызвано коммуникативными целями, или, иными словами, число используется для сознательной передачи определенной информации. В акте языковой коммуникации некая идеальная сущность — информация — переходит от одного человека к другому не непосредственно, а опосредованно, с помощью материальных сущностей — языковых выражений, представляющих собой определенным образом организованные последовательности звуков или начертаний. То есть языковые выражения чисел функционируют в процессе коммуникации как знаки.

При этом в структуре знака выделяются означающее — это звуковой перевод идеи и означаемое — это мыслительный эквивалент означающего. Заметим, что структурное единство знака обеспечивается совмещением субстанциональности означаемого и означающего. Показательна в этом смысле символика чисел в этнической культуре того или иного народа.

Таким образом, в числах зафиксированы культурные символы этноса, представлены стереотипы его национального мировоззрения. Универсальная числовая система, характерная для всех культур, своеобразна и по-разному проявляет себя в лингвокультурном пространстве различных языков и во фразеологической картине мира.

Список литературы

1 Арутюнова Н.Д. Типы языковых значений: Оценка. Событие. Факт / Н.Д. Арутюнова; отв. ред. Г.В. Степанов. — М.: Наука, 1988. — 338 с.

- 2 Арутюнова Н.Д. Проблема числа. Логический анализ языка. Квантификативный аспект языка / Н.Д. Арутюнова (отв. ред.). — М.: Индрик, 2005. — С. 5.
- 3 Ғабитханұлы Қ. Қазақ мифологиясының тілдегі көрінісі / Қ. Ғабитханұлы. — Алматы: Арыс, 2006. — 168 б.
- 4 Томанов М. Қазақ тілінің грамматикасы / М. Томанов. — Алматы: Мектеп, 1988. — 263 б.
- 5 Маслова В.А. Лингвокультурология: учеб. пос. / В.А. Маслова. — М.: Академия, 2001. — 208 с.
- 6 Фомина З.Е. Категория «число» в немецкой лингвокультуре (на примере немецких числовых фразеологизмов) / З.Е. Фомина // Проблема числа. Логический анализ языка: Числовой код в разных языках и культурах / отв. ред. Н.Д. Арутюнова. — М.: ЛЕНАНД, 2014. — С. 285–303.
- 7 Buitrago Jimenes A. Diccionario de dichos y frases hechas / A. Buitrago Jimenes. — Madrid, 2004.
- 8 American Ways. — Princeton: NJ Training Princeton Press, 1996. — 76 p.
- 9 Сорокин Ю.А. Роль этнопсихолингвистических факторов в процессе перевода / Ю.А. Сорокин // Национально-культурная специфика речевого поведения. — М.: Наука, 1977. — С. 166–174.

Ж.Б. Жауыншиева, Ж.К. Киынова, А. Бергман

Әртүрлі лингвомәдениеттердегі әлемнің фразеологиялық бейнесіндегі сандық код: салғастырмалы талдау тәжірибесі

Мақалада әртүрлі лингвомәдениеттердегі әлемнің фразеологиялық бейнесіндегі сандық мағыналар қарастырылған. Қазақ, орыс, неміс, испан, ағылшын тілдеріндегі тұрақты тіркестердің символикалық мағыналарын салғастырмалы талдау негізінде олардың мәдени шартталған семантикасы сипатталған. Ұлттық философияның кілтті құндылықтарынан бастау алатын мәдени мағыналарды айқындап, көптеген фразеологизмдердің құрамына кіретін *жеті, қырық, тоғыз* прототипикалық сандардың символикасына ерекше назар аударылған. Авторлар сандарды салғастырмалы зерттеу мәдени шартталған квантитативті критерийлер туралы ақпарат алуын және әртүрлі лингвомәдениеттердегі сандық мағыналардың ұқсастығы мен айырмашылықтарын анықтау мүмкіндігі туралы тұжырымдама жасаған.

Кілт сөздер: сандық код, әлемнің фразеологиялық бейнесі, символика, салғастырмалы талдау, лингвомәдениет.

Zh.B. Zhauynshiyeva, Zh.K. Kiynova, A. Bergman

Numerical code in the phraseological picture of the world of various linguistic cultures: experience of comparative analysis

The article deals with numerical values in the phraseological picture of the world of various linguistic cultures. Based on a comparative analysis of symbolic meanings of stable combinations of Kazakh, Russian, German, Spanish and English, the description of their culturally determined semantics is carried out. Special attention is paid to the symbolism of the prototypical numbers seven, forty, nine, which are part of many phraseological units and explicate cultural meanings that go back to the key values of folk philosophy. The authors conclude that the comparative study of numbers provides information about culturally determined quantitative criteria, allows us to determine the similarities and differences of numerical values in different linguistic cultures.

Keyword: numerical code, phraseological picture of the world, symbolism, comparative study, linguoculture.

References

- 1 Arutyunova, N.D. (1988). *Tipy yazykovykh znachenii: Otsenka. Sobytie. Fakt* [Language value types: Evaluation. Event. Fact]. Moscow: Nauka [in Russian].
- 2 Arutyunova, N.D. (2005). *Problema chisla. Logicheskiy analiz yazyka. Kvantifikativnyi aspekt yazyka* [A problem of number. Logical analysis of language. Quantitative aspect of language]. Moscow: Indrik [in Russian].
- 3 Gabitkhauy, K. (2006). *Qazaq mifologiyasynyn tildegi korinisi* [Presentation of Kazakh mythology in the language]. Almaty: Arys [in Kazakh].
- 4 Tomanov, M. (1988). *Qazaq tilinin grammatikasy* [Grammar of the Kazakh language]. Almaty: Mektep [in Kazakh].
- 5 Maslova, V.A. (2001). *Linhvokulturolohiia* [Cultural linguistics]. Moscow: Akademiia [in Russian].
- 6 Fomina, Z.E. (2014). *Katehoriia «chislo» v nemetskoii linhvokulture (na primere nemetskiikh chislovykh frazeolohizmov)* [Category «number» in German linguistic culture (using the example of German individual phraseologisms)]. *Problema chisla*.

Logicheskiy analiz yazyka: *Chislovoi kod v raznykh yazykakh i kulturakh — A problem of number. Logical analysis of language. Quantitative aspect of language* N.D. Arutyunova (Eds). Moscow: LENAND [in Russian].

7 Buitrago Jimenes, A. (1996). *Diccionario de dichos y frases hechas [Dictionary of sayings and phrases made]*. Madrid [in Spain].

8 American Ways (1996). Princeton: NJ Training Princeton Press.

9 Sorokin, Yu.A. (1977). *Rol etnopsiholinhvistichestikh faktorov v protsesse perevoda [The role of ethnopsycholinguistic factors in the translation process]*. Natsionalno-kulturnaia spetsifika rechevoho povedeniia. Moscow: Nauka [in Russian].

B.R. Khassenov^{1,*}, L.A. Nefedova², A.S. Adilova¹¹*E.A. Buketov Karaganda University, Karaganda;*²*Chelyabinsk State University, Chelyabinsk;**(E-mail: boka_001kz@mail.ru, lan2@mail.ru, adilova2010@mail.ru)*

Mythical and linguistic interpretation of the sign point inside the circle

The article is devoted to the hypotheses of S. Qondybai about the archetype sign and sound, which are perceived as changes in Kazakh humanitarian science. S. Qondybai «The Head of Kazakh Mythology» during his short life has made great changes in Kazakh science. He connected several scientific paradigm and made many discoveries in the field of mythology and linguistics. Especially, his opinion of archetypal sounds should not remain out of the researchers' sight. Turcologist researchers define an archetypal sound at the beginning of a word through sounds that are found in records of written culture of the Ancient and Middle Turkish period. And also, consider the sound «j» is an archetype, comparing with modern Turkish languages and dialects. Some researchers disagree with this and consider the affricate «dzh» (дж) to be original. Modern researchers hold the view of affricates «tch» (ч) and «ts» (ц) — as former affricates in the languages of the Western and Eastern Hun. And the mythologist S. Qondybai developed his opinion of archetypal sounds in a completely different direction. He took into account the opinion of O. Suleimenov «the original sign — is the sign of the point inside the circle», all alphabetical signs begin with this sign. «At the same time, proved that this sign is connected not only with the Sun, but also showed a new example of reading. He called this sign «abak» (lattice) and marked this sound, a sign of H (Ng). He linked the name of this sign to the fact that mankind is born having made this sound. That is, in his opinion, the original sound — H (Ng). In this scientific article, the authors tried to give a complete description of these ideas, and to order an original understanding, reading of the symbol point inside the circle S. Qondybai.

Keywords: archetype sound, sign, sound, circle, point, essence, language sign, moon, sun.

Introduction

O. Suleimenov in his 1998 work «The Language of Writing», wrote in the introduction as follows: «I wrote this book and gradually became convinced that at first there was a sign and its oral description — a word. These were the emblems of God and His names» [1; 10]. In this study, he criticized F. de Saussure's view of the language sign as «the language sign is unfounded». In his opinion, the term of the word was confused with the term of the sign, the same prevented the development of linguistics. In linguistics, the Saussure's notion of «language sign — unfounded» was formed by the foundation of the study of the word. The emergence of this notion prevented the development of the most important channel of linguistics, etymologies. O. Suleimenov tells about the appearance of the word related to the figurative sign. The great teacher of human-

ity — is that Mother Nature itself formed the original sign or geometric figure. It's a circle . This sign was originally a symbol of the moon. «The moon became a deity in the southern latitudes. Taught a man to draw a circle, create a material idol — a disk of clay and stone. And to read everything round on earth: such is convenient to God.... Trying to draw the perfect circle, the priest creates a device that we use to this day. The circular in addition to the circle produced another not provided icon — a recess in the center from the support leg» [1; 49]. However, it was not depicted as a spot symbol on the moon that did not affect the meaning of the sign.

 The name of the two signs, became common to all. The essence of the opinion of O. Suleimenov is the original sign, it is a circle, and the circle with a point inside, is the beginning of all alphabetical signs. Its original name cannot be restored. Ancient predictors called «moon» and «boon» due to the similarity of the symbol of the new moon with the horns of the bull. Because of the great caravan's move to the North, the forecasters changed their minds in reference to the Moon, and began to worship the Sun. Starting from this period, the point inside the circle, was depicted as a symbol of death, the Moon's chair. New examples of sign reading have emerged.

*Corresponding author's e-mail: boka_001kz@mail.ru

The opinion of O. Suleimenov, that the sign of the point inside the circle is the most original, is reasonable. R. Genon in his work «Symbols of Sacred Science» wrote so about this symbol: «The center is, first of all, the beginning, the starting point of all things, the point of the root cause, without shape and size, is therefore indivisible, and therefore the only possible image of the originally Unified. From it, through its manifestation, happened everything else, just as the United produces all numbers, which, however, in no way affects its essence and does not change it..... The central point is the Principle, pure Genesis, but the space which it fills with its radiation and which exists only by virtue of this radiation («Let there be light», the Book of Genesis), without which it would be only «absence» and nothingness, it is the World in the sense of its undisturbed, the totality of all beings and all the states of the Essential, which form a universal manifestation. The simplest image of the idea we have formulated is the point in the center of the circle (Figure 1):

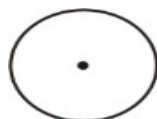

Figure 1. The point in the center of the circle

Point is a sign of Notion, circle is a symbol of Peace. It is impossible to record the temporary origin of this image, as it is often found on prehistoric-era subjects; There is no doubt that it is necessary to see a direct rise to the original tradition» [2]. Besides, according to R. Genon, the sign of the point inside the circle depicted not only the Sun. «The point in the Center of the Circle was also perceived, and from very ancient times, as an image of the Sun, because the latter and indeed, at the level of physical, there is the Center or» Heart of the World. «In this meaning, it has reached the present day as a generally accepted astrological or astronomical sign of the Sun. Maybe that is why most archaeologists everywhere they meet this symbol tend to give it meaning exclusively to «solar», although in reality it makes sense much more extensive and deep. They forget or do not know that in terms of ancient traditions and the sun is only a symbol, a symbol of the original «Center of the World» which the Divine Principle is». So, as Serikbol Qondybai said — the way O.Suleimenov depicted the point sign inside the circle as a symbol of the sun, is just one of the episodes of reading the sign.

S. Qondybai is the one who has formulated a new opinion about the sign of the point within the circle as a symbol not only of the Sun and Moon, but also of other objects. He came to this conclusion based on the ideas of O. Suleimenov: «First — the most original sign is the sign inside the circle, that is, the sign — lattice, second — all alphabetical signs begin with this sign and studying the evolution of the change of signs, it is possible to learn the original meaning of words». S. Qondybai gives this symbol the name «sign — lattice». And he also, supporting the opinion of O. Suleimenov, associates this sign only with the Moon, and then writes that this sign is transformed into the sign of the Sun.

Methods and materials

The main materials for research is the myths and legends of the Turkic peoples and linguistic data in the Turkic languages. And also materials on children's speech were used. The following methods were applied in the research: comparative, descriptive, comparative historical.

And the main method of the article was the mytholinguistic reading of the circle sign with the point inside. In modern Kazakhstani mythology, this symbol is used to reconstruct images, and to explain the mythological meaning of words. This method was first developed by the mythologist S. Qondybai.

Results and Discussion

Mythologist and linguist S. Qondybai exploring not all letter signs, but only a sign — a lattice, proves a sign of word formation of a sign — a lattice and another principle — the formation of a myth. «The point and circle are the basis of a single image and the foundation of simple two elements. Also, each figure must have its own name, and the two elements must be two words».

He divides the two original words into 'animal' and 'human' in his work «Hyperborea': The Record of Dream». The first is the animal word — M, for example such words as мө, мү, мі, мө, өм, үм (мо, му, ми, ом, ум). Second, it is a human word — НГ (NG), that is, the very first sound that man produces when they born — ng. Crying baby! In Kazakh there are a lot of words where the letter Ң (Ng) meets. Ыңырсы, ыңылдау, қаңқылдау, еңкілдеу (to groan, mutter, grumble, roar) also others. The sound Ң (Ng) gives a special melody. In the meaning of the Noun name, the words of music and sound come from the same protoform.

S. Qondybai in his records points to the affiliation of NG sound not only to the Kazakh language, but also in famous languages such as, English, for example, gong, single and also in Greek, for example, background (phonetics), tone, all these words have the same origin. «As the scientist says, the most important thing is our NG sound, is one of the very first sounds and plays a major role in word formation».

It describes the sound name of the point and circle signs (Figure 2):

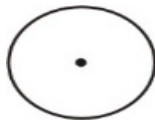

Figure 2. The name of the circle is the sound of M.
The name of the point is the sound of H (Ng).

By adding vowels to these sounds, new words can be formed. The two elements of this sign may constitute binary opposition to each other. For example, high — low, hot — cold, water — fire, man — woman, mother — child and others, as well as it is possible to change the places of these words, circle — water, point — fire, and vice versa, circle — from, point — water and others. Instead of water and fire, you can put in, a man is a woman, a mother is a child, a snake and a tree. On this basis, a new myth is formed if you place each pair in places.

The lattice sign is the basis for the formation of a new myth. Predictors formed new mythical situations by changing the signs of these pairs. S. Qondybai showed seasonal, spatial, qualitative, colored and other parameters of the elements of the lattice sign.

In 2004 published a new study of the mythologist, consisting of 4 books «Mythology of proto-Kazakhs». In this work he in the process of reconstruction of Kazakh mythology further continued the interpretation of the formation of nature of many world myths, words through the Kazakh language. In his opinion, «myth — is a stereotype of» understanding, «that is, a set of such concepts as, habitat (Time and space) of a society of people who lived a certain historical time, In a definitely geographical space that operated in a definitely political, cultural and agricultural situation, About the universe, how it appeared, about humanity, and how it appeared, About the internal and external forces that influence man, about the place of their society in the universe and about the position... myth — is not a invented fiction, A lie, an unnatural essence, but the truth of a certain people and its nature» [4; 25]. He believed that «semantics and etymology are the most important components for mythological reconstruction in the spheres and points» of linguistics, by means of which there is an opportunity to restore and revive myths. In this book, the scientist showed how to separate the accumulation sign from the lattice sign. In the book «Hyperborea: The Record of Dream», the scientist first considers this sign, and describes it as follows: «During the work on this book, the author tells that he only at the beginning of the study of such a reading, «that is, the ways of reading the sign of the lattice has many more stages of research, that he was unable to understand all the ways of reading the sign of the lattice, which is an amazing matrix». Now, I have only moved to the next stage of reading, and I feel that this is not the last stage» [4; 66].

The author in the book «Hyperborea...» despite continuing his thought, he changed the sound name of the sign. It takes the sign point of the lattice and the accumulation sign (four, six, eight ray and others) as the point of the H/NG. Changing the sound H to other consonant sounds shows in the following example (Figure 3):

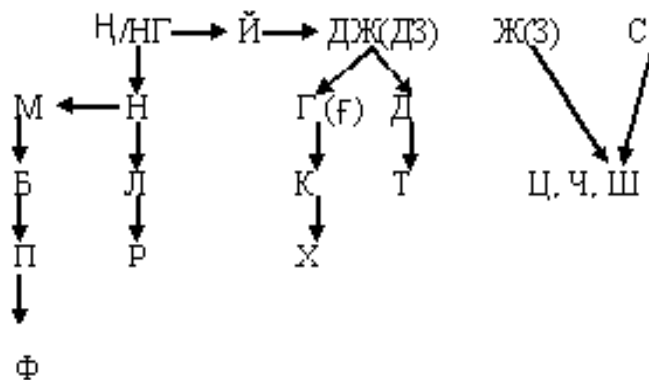

Figure 3. S. Qondybai's example

Mythologist and linguist shows his examples of sound changes and also he takes into account the fact that he is not a specialist in any certain sounds, however, believes that this example (matrix, transformation) for mythological reconstruction is sufficient.

As we stated above, feature of this book, it — the fact that the sound H is the name and a point and a circle. In his previous book it was specified that «the name of a circle — m , and the name of a point — H », but it is possible to notice that it changed (or developed) the opinion. «The sound ng (H) can be the name and points, and a circle. Because a circle is two continuous forms: 1) it can be imagined as an enlarged view of a point; 2) it can give the boundary, shape and parameters of space. It can both increase and shrink... That is, because of the fact that, initially, the protopform ng (H) was «an expanded form» of a circle which had such name of a point became also the name of a circle, corresponding to value of a beam and circle, becomes also the name of a beam: and a point — ng (H), and a circle — ng (H), and a beam — ng (H) [4; 72].

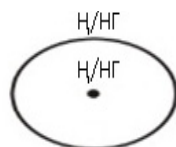

Figure 4. Sign lattice

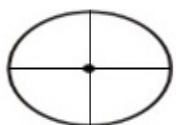

Figure 5. This is one variant of the accumulation sign, it can be six, eight ray etc.

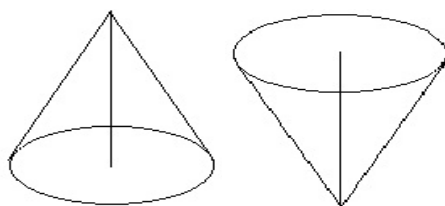

Figure 6. The point can be changed high or low. As the result this, new values of the word (sound) occur.

It is investigative it is possible to take the general name of this sign as — H or separate forms (figure), it is also possible to call — H (ng). Despite the fact that the name of the point in the below figures is preserved, new situations and values are formed due to the location (Figure 4, 5). Opposition is born high-low, in consequence, one because of height symbolizes such values as mountain, rock, top, and the second hole, bottom, cave. In order to explain in more detail the idea of the scientist, let us give an example with the word nothing (eH / esh) (Figure 6).

He agrees with the thought of S. Hawking in the book «A Brief History of Time», namely, «Initially, there was nothing. The universe was born of nothing, the whole mass of the universe accumulated at one point». This thought corresponds to one sura from the sacred Quran: «He is the Original of Heaven and Earth... He has created all things and is aware of all things» (Al-Angam 6:101). «What interests me is that the point is defined by the words» nothing, no. The words are Kazakh. Therefore, travelling through the history of word formation, it can be clarified that the concept of the formation of the universe (mythical and real) lies in the word of the Kazakh language» [4; 82].

The word «Ештеңе» (nothing), consists of two components — eH and eHT . If to show through the sign of a lattice, the name of a circle — $\text{eH}/\text{eHГ}$, the name of a point — $\text{eHT}/\text{eHTГ}$. If «ЕH — circle» is a defined boundary, «eHT» is something that is beyond that «bounder» (Figure 1 and 6).

On the first picture, is the form «View from the Height» and on the second picture, the form «View from Side». If by the sign, the name of a certain circle and the common sign is — eH , then the name of the center of the point is — eHT . eHT is old a Turkic protopform of a word — eH : eHT > ейт > еджт > ешт > eH . eH is the name of the universe. Thus, from the word eH , the word eH (universe) came out or in another way, a conclusion is formed — the universe was formed from nothing. The point is a symbol of height, in the texts of the sacred Quran, the full thought lies in this one Kazakh word. A point is the beginning, starting point of

all, and all or early cause. With the help of a point you can symbolize power, light, glow, center. The basis of all the protophorms is one. For this reason, you can use one instead of the other. Variant ең in Kazakh a word ең which occurs in phrases ең биік, ең бірінші, ең дала, ең жайлау (the highest, very first, spacious steppes, boundless open spaces) and adds such concepts as, «the highest among high», «first among the first», «spacious, boundless». In this case, the point is perceived as, first among the first, the main among the main etc. It is called the word «ең» in the meaning Absolute. Absolute — means «everything is present forever, unchanged basis, and undisputed age. Kazakh words «ең» and «ен» have the meaning of basic, spacious, unlimited, have the sign of point and circle, sign of lattice and have retained their values until now. Originally, it was only the word «yet» and was called so only a sign (and a circle, and a point), and then became the name of two elements (S. Qondybai further considering the protophorms «ең» and «еңт»), stops at the difference of these protophorms from each other with the letter — t).

Conclusions

It is known that the point inside the circle is a sign in the sound of the NT found in the records of the ancient Turkish language. In the Yenisei inscriptions this symbol, is the sign of a sound Ң. The point sign inside the circle is multifunctional. As S. Qondybai showed, it has several meanings. O. Suleimenov's opinion on the sign is considered one-sided. Because, the point inside the circle is a symbol not only of the Sun and the Moon, but also of the whole Universe. It can be noticed that the sign can completely describe our environment, habitat and essence. For example, environment or circle — if you take the Mother, her center or point, it is a child. It is known that the first abode of the child in the circle, that is, in the womb, and after he is born, he will live in the circle (earth). In ancient Saki's ancestors, there was a tradition of circling the house when a man dies, which means surrounding a man (drawing a circle) escorted him into the afterworld (perhaps because of this there was a superstition about the prohibition to spin around a man). This applies not only to humans, but also to the animal and plant world. As is known, the lair, the hole, the nest of birds, the web, the ant tree have the shape of a circle, even pets and cattle such as a ram or cow lie, forming a circle. So they all instinctively form a point within the circle. Since humanity is part of nature, it repeats after Mother Nature. According to psychoanalysts, even the drawing of three or four summer children is similar to pictograms on the stones of the Paleolithic. When a child first draws something, they are first inaudibly drawn and then draw spiral circles and paint the middle with a tight dot.

So, the very first sign — the sign of a point in a circle, and its sound name — a sound иңә (inga) which for the first time is published by the human child.

References

- 1 Сулейменов О. Язык письма. Взгляд в доисторию — о происхождении письменности и языка малого человечества / О. Сулейменов. — Алматы-Рим, 1998. — С. 497.
- 2 Генон Р. Символы священной науки / Р. Генон. — М.: Изд-во «Беловодье», 2002. — 496 с.
- 3 Қондыбай С. Гиперборея: родословие эпохи сновидений / С. Қондыбай [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://otuken.kz/1-3/>
- 4 Қондыбай С. Арғы қазақ мифологиясы. 1 кітап / С. Қондыбай. — Алматы: Дайк-Пресс, 2004. — 510 б.

Б.Р. Хасенов, Л.А. Нефедова, А.С. Адилова

Шеңбер ішіндегі нүкте таңбасының мифтік-лингвистикалық интерпретациясы

Мақала қазақ гуманитарлық ғылымында құбылыс болып саналатын С.Қондыбайдың архетиптік таңба және дыбыс жайлы айтқан гипотезаларына арналған. «Қазақ мифологиясының завхозы» С.Қондыбай аз ғана ғұмырында қазақ ғылымына үлкен төңкеріс жасады. Ол бірнеше ғылыми парадигманы тоғыстырып, мифология, лингвистика саласында жаңалықтар ашқан еді. Түркітанушы ғалымдар сөз басындағы архетип дыбысты көне түркі, орта түркі кезеңдеріндегі жазба мәдениетіміздің жәдігерлерінде кездесетін дыбыстар арқылы анықтайды. Және қазіргі түркі тілдерімен, диалектілерімен салыстырып, басым көпшілігі й дыбысын архетип деп есептейді. Кей ғалымдар бұл пікірмен келіспей, дж аффрикатын алғашқы деп санайды. Кейінгі кездегі зерттеушілер ч, ц аффрикаттары — бірі Батыс Ғұн тілдерінде, бірі Шығыс Ғұн тілдерінде аффрикат болды деген пікірді ұстанады. Ал мифолог С.Қондыбай архетип дыбысқа қатысты ойын басқаша арнада дамытты.

Ол О.Сүлейменовтің «алғашқы таңба — шеңбер ішінде нүктесі бар таңба», «барлық әліпбилік таңбалар осы таңбадан басталады» деген ойын басшылыққа алды. Сонымен қатар бұл таңбаның тек Күнге ғана қатысты еместігін дәлелдеп, шеңбер ішінде нүктесі бар таңбаның жаңа оқылу үлгісін көрсетті. Таңбаны «абак» деп атап, оның дыбыстық аталуын н дыбысымен белгіледі. Таңбаның былайша аталуын адамзат баласы дүниеге келгенде осы дыбысты айтып келетінімен байланыстырды. Яғни, оның ойынша алғашқы дыбыс/сөз — н. Мақала авторлары С.Қондыбайдың осы идеяларына жан-жақты сипаттама беріп, оның таңба оқудағы өзіндік ерекшелігін көрсетуге тырысқан.

Кілт сөздер: архетиптік дыбыс, таңба, дыбыс, шеңбер, нүкте, жаратылыс, тілдік таңба, Ай, Күн.

Б.Р. Хасенов, Л.А. Нефедова, А.С. Адилова

Мифо-лингвистическая интерпретация символа «круг с точкой»

Статья посвящена гипотезам С. Қондыбая об архетипическом символе и звуке. «Завхоз казахской мифологии» С. Қондыбай за короткую жизнь сделал большой переворот в казахской науке. Он объединил несколько научных парадигм и сделал открытие в области мифологии и лингвистики. Ученые-тюркологи определяют архетипические звуки в начале слова посредством фонем, которые встречаются в письменных памятниках древнетюркского и среднетюркского периодов. Сравнивая их с современными тюркскими языками, диалектами, многие определяют звук *й* архетипом. Некоторые ученые, не согласные с этим мнением, считают, что аффрикат *дж* является основой всех гласных. В последнее время исследователи придерживаются мнения, что аффрикаты *ч* и *ц* были архетипами западно-гуннской и восточно-гуннской ветви соответственно. А мифолог С. Қондыбай гипотезу о первом звуке развивал в другом русле. Он руководствовался идеей О. Сулейменова о том, что «первый символ — «круг с точкой», «все алфавитные символы начинаются с этого знака». Вместе с тем, доказывая, что этот символ относится не только к Солнцу, он показал его новое значение. Знак ученый назвал «абак» и обозначил его звуковым *н/нг*. Название символа связывал с тем, что человек, когда появляется на свет, произносит именно этот звук (обычно крик ребенка в русском языке не обозначается никаким звуком или словом, а в тюркских языках это слово — «інгәлау»). То есть, по его мнению, первый звук (слова) — *н/нг*. В данной статье авторы попытались дать полную характеристику этих идей и показать оригинальное прочтение символа «круг с точкой» С. Қондыбаем.

Ключевые слова: архетипичный звук, знак, круг, точка, сущность, языковой знак, Луна, Солнце.

References

- 1 Suleimenov, O. (1998). *Yazyk pisma. Vzhliad v doistoriiu — o proishozhdenii pismennosti i yazyka maloho chelovechestva* [Language of writing. A look at prehistory — about the origin of writing and the language of small humanity]. Almaty – Roma [in Russian].
- 2 Genon, R. (2002). *Simboly sviashchennoi nauki* [Symbols of sacred science]. Moscow: Izdatelstvo «Belovode» [in Russian].
- 3 Qondybai, S. *Hiperboreia: rodoslovie epokhi snovidenii* [Hyperborea: writing of dream]. *otuken.kz*. Retrieved from <http://otuken.kz/1-3/> [in Russian].
- 4 Qondybai, S. (2004). *Argy qazaq mifologiasy* [Mythology of proto-Kazakh]. (The first book). Almaty: Dayk-Press [in Kazakh].

M.A. Uaikhanova^{1,*}, S.V. Olenev², S.Zh. Yergaliyeva³

¹*S. Toraighyrov Pavlodar State University, Pavlodar, Kazakhstan;*

²*Kemerovo State University, Kemerovo, Russia;*

³*S. Toraighyrov Pavlodar State University, Pavlodar, Kazakhstan*
(E-mail: mira.p2011@mail.ru, stanislav.olenev@gmail.com, samal17.12@mail.ru)

Text Derivative Description of Political Discourse (based on the example of Kazakhstani Internet comments)

The proposed article is devoted to the study of political Internet comments published on Kazakhstani sites. The text of a political article has a potential of derivational functioning, which is realized in the text of an online commentary and is objectified in it under influence of variable strategies and tactics. The purpose of the study is to determine the textual parameters of the text generation of Kazakhstani political Internet comments in the linguistic-personalological aspect. In the course of linguistic analysis, the following methods were used: linguistic description, derivatological analysis technique, sampling method. The study is based on a model of the text-derivatological analysis of derivative texts, which are considered in the formal, substantial and functional plans. As a text-derivative analysis' result of political Internet comments, the text parameters of the text generation were identified. The result of text-derivatological and linguoculturological research showed that Kazakhstani Internet comments are dominated by a text strategy.

Keywords: text derivatology, text factors, political text, Internet commentary, virtual linguistic personality.

Introduction

In the modern anthropological and social dimension, language is viewed through the prism of human life as a phenomenon that exists in various (social, historical, communicative, economic, etc.) contexts. Therefore, in modern linguistic science, the discursive approach to the language study becomes relevant. In particular, today political discourse is the object of integrative (interdisciplinary) research, since various sciences representatives are engaged in the study of this phenomenon.

Political linguistics appeared at the intersection of linguistics and political science, the tasks of which are solved through language, since any political action is carried out using linguistic means. In the process of vigorous activity of mass communication, language becomes an instrument of influence and manipulation. Using a language, one can influence its carrier, use it as an instrument of categorization, as well as an understanding of political phenomena [1; 5].

Literature Review

The purpose of political discourse is, first of all, the struggle for power (E.I. Sheigal, A.N. Baranov, O.L. Mikhaleva, A.P. Chudinov, V.E. Chernyavskaya, E.V. Budaev) with its inherent stages: the implementation of ideas, the emotional impact on the citizens' consciousness, the incitement to political movements, the adoption of socio-political decisions, etc.

Until the second half of the 20th century, political discourse was considered mainly in the framework of rhetoric, political issues were covered in journalism, where social and political discussions of various political trends were held [2]. They are currently being discussed through the media on various portals and sites. A modern approach to the study of the manipulative — the properties of political discourse emanating from certain political tasks — and analysis of its impact on the addressee through the specific use of linguistic means by the participants in communication is presented in the work of O.L. Mikhaleva. The main goal of this discourse is the struggle for power, aimed at stimulating, informing the participants in communication (addressee (speaker), direct addressee (listener), addressee-observer (people)) through various communication means (choice of strategy and tactics) [3; 43–44].

In connection with the determination of the strategy and tactics influencing communication participants. V.E. Chernyavskaya notes that any «choice of a word not only reflects the difference in ratings

*Corresponding author's e-mail: mira.p2011@mail.ru

(positive or negative), in emotions, but is also able to impose on others a certain attitude to the message content, then there is to direct and control perception and understanding» [4; 12]. In his work, the researcher uses the terms «suggestiveness» and «persuasiveness.» In its interpretation, persuasiveness (persuasion) is the author's influence through oral or written communication with the aim of convincing his addressee in something, calling for specific actions or decisions, that is, mental-verbal influence on the recipient's consciousness with the help of communicative strategies. Suggestiveness (suggestion) is understood as a hidden effect on the addressee [4]. Given the manipulative nature of political discourse, we can confidently say that persuasiveness and suggestiveness are its features.

In political communication, unlike other types of communication, the subject of speech activity is usually representatives of some political organization or government apparatus, who pursue their own interests, manipulate the consciousness of the people with the help of their statements and speeches, use a variety of linguistic means to gain trust people, to influence the political mood in society. A.P. Chudinov distinguishes the following types of antinomies inherent in political communication: ritualism and informational content; institutional and personal character; esotericity and general accessibility; reductionism and completeness of information; standard and expressiveness; dialogic and monologous; clear and hidden appraisal; aggressiveness and tolerance [2; 71].

According to researcher B.A. Akhatova, «politics is perceived and interpreted through speech, through which politicians inform, hide true goals, convince, recommend, comment, manipulate and manage. Therefore, any speech is somehow politically loaded...» [5; 5]. Also, when studying political discourse, the relationship between language and consciousness is taken into account; intentions of participants, their status-role relations; value orientations; emotional condition; cultural specificity and many other characteristics of the socio-situational and communicative plan [5; 6]. It reveals the features of Kazakhstan's political discourse, analyzes the communicative and manipulative ways of influencing the consciousness of the people, also determines the factors that shape the political images, the forms of expression of the linguistic consciousness of Kazakhstanis and the communicative tactics used during election campaigns.

Another important feature of political discourse is metaphor, which is an effective way of emotional impact on the addressee, and also reflects the estimated picture of the political situation of the country. The metaphor has become one of the main tools for expressing political concepts that affect the consciousness of its listener, in addition, it enriches and decorates the politician speech, and is also a «natural way of creative thinking» [4; 122].

Three types of information are most often transmitted using metaphors: subjective-evaluative (containing a pronounced assessment of the subject of speech on an object or phenomenon), modally imperative (transmitting the volitional attitude of the subject of speech), emotional (expressing the emotional state of the subject of speech). When transmitting information, the subject resorts to using a metaphor to solve his own problems, in particular, to impose his opinion on the addressee, for example, exaggerates or understates the significance of an event or offers a biased, favorable assessment of phenomena. And in order to achieve an effective result, the subject uses stylistically colored language means.

In the understanding of R.I. Zaripov, «a metaphor is not only a figurative figure of rhetoric or poetics, but an interpretive, epistemological category that has a creative role in structuring and revealing the world, in some cases it serves as a deliberate distortion means of reality» [6; 47]. So, the metaphorical nature of political texts is formed by stylistically colored linguistic means, reconstructs vivid and memorable images that are fixed in the mind of the recipient.

One of the frequently encountered methods of influencing public consciousness is the contrasting of the «own / own» and «alien / alien» parameters [4; 7; 8; 9; 10; 11]. If the speaker has the task of persuading the interlocutor to his side, forcing him to think and act according to the proposed plan, then he begins to introduce into the interlocutor's mind the idea that «he thinks and speaks as many, and many speak and think like him.» The researcher calls this technique «creating his own» semantic field [4; 48]. To create a field, personal and possessive pronouns are used: «we», «ours», «you», «you», «your» (choice), «your» (duty); name of the addressee by personal name. An effective way to control the recipient's consciousness is to present information on the plus or minus principle, that is, when «own / own» is opposed to «stranger / stranger» [4; 51–52].

Thus, when thinking, «a reaction of consciousness to what is happening in the form of modal actions takes (I agree) / I do not accept (doubt)» [9; 50], that is, an assessment arises — approval or disapproval,

which contributes to the generation and execution of thought. The researcher considers the opposition of thoughts as a sociopsychic reaction to what is happening.

Today the attention of linguists is not only the political communication of public figures or organizations that manipulate the consciousness of the people, but also speech activity and the linguistic consciousness of unprofessional communicants of political discourse. [12; 48].

As Professor A.P. Chudinov notes, «every person who even reads newspapers occasionally, turns on the radio or television, becomes the addressee of political communication» [2; 6]. He believes that political communication not only informs, but also affects his addressee emotionally, thereby contributing to the transformation of the political world picture in human consciousness.

Ordinary linguistic consciousness manifests itself in the interpretation of political discourse, since it is in the comments that reflect the subjective representations of the recipients based on their life values. When perceiving and interpreting the primary political text, the addressee creates his own model of the text containing evaluative elements, with the help of which the awareness of textual information and the relation to the described political events and realities are explicated [13; 77].

According to researcher B.A. Akhatova, the study of political discourse takes into account the relationship between language and consciousness; intentions of participants, their status-role relations; value orientations; emotional condition; cultural specificity and many other characteristics of the socio-situational and communicative plan [5; 6].

S.I. Agagyulova understands by linguistic consciousness the part of personality consciousness that provides the mechanisms of speech activity, linguistic consciousness is studied through the semantics of linguistic units that materialize it in the process of nomination and communication [14; 4]. Linguistic consciousness is investigated using an associative experiment, which helps to identify the nature of the interaction of linguistic units in various processes of speech activity. In linguistics, linguistic consciousness is subdivided into ordinary (everyday) and professional (scientific). The first type of linguistic consciousness, based on common sense, everyday experience, reflects social life superficially, taking into account only its external, random signs. The second type reflects the professionally-oriented part of consciousness, which consists of a set of cognitive formations, that is, knowledge, opinions, impressions arising in the professional field [14; 6–7].

Thus, political discourse is a linguistic-political action aimed at the implementation of certain goals and realized in a different space of being, therefore, the object of research can be both a newspaper text, an oral statement, and texts on the Internet, and political figures can become participants in political communication, but also ordinary citizens who are interested in political events and are producers of oral and written texts immersed in the political sphere.

Internet comments, being secondary texts, realize the derivational potential of the source text. This is proved by the fact that it is Internet comments that contain mutational innovations that indicate a change in the internal form of the text, its functional orientation.

The object of the study is the texts of Kazakhstani political Internet comments.

The purpose of the study is to determine the textual parameters of the text generation of Kazakhstani political Internet comments in the linguistic-personalological aspect.

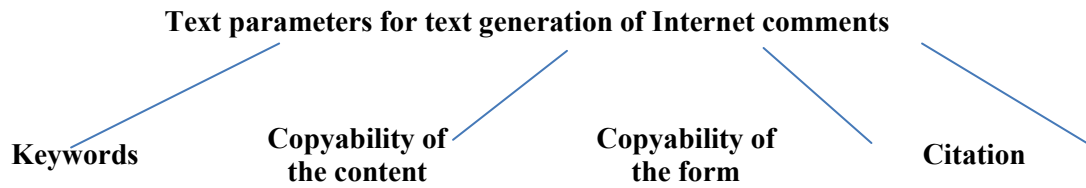
Materials and Methods

Materials for this study were based on the texts of Kazakhstani Internet commentaries which were left to the articles of political subjects located on the information portals Nur.kz, Newtimes.kz, Zakon.kz, Total.kz, Dixinews. In the course of linguistic analysis, the following methods were used: linguistic description, derivatological analysis technique, sampling method.

Results and Discussion

The conducted linguistic analysis was based on the model of text-derivative analysis developed by N.V. Melnik [15], which helped to determine personal and textual factors of text generation of Kazakhstani political Internet comments. Further, the method of introspection and contextual analysis of texts contributed to the identification of text generation parameters within personal and textual factors. Using this model, the parameters of the textual factor of the text generation of Internet comments were revealed. A brief description of the parameters for producing Internet comments can be seen in the following scheme.

Scheme 1.

1. Parameter of keywords. Let us present a comment on the text «*Zachem Nazarbaev priezhal v Almatinskuyu oblast'*» (Why Nazarbayev came to the Almaty region) from the news portal Nur.kz. The source text describes the President's working trip to the Almaty region and his visit to various places. *Subsidirovanie gosudarstva — eto ochen' vazhno. Odnoznachno. Eto takoe delo-budut den'gi, budet i proizvodstvo. Kak zhe horosho vyglyadit Elbasy! Kak horosho chto u nego stol'ko energii na postoyannye poezdki i rukovodstvo* (State subsidies are very important. Definitely. This is such a thing — there will be money, there will be production. How good Elbasy looks! It's good that he has so much energy for constant trips and leadership). The presence of keywords — *subsidies, the state, travel, production* — conveys both external and internal links with the source text, which indicates the objectivity of the text generation of Internet comments. The commentary focuses on a specific fragment of the source text, on the quote from the President: *Osnovnoj posyl vsekh moih obrashchenij k agrariyam zaklyuchaetsya v neobhodimosti subsidirovaniya proizvoditel'nosti truda, to est', sredstva budut vydelyat'sya na proizvodstvo gotovogo produkta* (The main message of all my appeals to farmers is the need to subsidize labor productivity, that is, the funds will be allocated for the production of the finished product). There are linguistic units from the quoted fragment in the commentator's text. It replaces the keywords *labor productivity* with the word *state*, and as a result, the phrase «subsidizing the state» is obtained, which absolutely does not change the essence of the fragment of the source text. We can say that the submitted Internet commentary is produced under the influence of textual factors. The derivation process that has taken place has led to a change at the level of surface structures, therefore we attribute this innovation to a modification type.

2. Parameter of copyability of the content. The parameter of copyability of the content is done by sending the content of the source text by the Internet commentators with the help of indirect deployment or reduction of thoughts, substitution of the keywords with synonyms or other linguistic (variational) means which are chosen by the virtual linguistic person during commenting on the political problem.

Let us consider the comment on the article «*Nýrsýltan Nazarbaev nazval sobytiia v Almaty teraktom*» (Nursultan Nazarbayev called the events in Almaty a terrorist attack) from the news portal Dixinews in the Kazakh, which reflects the use of the parameter of copyability of the content. *Imandy bolsyn, ózimiz bir birimizdi qyryp ne bolyp bara jatyr sonsha?! Aqylǵa keleik! (Rest in peace! Who are we turning into killing each other?! Let's be reasonable!)*. As you can see, in the secondary text there are no primary keywords. The text undergoes a derivative process, contains mutational innovation. First of all, it is produced in another language, which means that the vocabulary does not coincide in the form of the text. But the very essence of the commentator's text conveys the topic, the content of the article through descriptions. Therefore, this comment reflects the textual potential.

3. Parameter of copyability of the form. Let us analyze the comments on the previous political text.

Kanat *Óte auyr zhaǵdaj. Almaty ǵalasy ǵajǵydan ǵan zhytyp otyr!* (A very serious case. Almaty is drowning in blood!).

Kuanysh *Ǵanshama otbasy ákesin zhoǵtap ǵajǵydan «ǵan zhytyp otyr». Memleket tarapynan kómek kórssetip, óz ǵatqorlarynyzǵa alsa dejmin. ZHandaryn zhənnatta bolsyn. Skol'ko sem'ej, oplakivaya otcov, zahlebyvayutsya v krov. Hotelos' by, chtoby gosudarstvo pomoglo im i vzyalo pod svoyu zashchitu. Pust' dushi ih popadut v raj* (How many families, mourning their fathers, are drowning in blood. I would like the state to help them and take them under their protection. May their souls go to heaven). Paying attention to the formal, informative and functional outline of the texts, it is easy to notice that the commentator under the nickname **Kuanysh** copies the key phrase *ǵan zhytyp otyr* (chokes in the blood) of the commentator's text Kanat, expanding his statement on this issue. The phrase copied and highlighted with quotes is the key phrase; it contains the whole meaning of the commentator's text under the name Kanat; this indicates the preservation of the content, that is, a formal-semantic connection with the motivating text.

4. Parameter of citation. This parameter is implemented with the help citation tactics in the source text. The author, without changing, copies a fragment of the source text or uses the entire text of the interloc-

utor to express his thoughts, intentions as an additional bet. Commentator reaction left to political text «*Tenge ýkrepilsia posle oslableniia*» (Tenge strengthened after weakening) from the news portal Zakon.kz. «*Tenge ýkrepilsia posle oslableniia*» *Ýh ty aj na tselyh dve tenge ýkrepilsia! Teper Ia skazochno bogat!* («Tenge strengthened after weakening» Wow, it strengthened by two whole tenge! Now I am fabulously rich!). The author, commenting on the political text, quotes the title of the article and interprets it: *Teper Ia skazochno bogat!* (Now I am fabulously rich!). The text is obviously negatively colored, ironic and even sarcastic. In this way, the author shows his attitude to the title of the text and the problem stated in it. The exclamation mark used by the commentator enhances the emotional expressiveness of the text. Observations allow us to conclude that the commentary was created through the tactics of citation of the text factor.

Conclusions. A linguistic analysis of Internet comments by users of news portals belonging to active participants in the discussion of political events shows that the linguistic personality, its choice of strategies and tactics of speech production are significant factors in building virtual communication. Comments and the source text do not always coincide in content, which indicates the role of subjective factors in creating the secondary text, the text of the original political article has the potential for derivational development, but choice of the way of its implementation depends on the commentator's preference to use personal or textual text generating tactics. So, the results of text-derivative analysis of derivative texts, involving the study of secondary texts for N.V. Melnik's classification of the parameters of the content, form and function of the secondary text, helped to identify and establish that the listed parameters: keywords, copyability of the content, copyability of the form, citation reveal the textual potential of Kazakhstani political Internet comments.

Thus, according to the results of a linguistic analysis of political Internet comments, the following were revealed:

- textual parameters of the text generation of political Internet comments;
- parameters of the text factor — keywords, copyability of the content, copyability of the form, citation;
- the presented conclusions of the linguistic analysis are connected with the everyday political consciousness of an ordinary native speaker, in which their life experience, images of their thinking, national identity, level of political awareness are manifested.

This article was supported by a grant from the MES RK, project AP08053314 «Problem of a valuable national picture formation of the world in the context of society and the state modernization (based on the material of Kazakhstan's ordinary political discourse)».

References

- 1 Баранов А.Н. Политический дискурс: методы анализа тематической структуры и метафорики / А.Н. Баранов, О.В. Михайлова, Г.А. Сатаров, Е.А. Шипова. — М.: Фонд «ИНДЕМ», 2004. — 94 с.
- 2 Чудинов А. П. Политическая лингвистика: учеб. пос. / А. П. Чудинов. — М.: Флинта; Наука, 2006. — 256 с.
- 3 Михалева О. Л. Политический дискурс как сфера реализации манипулятивного воздействия: моногр. / О. Л. Михалева. — Иркутск: Иркут. ун-т, 2005. — 320 с.
- 4 Чернявская В. Е. Дискурс власти и власть дискурса: проблемы речевого воздействия: учеб. пос. / В. Е. Чернявская. — М.: Флинта; Наука, 2006. — 136 с.
- 5 Ахатова Б.А. Политический дискурс и языковое сознание: моногр. / Б.А. Ахатова. — Алматы: Экономика, 2006. — 302 с.
- 6 Зарипов Р. И. Метафорическое моделирование образа России в современном французском политическом дискурсе: моногр. / Р. И. Зарипов. — М.: Р. Валент, 2016. — 220 с.
- 7 Алиева Т.В. Концептуальная оппозиция «свой — чужой» в политическом дискурсе Великобритании (Великобритания — США) / Т.В. Алиева // Вестн. Тамбов. ун-та. — Вып. 11 (67). — Тамбов: Изд-во ТГУ, 2008. — С. 216–220.
- 8 Кишина Е.В. Семантическая оппозиция «свой — чужой» как реализация идеолого-манипулятивного потенциала политических дискурсов / Е.В. Кишина // Вестн. КемГУ. — № 4 (48). — Кемерово, 2011. — С. 174–179.
- 9 Краснова Т.И. Анализ политического дискурса: подходы и категории / Т.И. Краснова // Политическая лингвистика, Гл. ред. А.П. Чудинов. — № 2(44). — Екатеринбург: ФГБОУ ВПО «Урал. гос. пед. ун-т», 2013. — С. 46–54.
- 10 Савельева И.В. Вариативность стратегий текстовосприятия и текстопорождения: лингвоперсонологический аспект (на материале текстов политических интернет-комментариев): дис. ... канд. филол. наук: 10.02.01 – «Русский язык» / И.В. Савельева. — Кемерово, 2013. — 251 с.
- 11 Балашова Л.В. Реализация концептов «свой — чужой» в российском политическом дискурсе начала XXI века / Л.В. Балашова // Политическая лингвистика / гл. ред. А.П. Чудинов. — Екатеринбург: ФГБОУ ВПО «Урал. гос. пед. ун-т», 2014. — Вып. 1 (47). — С. 40–50.

12 Чудинова А.П. ИмPLICITные и эксплицитные стратегии в восточно-европейском политическом дискурсе / А. П. Чудинова, Э. В. Будаева. — Екатеринбург, 2014. — 198 с.

13 Буракова О.В. К вопросу об отражении обыденных оценочных представлений в политической коммуникации (на материале анализа текста политического содержания) / О.В. Буракова // Обыденное метаязыковое сознание и наивная лингвистика: сб. науч. ст. / отв. ред. Л.Г. Ким. — Кемерово, 2012. — С. 76–82.

14 Агаюлова С.И. Концепт «Интернет» в обиходном и профессиональном языковом сознании: автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.19 – «Теория языка» / С.И. Агаюлова. — Волгоград, 2010. — 22 с.

15 Мельник Н.В. Деривация русского текста: Лингвистические и персонологические аспекты / Н. В. Мельник. — М.: ЛЕНАНД, 2014. — 280 с.

М.А. Уайханова, С.В. Оленев, С.Ж. Ергалиева

Саяси дискурстың мәтінсөзжасамдық сипаттамасы (қазақстандық интернет-түсіндірме мысалдары негізінде)

Мақалада қазақстандық сайттарда жарияланатын саяси интернет-түсіндірме мәтіндері зерттелген. Саяси мақалалар мәтіндерінің сөзжасам әлеуеті интернет түсіндірмелерде өзгермелі стратегиялар мен тактикалар арқылы жүзеге асып, көрінеді. Зерттеудің мақсаты — лингвоперсонологиялық аспектіде қазақстандық саяси интернет-түсіндірмелердің мәтіндік мәтінсөзжасамы параметрлерін анықтау. Лингвистикалық талдау барысында мынадай әдістер қолданылды: лингвистикалық сипаттама, дериватологиялық талдау әдістемесі, іріктеу әдісі. Зерттеу мәтін тудырушы мәтінсөзжасам талдауының моделі негізінде жүргізілген. Саяси интернет-түсіндірмелердің мәтінсөзжасамдық талдау нәтижесінде мәтінсөзжасамының мәтіндік факторының параметрлері анықталған. Мәтінсөзжасам және лингвомәдениеттік зерттеу нәтижесі бойынша қазақстандық интернет-түсіндірмелерінде мәтіндік стратегия басымдылығы байқалды.

Кілт сөздер: мәтінсөзжасамы, мәтіндік факторлар, саяси мәтін, интернет-түсіндірме, виртуалды тілдік тұлға.

М.А. Уайханова, С.В. Оленев, С.Ж. Ергалиева

Текстодериватологическое описание политического дискурса (на примере казахстанских интернет-комментариев)

Статья посвящена исследованию текстов политических интернет-комментариев, публикуемых на казахстанских сайтах. Текст политической статьи обладает потенциалом деривационного функционирования, который реализуется в тексте интернет-комментария, опредмечивается в нем под влиянием вариативных стратегий и тактик. Цель исследования — определить текстовые параметры текстопорождения казахстанских политических интернет-комментариев в лингвоперсонологическом аспекте. В ходе проведения лингвистического анализа были использованы следующие методы: лингвистическое описание, методика дериватологического анализа, метод выборки. Исследование базируется на модели текстодериватологического анализа производных текстов, которые рассматриваются в формальном, содержательном и функциональном планах. В результате текстодериватологического анализа политических интернет-комментариев были выявлены параметры текстового фактора текстопорождения. Результат текстодериватологического и лингвокультурологического исследования показал, что в казахстанских интернет-комментариях доминирует текстовая стратегия.

Ключевые слова: текстодериватология, текстовые факторы, политический текст, интернет-комментарий, виртуальная языковая личность.

References

- 1 Baranov, A. N. (2004). *Politiesheskii diskurs: metody analiza tematicheskoi struktury i metaforiki* [Political discourse: methods for analyzing the thematic structure and metaphor]. Moscow: «INDEM» Foundation [in Russian].
- 2 Chudinov, A. P. (2006). *Politiesheskaia lnhvistika* [Political linguistics: a training manual]. Moscow: Flinta; Nauka [in Russian].
- 3 Mikhaleva, O. L. (2005). *Politiesheskii diskurs kak sfera realizatsii manipuliativnoho vozdeistviia* [Political discourse as a sphere of implementation of manipulative influence]. Irkutsk [in Russian].
- 4 Chernyavskaya, V. Ye. (2006). *Diskurs vlasti i vlasti diskursa: problemy rechevoho vozdeistviia* [Discourse of power and power of discourse: problems of speech exposure]. Moscow: Flinta; Nauka [in Russian].

- 5 Akhatova, B. A. (2006). *Politicheskii diskurs i yazykovoe soznanie* [Political discourse and linguistic consciousness]. Almaty: Ekonomika [in Russian].
- 6 Zaripov, R.I. (2016). *Metaforicheskoe modelirovanie obraza Rossii v sovremennom frantsuzskom politicheskom diskurse* [Metaphorical modeling of the image of Russia in modern French political discourse]. Moscow: R. Valent [in Russian].
- 7 Alieva, T.V. (2008). *Kontseptualnaia oppozitsiia «svoi — chuzhoi» v politicheskom diskurse Velikobritanii (Velikobritaniya — SSHA)* [Conceptual opposition «friend or foe» in the political discourse of Great Britain (Great Britain — USA)]. Tambov: TSU [in Russian].
- 8 Kishina, E.V. (2012). *Linhvokonfliktologicheskii aspekt opisaniia obydennoi linhvopolitologii* [Linguoconflictological aspect of the description of everyday linguopolitology]. Kemerovo [in Russian].
- 9 Krasnova, T. I. (2013). *Analiz politicheskogo diskursa: podhody i katehorii* [Analysis of political discourse: approaches and categories]. Yekaterinburg [in Russian].
- 10 Savelyeva, I. V. (2013). *Variativnost strategii tekstovospriiatiia i tekstoporozhdeniia_ linhvopersonologicheskii aspekt_na materiale tekstov politicheskikh internet-kommentariiev* [Variability of strategies of text perception and text generation: linguistic-personal aspect (based on texts of political Internet comments)]. Kemerovo [in Russian].
- 11 Balashova, L. V. (2014). *Realizatsiia kontseptov «svoi — chuzhoi» v rossiiskom politicheskom diskurse nachala XXI veka* [The implementation of the concepts «friend or foe» in the Russian political discourse of the beginning of the XXI century]. Yekaterinburg: FSBEI HPE [in Russian].
- 12 Chudinova, A.P., Budaev, E.V. (2014). *Implitsitnye i eksplitsitnye strategii v vostochno-evropeiskom politicheskom diskurse* [Implicit and explicit strategies in the East European political discourse] Yekaterinburg [in Russian].
- 13 Burakova, O. V. (2012). *K voprosu ob otrazhenii obydennykh otsenochnykh predstavlenii v politicheskoi kommunikatsii (na materiale analiza teksta politicheskogo sodержaniia)* [On the reflection of ordinary evaluative ideas in political communication (based on the analysis of the text of political content)]. Kemerovo [in Russian].
- 14 Agagyulova, S. I. (2010). *Kontsept «Internet» v obihodnom i professionalnom yazykovom soznanii* [The concept of the «Internet» in everyday and professional language consciousness]. Volgograd [in Russian].
- 15 Melnik, N.V. (2014). *Derivatsiia russkogo teksta: Linhvisticheskie i personologicheskie aspekty* [Derivation of the Russian text: Linguistic and personological aspects]. Moscow: LENAND [in Russian].

Т.В. Солодовникова*

Белорусский государственный университет, Минск, Беларусь
(E-mail: tatianasolodovnikova2015@gmail.com)

Новые формы реконфигурации рекламного дискурса

В статье обозначены некоторые тенденции процесса трансформации рекламного дискурса. Отмечены отказ от традиционных рекламных практик и смещение рекламной коммуникации в сторону интернет-технологий (баннеры, всплывающие уведомления). Одной из тенденций современной рекламной коммуникации является обращение к новым методам и средствам, позволяющим достичь цели рекламной кампании путем разнохарактерного воздействия на потребителя рекламы. Описаны новые формы рекламной коммуникации, обусловленные диверсификацией носителей информации. Установлены специфические черты реконфигурации рекламного дискурса: интерактивность, перенос акцента с продукции как таковой на продвижение марок, различные формы рекламной мимикрии, «размывание» посредством метадискурсивных практик и обращения к игровому регистру, «ужесточение» как следствие обращения к стратегиям шоковой рекламы. Отмечена радикализация институциональной рекламы, проявляющаяся в воссоздании патоса или дисфории в области антитабачных рекламных кампаний, безопасности дорожного движения и т.д. Автором подчеркивается, что существенные изменения происходят как на уровне создания рекламного продукта (на этапах определения целевой аудитории, формулирования рекламного сообщения, придания ему соответствующей формы), так и на уровне распространения рекламы (в частности, выбора соответствующего носителя рекламной информации).

Ключевые слова: рекламный дискурс, реконфигурация, массовая коммуникация, стратегия, интерактивность, мобильный маркетинг, мимикрия.

Начало XXI века — период эволюции как содержательного, так и формального аспектов рекламы. Уже в первом десятилетии нового столетия отмечаются значительные изменения, претерпеваемые рекламным дискурсом. В общих чертах современную тенденцию можно описать как постепенный отказ от традиционных рекламных практик и обращение к новым методам и средствам, позволяющим достичь цели рекламной кампании путем разнохарактерного воздействия на потребителя рекламы.

Представляя собой социально-культурный феномен, характерный для расцвета массового типа общества, как указывает французский историк К. Дельпорт, специализирующийся на современной политической и культурной истории Франции, к исследованию рекламы следует подходить с учетом всех тех механизмов, которые претворяют ее в жизнь, поскольку реклама — «это плод истории, которая сама по себе проливает свет на то место, которое этот вид коммуникации занимает в нашей повседневной жизни» [1; 5].

Отдельные моменты реконфигурации рекламного дискурса, а также краткий обзор литературы по соответствующим вопросам представлены в одном из выпусков авторитетного лингвосомиотического журнала во Франции «Semen» — научной платформы для ведения дискуссии о новых формах дискурса/ов в тесном диалоге с гуманитарными и социальными науками и, в частности, с науками об информации и коммуникации.

Основываясь на презентации одного из выпусков журнала «Semen», посвященному новым рекламным дискурсам (именно во множественном числе, т.е. «рекламные дискурсы», данный термин фигурирует в оригинальных работах зарубежных современных исследователей) швейцарского исследователя М. Бономма, представляется возможным обозначить некоторые из ключевых аспектов эволюции рекламного дискурса в начале нового столетия.

Несмотря на утрату традиционными практиками в сфере рекламы во Франции присущей им ранее популярности, исследования, осуществленные в 1970–2000 гг., сохраняют свою практическую ценность. Так, прагматико-риторический подход, нашедший отражение в работах Ж.-М. Адама и М. Бономма [2], позволил рассмотреть рекламный дискурс сквозь призму механизмов убеждения.

* Корреспондент-автор. E-mail: tatianasolodovnikova2015@gmail.com

В рамках лексико-семантического подхода, реализованного в исследовании М. Баллабрига [3], изучался творческий потенциал рекламы, разнообразие задействованных рекламой семантических связей, основанных на отношениях омонимии, антонимии, полисемии, гипо- и гиперонимии. Вместе с тем, глубокие изменения, претерпеваемые рекламным дискурсом, связанные с диверсификацией носителей информации рекламного характера и стремительным развитием цифровых медиа, лишь фрагментарно охватывают различные аспекты функционирования рекламного дискурса, вследствие чего и возникает необходимость осветить некоторые вопросы содержания, формы и воздействия рекламного посыла применительно к современной рекламе в контексте эволюции рекламной коммуникации.

Так называемая реконфигурация рекламных дискурсов стала возможной, прежде всего, в результате широкого распространения интернет-технологий и, как следствие, наблюдается массовое внедрение рекламы в электронные медиа, исследуются стратегии коммуникации в сети Интернет, модели поведения пользователей, проводятся измерения эффективности рекламных кампаний и т.д. Диверсификация носителей информации приводит к взрыву интернет-рекламы и влечет за собой кардинальные изменения в самой практике рекламной коммуникации. И, прежде всего, наблюдается появление специфических форматов (баннеры, всплывающие (*pop-up*) уведомления, появляющиеся рекламные строки и платформы), которые меняют восприятие реципиентом рекламного контента как в плане воздействия (например, эффект неожиданности), так и с точки зрения навязчивости. Создание новых векторов, связанных с интернетом, расширяет формы рекламного общения, зачастую дополняя традиционные медиа и выполняя в таком качестве несколько функций. Так, например, блоги таких марок, как Heineken или Nestea, привносят в рекламную коммуникацию неформальный аспект, предоставляя пользователям возможность оставлять отзывы о соответствующей продукции. С целью продления рекламной кампании многие фирмы прибегают к интернет-рассылке видеороликов (например, рекламный ролик питьевой воды марки Perrier после демонстрации на телевидении был разослан 65 000 интернет-пользователям) или же выкладывают рекламный контент в форме мини-фильма «как это снималось» (*making-of*), что, безусловно, увеличивает медийный охват, привлекая дополнительное внимание к рекламируемому продукту (например, рекламный ролик известного кинорежиссера Ж.-П. Жене для Chanel № 5 с Одри Тату (<https://www.youtube.com/watch?v=kzYFQXmGh1k>)).

Последний момент сопряжен также с понятием *интерактивности* рекламы — принципом, наиболее полной реализации которого содействует интернет. Так, интерактивность предполагает ориентацию на потребителей, предположительно заинтересованных в объекте рекламы (*marketing one-to-one*), а также, в целом, более гибкий подход к потребителю, позволяющий последнему как отказаться от получения рекламных предложений, так и самому способствовать их распространению путем пересылки другим потенциальным клиентам. Таким образом, потребитель приобретает активную роль в процессе функционирования (в частности, распространения) рекламы, что усиливает динамизм последней; в то же время заказчик рекламы сохраняет контроль над существом, ключевыми аспектами рекламного сообщения.

Определенными достоинствами (присущими, по большей части, также интернету) обладает *мобильный маркетинг*, предполагающий рекламу посредством СМС-сообщений. Данному способу свойственна портативность, позволяющая представить рекламное сообщение пользователю, независимо от его местонахождения, и высокие показатели просмотра (прочтения / читаемости). Более того, реклама в формате СМС зачастую отличается простотой и фактичностью, а также использованием типичных для СМС-сообщений лингвистических и графических средств (сокращений, идеограмм и т.п.), что, в конечном счете, делает рекламное сообщение «дружественным», доступным и удобным для пользователя. Данные свойства определяют особую популярность такого формата рекламы среди молодых людей.

В контексте эволюции рекламного дискурса фундаментальный характер имеет перенос акцента с продукции как таковой на *продвижение марок (фирм)*. Хорошей иллюстрацией данного тезиса является деятельность французского рекламного агентства GARAP, прославившегося своей саморекламой. Весь Париж был обклеен плакатами, на которых GARAP рекламировал то бакалейщик — и все думали, что это реклама продуктов питания, то аптекарь — и все думали, что это реклама таблеток, то автодилер — и все думали, что это реклама машины и т.д. В итоге оказалось, что никакого продукта нет, а рекламируется сам бренд. По справедливому замечанию Ж. Бодрийера, «реклама — самый живучий паразит всей нашей культуры. Она, без сомнения, пережила бы даже ядерную войну. Это наш Страшный Суд. Впрочем, есть у нее и подобие биологической функции: так же, как растения-паразиты или микрофлора кишечника, пожирая нашу субстанцию (пищу для ума), она

позволяет нам усваивать то, что мы поглощаем — превращает мир и насилие мира в удобоваримую субстанцию» [4; 24].

Бренды/марки выступают отныне в качестве носителей определенных ценностей, что переводит рекламную коммуникацию в качественно новое измерение. Семиотические характеристики рекламы тесно переплетаются с социальными и обусловлены самим характером знакового потребления (по Ж. Бодрийяру), когда индивид приобретает что-либо, чтобы чувствовать себя принадлежащим к определенной группе, т.е. по сути рекламируется и, следовательно, приобретается не сам товар/услуга, а некий образ, эталон, сформированный на уровне подсознания социальной общности. Индивидуальность торговой марки подчеркивает позицию потребителя в обществе, которая определяется не только родом занятий, но и принадлежащим ему имуществом. Чувство принадлежности к определенной социальной группе в значительной мере зависит от ощущения владения товаром со схожей индивидуальностью, а возможность выбора потребителем тех товаров, индивидуальность торговой марки которых соответствует его собственным представлениям, повышает уровень самооценки и чувство социальной комфортности. Цель рекламы, таким образом, не просто продать продукт, продуктом становится сама деятельность человека, его стиль жизни, моральные установки и ценности. Данная рекламная стратегия отчетливо прослеживается на примере рекламных слоганов компании «Toyota», долгое время которым был слоган «Управляй мечтой», затем — «Стремиться к лучшему» («Always a better way»). Первым слоганом подразделения премиум-класса данной компании «Lexus», созданного в 1989 г., было: «Бесконечное стремление к совершенству» («The Relentless Pursuit of Perfection»), замененный впоследствии на «Страстное стремление к совершенству» («The Passionate Pursuit of Perfection»), а затем на «Неудержимое раскрытие возможностей» («The Passionate Pursuit of Potential»).

Такая роль рекламных сообщений реализуется, в частности, и посредством привлечения известных личностей, ссылающихся на ценности, которые пропагандирует данная марка. Такого рода стратегия обнаруживается, например, в рекламном ролике Pepsi-Cola, созданном по случаю чемпионата мира по футболу в Японии в 2002 г.: так, в рекламе изображен матч между звездами футбола и борцами сумо, где в качестве обещанного победителю трофея выступает ящик с напитками данной марки.

В настоящее время рекламной кампании как таковой зачастую присущи долгосрочность, серийность, а также отсылки к иным рекламным продуктам этой же марки. Эти черты выступают, таким образом, в качестве элементов стратегии, ориентированной на запоминание и консолидацию составляющих репутацию марки сведений. В качестве одной из иллюстраций данной тенденции можно рассматривать рекламную кампанию Nespresso с участием Дж. Клуни и П. Круз. В подобных случаях нацеленная на убеждение (*persuasion*) реклама уступает место рекламе, основанной на обольщении (*seduction*) [5; 10].

Вследствие общественного пренебрежения к властным институтам, рекламный дискурс нередко стремится заполнить идеологический вакуум, а бренды превращаются в своеобразных гуру, продвигая продукцию посредством посылов морального или философского характера. Данная тенденция находит отражение, в частности, в рекламных кампаниях производителей одежды и спортивных товаров, в рамках которых часто делаются отсылки к понятиям индивидуальности, успешности, результативности, естественности (*authenticité*). Таковы, например, рекламные слоганы брендов Nike «Просто сделай это» («Just do it»), Lacoste «Стань тем, кто ты есть» («Deviens ce que tu es»), Levi's «Иди дальше» («Go forth») или «Живи в Levi's» («Live in Levi's»), Adidas «Невозможное возможно» («Impossible is nothing»), Sony «Воплощая мечты» («Make believe»).

Одной из стратегий, которые прослеживаются в рекламных сообщениях современного периода, является *смешение непосредственно рекламного посыла с информацией иной природы*, например, относящейся к проблемам политического плана, вопросам здоровья, экологии и т.д. Так, рекламодатели примеряют на себя роль действующего лица в рамках гражданского общества, «растворяя» собственный коммерческий интерес в интересах глобального уровня. Приемы такой направленности снижают ясность рекламной коммуникации и создают возможность ошибочной интерпретации некоторых ее аспектов. Показательными являются примеры рекламных продуктов, делающих отсылку к экологическим ценностям: сам объект рекламы при этом может не иметь никаких свойств, которые непосредственно способствовали бы сохранению окружающей среды. Применительно к вопросам экологии подобные рекламные стратегии охватываются понятием *гринвошинга* (*greenwashing*); так, данный прием иллюстрирует слоган автомобилестроительной корпорации Renault: «Все говорят об экологии — Renault действует» («Tout le monde parle d'écologie, Renault agit» (2007). Подобные слу-

чай взаимопереплетения и мимикрии свойственны всем видам рекламного дискурса — политическому, социальному, экономическому. Государственная реклама, мимикрируя под социальную, может являться политической (например, билборд с надписью: «Человек года» или призыв голосовать за определенного кандидата на выборах в местные органы управления) и, даже, коммерческой (например, если этот кандидат принадлежит к партии, лоббирующей определенные групповые интересы). Некоммерческая же реклама может не ставить задачу увеличения прибыли, однако она в это же время может и не являться социальной (в том случае, если не будет затрагивать острые социальные проблемы). В свою очередь, некоммерческий характер социальной рекламы не исключает возможности ее использования бизнес-структурами.

В рекламном дискурсе последних десятилетий обнаруживаются также два противоположных направления, что позволяет говорить как о его «размывании» (*dilution*) [5], так и об «ужесточении» (*durcissement*) [5]. Под «размыванием» понимается систематическое обращение к регистру развлекательного плана (*registre ludique*) посредством метадискурсивных практик, и, как следствие — широкое использование скороговорок, игры слов, юмора, пародии; несообразных, шокирующих сравнений, отсылок (*références incongrues*); а также облечение рекламы в нетипичные форматы (сказки, стихотворения и т.п.). Скороговорка (*Si six sangsues sont sur ses sourcils sans sucer son sang, ces six sangsues sont sans succès*), в частности, фигурировала в рекламном слогане ViaVoice, производителя программных продуктов для распознавания речи. Уместность ее использования в рекламе соответствующего продукта обусловлена фразой «Если вы можете это произнести, ViaVoice может это написать».

Следовательно, акцент в рекламном дискурсе смещается на повествовательный потенциал, речевые параметры, которыми наделяется рекламный продукт, при этом функции непосредственно рекламного характера оказываются завуалированными.

В то же время производители рекламы прибегают и к радикальным стратегиям (*ужесточение*), которые в англоязычной литературе охватываются понятием *shockvertising*. Подобная реклама, шоковая, использует неоднозначные отсылки и не ограничивается нормами религиозного или морального характера; зачастую в ней находит отражение мысль эпохи постмодерна. Под шоковой рекламой понимается «агрессивная реклама, визуальная составляющая которой представляет собой иллюстрацию причинения физического или морального вреда, а также предположение о том, что может быть нанесен этот вред [6]. Во франкоязычном дискурсе ярким примером шоковой рекламы является кампания торговой марки Benetton, автором которой является скандально известный итальянский фотограф О. Тоскани (см. подр.: <http://www.olivierotoscanistudio.com/it/portfolio.htm>). Такого рода рекламный дискурс призван вызвать интерес к марке путем порождения полемики и, в частности, посредством привлечения внимания отдельных категорий потребителей — молодых и раскрепощенных членов общества. В качестве примера можно привести рекламу канадской платформы онлайн-знакомств Ashley Madison, подвергнушуюся цензуре в франкоговорящей Швейцарии: данная реклама представляла Папу Римского Бенедикта XVI, целующего женщину в губы.

Следует отметить также радикализацию институциональной рекламы, проявляющуюся в воссоздании патоса или дисфории. Подобные черты обнаруживаются, в частности, в рекламном дискурсе в сфере безопасности дорожного движения, в рамках кампаний, направленных на борьбу с курением и т.д. Так, во Франции антитабачная кампания, ориентированная на беременных женщин, использовала сообщение следующего содержания: «Если вы курите, ваш малыш тоже курит — от зачатия и до рождения. Совсем маленький, ваш ребенок не имеет выбора» («Si vous fumez, de sa conception à sa naissance, votre bébé fume aussi. Trop petit, votre bébé n'a pas le choix»).

Резюмируя все сказанное выше, отметим, что в современный период рекламный дискурс претерпевает существенные изменения, происходящие как на уровне создания рекламного продукта (на этапах определения целевой аудитории, формулирования рекламного сообщения, придания ему соответствующей формы), так и на уровне распространения рекламы (в частности, выбора соответствующего носителя рекламной информации). Таким образом, конкретные направления последних и перспективных исследований в сфере рекламного дискурса определяются, в значительной степени, процессом реконфигурации рекламного дискурса в целом и отдельными тенденциями, которые обнаруживаются в рекламе настоящего периода.

Список литературы

- 1 Delporte C. La publicité a l'histoire / C. Delporte // *Le Temps des Médias*. — 2004/1. — № 2. — P. 5, 6.
- 2 Adam J.-M. L'argumentation publicitaire / J.-M. Adam, M. Bonhomme. — Paris : Armand Colin, 2012. — 368 p.
- 3 Ballabriga M. Sémantique du slogan publicitaire / M. Ballabriga // *Analyses du discours publicitaire* / J.-M. Adam, M. Bonhomme. — Toulouse : Éditions Universitaires du Sud, 1999. — P. 95 — 112.
- 4 Бодрийяр Ж. Дух терроризма. Войны в Заливе не было / Ж. Бодрийяр. — М.: ГК «РИПОЛ классик», 2019. — 224 с.
- 5 Bonhomme M. Présentation. Vers une reconfiguration des discours publicitaires / M. Bonhomme // *Semen*. — 2013 (36). — P. 7–20.
- 6 Тулупов В.В. Реклама в коммуникационном процессе / В.В. Тулупов. — Воронеж: Кварта, 2003. — 144 с.

Т.В. Солодовникова

Жарнамалық дискурсты қайта құрудың жаңа формалары

Мақалада жарнамалық дискурстың өзгеру процесінің кейбір тенденциялары көрсетілген. Дәстүрлі жарнамалық тәжірибелерден бас тарту және жарнамалық коммуникацияның Интернет-технологиялар жағына ауысуы (баннерлер, қалқымалы хабарламалар) байқалады. Қазіргі жарнамалық қарым-қатынас тенденцияларының бірі — жарнама тұтынушысына әр түрлі әсер ету арқылы жарнамалық науқанның мақсатына жетуге мүмкіндік беретін жаңа әдістер мен құралдарға жүгіну. Ақпарат құралдарын әртараптандыруға байланысты жарнамалық коммуникацияның жаңа формалары сипатталған. Жарнамалық дискурсты қайта құрудың өзіндік ерекшеліктері белгіленген: интерактивтілік, өнімдерден брендтерді жылжытуға баса назар аудару, жарнамалық мимикрияның әр түрлі формалары, метадискурсивті тәжірибелер арқылы «бұлыңғыр» және ойын регистріне жүгіну, «қатайту» соққы жарнамасының стратегияларына жүгіну нәтижесінде. Темекіге қарсы жарнамалық науқандар, жол қозғалысы қауіпсіздігі және т. б. саласындағы Патос немесе дисфорияны қайта құруда көрінетін институционалды жарнаманың радикалдануы байқалады. Маңызды өзгерістер жарнамалық өнімді құру деңгейінде де (мақсатты аудиторияны анықтау, жарнамалық хабарламаны қалыптастыру, оған тиісті форманы беру кезеңдерінде), сондай-ақ жарнаманы тарату деңгейінде де (атап айтқанда, жарнамалық ақпараттың тиісті тасымалдаушысын таңдау) орын алатындығы атап өтілді.

Кілт сөздер: жарнамалық дискурс, қайта құру, бұқаралық коммуникация, стратегия, интерактивтілік, мобильді маркетинг, мимикрия.

T. Saladounikava

New forms of advertising discourse reconfiguration

The article identifies some trends in the process of transformation of advertising discourse. There is a rejection of traditional advertising practices and a shift in advertising communication towards Internet technologies (banners, pop-up notifications). One of the trends in modern advertising communication is the appeal to new methods and tools that allow achieving the goal of an advertising campaign by varying the impact on the advertising consumer. New forms of advertising communication due to the diversification of information carriers are described. Specific features of the reconfiguration of advertising discourse are established: interactivity, shifting the focus from products as such to brand promotion, various forms of advertising mimicry, «blurring» through meta-discursive practices and referring to the game register, «tightening» as a result of referring to shock advertising strategies. There is a radicalization of institutional advertising, manifested in the re-creation of pathos or dysphoria in the field of anti-smoking advertising campaigns, road safety, etc. It is emphasized that significant changes occur both at the level of creating an advertising product (at the stages of determining the target audience, formulating an advertising message, giving it the appropriate form) and at the level of advertising distribution (in particular, choosing the appropriate media for advertising information).

Keywords: advertising discourse, reconfiguration, mass communication, strategy, interactivity, mobile marketing, mimicry.

References

- 1 Delporte, C. (2004). La publicité a l'histoire [Advertising has history]. *Le Temps des Médias — Media time*, 2, 5, 6 [in French].

- 2 Adam, J.-M., & Bonhomme, M. (2012). *L'argumentation publicitaire [The advertising argument]*. Paris: Armand Colin [in French].
- 3 Ballabriga, M. (1999). Sémantique du slogan publicitaire [Semantics of the advertising slogan]. *Analyses du discours publicitaire — Analysis of advertising speech*, 95–112 [in French].
- 4 Bodrijjar, Zh. (2019). *Dukh terrorizma. Voyny v Zalive ne bylo [The spirit of terrorism. There was no Gulf war]*. Moscow: НК «RIPOL klassik» [in Russian].
- 5 Bonhomme, M. (2013). Présentation. Vers une reconfiguration des discours publicitaires [Presentation. Towards a reconfiguration of advertising speeches]. *Semen — Semen*, 7–20 [in French].
- 6 Tulupov, V.V. (2003). *Reklama v kommunikatsionnom protsesse [Advertising in the communication process]*. Voronezh: Kvarta [in Russian].

K. Fleming^{1,*}, J. Smagulova², A. Tleuov²

*University of Hong Kong, Hong Kong, SAR China
KIMEP University, Almaty, Kazakhstan
(E-mail: juldyz@kimep.kz)*

What can ethnography offer: methodological reflections and case studies

This paper discusses the advantages and challenges of ethnography as a research method, especially as applied to the study of language in complex multilingual contexts. In this paper, we briefly outline the theoretical and methodological foundations of ethnography, and then we reflect on our own experiences as researchers making use of this method in two different contexts — Hong Kong (Fleming) and Kazakhstan (Smagulova). We conclude by suggesting possible benefits of ethnography and ethnographically-informed approaches in relation to the study of language and education in Kazakhstan. The authors of this article specialize in the fields of language, society, and education; accordingly, the insights we offer might be of particular interest for scholars doing research in similar domains. However, we do acknowledge that the potential of the methodological application of ethnography transcends language studies. Indeed, ethnographic methods have contributed substantially to knowledge production across various academic disciplines. The strength of ethnography as a method, we believe, lies in its capacity to generate rich, deep, and context-sensitive data whether used separately or together with other approaches in multi-dimensional studies. Kazakhstan is a context where relatively few ethnographic studies have taken place, and which might benefit greatly from further studies of this type.

Keywords: ethnography, research methodology, language and education.

Introduction: What can ethnography offer?

Ethnography as a research method has both unique advantages as well as challenges. In this brief paper, we first discuss theoretical foundations of ethnography, and then consider what it can offer us on the basis of two case studies from Hong Kong and Kazakhstan.

The authors of this paper are researchers of language, society, and education, and so this paper will particularly focus on implications of ethnography for language and education researchers, but ethnography as a method is certainly not limited to language studies. It has been used to generate new perspectives, and data in a wide variety of fields. We believe that, especially in combination with other approaches and research methods, ethnography can offer a great depth and richness of data which makes it a very valuable source of research insights.

This paper is meant as a brief introduction and personal reflection on the values of ethnography for readers who may not have used this method themselves. This article is not a comprehensive history of or detailed methodological guide to ethnography; readers who are already familiar with ethnography will find much that is missing here. Nevertheless, we hope this short piece will encourage more researchers in Kazakhstan to draw on ethnography as a methodology and methodological philosophy.

Theoretical background

Ethnography as an approach has its origins in the discipline of anthropology. Research conducted under the label of ethnography has taken various forms and set out to achieve a range of goals, but certain elements and methodological philosophies are central to the ethnographic approach. These include participant observation; a desire to understand local categories and systems instead of imposing categories from the researcher themselves; and a focus on reflexivity and a rejection of overly positivist ways of seeing science and knowledge production.

Traditionally, ethnography has involved participant observation, often for very long periods of time. Participant observation involves actually participating in the daily life of the population the researcher is

*Corresponding author's e-mail:

hoping to learn more about, or in general taking part in some activity along with the research participants and getting to know the people involved in the research process (Agar 1997) [1].

It is important to take time to conduct this research because ethnography places a heavy emphasis on emic understandings and descriptions; that is, trying to understand the way that research participants see the world and make sense of their own actions and decisions. This allows the researcher to attempt to understand what is actually relevant and important for research participants in a particular place and time. This means that rather than simply filling out questions or boxes that the researcher has determined, ethnography can lead to a complication or a new understanding of previous categories: «Rather than testing hypotheses against predetermined categories, ethnography is, among other things, a search for local categories. Thus while survey fieldwork focuses on filling in a sample, ethnographic fieldwork focuses on finding out what is worth sampling» (Eckert 2000) [2: 69]. This allows ethnographic studies to provide a rich explanation for what is happening in a given context, and why: «At its heart, ethnography is most focused on what happens; hence the notion that many people have that it is primarily about description. As a first step, that is certainly true: the first ethnographic commitment is to discover what is going on (without assuming beforehand that we know). But it is important not to stop there; the second key dimension of data collection has to do with what will help us explain why things happen the way they do, in the circumstances in which they occur. Such an explanation then allows us to make predictions» (Heller 2011) [3; 42]. Getting to know people carefully and spending time with them helps us to understand how people actually experience their own lives and construct frameworks within which they make decisions, which might otherwise seem difficult to understand if we have not taken the time to see things from their perspective.

One of the joys and the challenges of this aspect of ethnography is that it often leads the researcher in unexpected directions. It is important that in ethnography categories are allowed to emerge from the data, rather than imposing our own interpretations: «Instead of, for example, setting out to study the Roma in Hungary, the aim should be to analyse how ‘Roma’ circulates as a representation in Hungarian discourse, how it settles on particular humans, how it comes to channel and constrain their activity and material position» (Rampton, Maybin and Roberts 2014) [4]. This means that important, significant social forces or processes may not be what we thought they were going to be, which requires the researcher to refocus and readjust.

Ethnography typically involves a great deal of attention to detailed processes of day-to-day life. It is important to closely observe behaviors and decisions which may seem mundane but which, when closely examined, could actually reveal important dimensions of the research participants’ lives and beliefs. However, it is also important for the researcher not to simply stop there, at a detailed description of daily life. These observations should be linked to a larger social structure, so that what is observed by the ethnographer can be relevant to both a very specific local context while also generating insights about social forces on larger scales (Martín Rojo 2010) [5]. Placing interactional data within a broader ideological and social context makes it clear how «the whole social structure is present in each interaction» (Bourdieu 1991) [6; 67]. Ethnographic researchers should be careful to avoid «missing the forest for the trees,» so to speak — in other words, focusing overly on details of a particular context without making any connections to bigger processes. For researchers of language, this also means the analyst should not focus too much on the linguistic details of an utterance to the exclusion of social factors. As Rampton (2007) [7; 596] writes, «ethnography opens linguistics up... linguistics (and linguistically sensitive discourse analysis) ties ethnography down.» In other words, ethnography prevents us from understanding linguistic data without its social context, without any reference to social and ideological meaning. Linguistic data, in turn, gives us the means to see how ideologies are enacted in day to day interactions.

This attention to multiple levels of interpretation — from the very local, temporary, or personal to the long-term, national, or global — can also help researchers avoid two potential pitfalls of ethnographic work. On the one hand, researchers should be careful to avoid either ignoring phenomena which are actually quite important; or explaining them away as insignificant or minor. On the other hand, some things really are not as significant as others; practices, statements or events which really are minor should not be over-interpreted and presented as more significant and representative than they really are. Getting this balance right is one of the major challenges of ethnographic research.

Ethnographic studies have typically placed emphasis on researcher reflexivity. The idea that any researcher can be wholly objective and neutral has been challenged by many scholars; there is no «view from nowhere» (Heller 2011) [3]. Instead, ethnography encourages researchers to reflect on their own position — their own background, identity, and preconceptions. Such reflexive work helps us understand how our own

unique viewpoints as researchers influence our interpretation of data. In the end, what we write and say about a particular context is still our own partial, situation interpretation of what we have observed, and this must be acknowledged. There is no way for even the best researcher doing the most well-conducted research to observe everything in the research participants' lives, or to fully understand their thoughts, or step completely outside the researcher's own point of view. This does not mean that ethnography is not still a rigorous, serious method, but simply that such realities require careful attention and analysis as researchers decide where to draw the limits of their focus and how to account for themselves in their research.

This focus on reflexivity also allows us to consider how our presence as researchers and our unique personal qualities might impact what participants say and do. Researchers of different ages, genders, ethnic backgrounds, personality types, etc. might receive different kinds of responses from research participants. Carefully considering this reality helps us to better understand our data and can help generate important research insights, a point which will be illustrated in the case studies below. As Heller (2011) [3; 42] writes, «We are better off trying to understand how people make sense of us and our activities than trying to pretend we can disappear.»

In the following two sections, the authors provide brief reflections on their own experiences conducting ethnographic research and what it allowed them to see in their respective research contexts.

Case 1: Hong Kong

The first author of this paper, Kara Fleming, decided to carry out an ethnographic study in Hong Kong because she was interested in the portrayal and trajectories of South Asian ethnic minority students in the Hong Kong education system. In Hong Kong, working-class South Asians (primarily from Pakistani, Indian, and Nepali backgrounds) generally have less success than their ethnic Chinese peers at accessing higher education and well-paying employment. In the Hong Kong media and in political discourse, this lack of success is overwhelmingly said to be because South Asians in Hong Kong do not speak Cantonese (Cantonese is a variety of Chinese, which is the dominant spoken language of Hong Kong) — see for instance many media reports on this topic, e.g. Benitez 2018 [8], Carvalho 2017 [9], Ngo 2013 [10], etc. Many academic studies have been based on similar assumptions — that the Cantonese ability of South Asian students is lacking, and the best way to improve the social and economic position of these students is to improve their Cantonese abilities. However, Fleming was curious — to what extent was it true, firstly, that South Asians struggled with Cantonese? If they did, was this really the root from where all other problems stemmed?

To this end, Fleming [11], [12] conducted an ethnographic study in a Hong Kong secondary school with a large proportion of students from South Asian backgrounds. During the spring semester of 2013, she visited this school three times a week from February to June. She focused on one class in particular, class «1C», a bilingual class including both South Asian and ethnic Chinese students who were about 12–14 years old at the time of research. This involved regularly attending their English, Chinese as a second language (upper level), math, and Life and Society classes. These classes were chosen as the researcher wanted to see interactions in both language courses as well as in social studies and scientific subjects. She also attended classes of a special bilingual «Immersion Scheme» run by the school, as well as weekly practices of the drama club. She regularly ate lunch with students and spent time with them after school and during breaks. Additionally, she sat in on some class periods of form 2 English, class 1B science, form 1 Chinese as a second language (lower level) and various other school assemblies and activities. To further support her observations, she conducted a number of interviews with students in class 1C, as well as administering a short survey.

The picture Fleming came to see through this ethnographic work was quite different than what had been portrayed by all these media reports and by some non-ethnographic research. First of all, she found that South Asian minority students were virtually always treated by official and institutional actors as if they all were lacking Cantonese language ability. They were officially classified by the Hong Kong Education Bureau as «non-Chinese speaking» students (NCS), and school authorities, in many ways, reproduced this categorization system, for instance by setting up opportunities for «language exchange» where all South Asian students were expected to act as English authorities and all ethnic Chinese students as authorities on Cantonese. But in fact, some South Asian students actually spoke very fluent Cantonese, some were not particularly confident in English, and some of the ethnic Chinese students who were treated in such activities as 'locals' had ironically moved to Hong Kong fairly recently from Mainland China and were actually more comfortable in Mandarin than Cantonese. This ethnographic research was able to provide a more complex picture of categories that were treated by the government and the school as much more homogenous, bounded and essentialized than they really were.

As mentioned above, reflexivity is an important aspect of ethnography, and the researcher's reflections on her own identity and positioning in the school were also an important part of the research process. Fleming is a white American woman, and considering how students reacted to her presence at the school was very helpful in understanding how students thought about categories of race, class, and language. For instance, students on several occasions asked her, «Do you have any NCS friends?» NCS means 'non-Chinese speaking,' and, as noted above, is the term used to officially designate working-class South Asian students by Hong Kong's Ministry of Education. However, literally, 'non-Chinese speaking' could refer to quite a lot of different people in Hong Kong. If it was used in this broad sense, meaning literally anyone in Hong Kong who did not speak Chinese, the question would seem a bit strange — students otherwise assumed that Fleming socialized mainly with other 'foreigners' and English speakers. It only makes sense if it is understood more narrowly to mean South Asians in Hong Kong, and when Fleming responded that she did have friends who came originally from India and the Philippines, the students accepted this answer without surprise. The fact that 'non-Chinese speaking' has become effectively an ethnic label, rather than a description of language skills, has significant implications for language learning and racial inequality in Hong Kong. If someone is categorized as not speaking Chinese without any consideration of their actual language abilities, how will learning more Chinese help to move them out of this category?

Thus on the basis of this research Fleming argued that learning Cantonese, while helpful and important, was not the sole factor preventing Hong Kong South Asians from access to higher education or jobs, and accordingly teaching these students Cantonese cannot be said to fix all these problems. The difficulties experienced by some South Asians in Hong Kong is more closely linked to local racial / socioeconomic hierarchies, and attributing any and all issues to language is a way of masking these other social processes. Ethnography thus allowed for a complication of taken-for-granted categories making assumptions about language, race, and identity, and following from that, a rethinking of local realities and possible solutions.

Case 2: Kazakhstan

The second author Juldyz Smagulova conducted an ethnographic study in Kazakhstan. She studied language socialization practices in families of urban ethnic Kazakhs. The follow up ethnographic study aimed to address the discrepancies in large-scale surveys (Smagulova 2008 [13], Smagulova 2016 [14]). The survey data showed that the last Soviet generation differed considerably in their language preferences and choices from the generation of their children. They were more linguistically and culturally Russified: they were less likely to speak and use Kazakh, they were more skeptical of the «Kazakhization» policy and the value of Kazakh. Yet the survey results also showed that as parents they seemed to play a key role in Kazakh revival in urban areas. Unquestionably, their decision to educate children in Kazakh instead of Russian had a great positive effect on the vitality of Kazakh. In other words, the survey pointed at contradictions and complexities of language revival among urban Kazakhs. The above-stated contradictions of language revival were examined through lenses of a micro-analysis of language socialization practices. The analysis focused on what language ideologies were being transmitted in cross-generational interaction, through what practices, and to what ends.

The study was designed to examine ideological conflict; therefore, the aim was to choose a social group that had undergone dramatic changes in their practices and beliefs. The quantitative and language policy analysis pointed towards urban middle-class Russian-speaking Kazakhs as a crucial focus for ethnographic study. The following recaptures the arguments for this choice:

- Why Kazakhs? Study of ethnic Kazakhs gives us a chance to look at the effect of change in social positioning on language practices. After independence in 1991, Kazakhstan underwent a dramatic socio-economic transformation leading to power-redistribution in society in favor of Kazakhs. Firstly, Kazakhs had been officially proclaimed the «state-organizing» nationality: Kazakhstan is «a land of Kazakhs» while Kazakh is a new sole state language. Secondly, Kazakhs had become a demographic majority in their 'own' land for the first time in 60 years. Thirdly, Kazakhs had gained access to political and economic power *en mass* as they had never before. Finally, Kazakhs were quite successfully revitalizing and modernizing their 'native' language. *What do these changes mean to people? How do these changes impact their everyday lives?*

- Why urban? Rural areas had always remained Kazakh-speaking, but urban areas were almost predominantly Russian. However, ethnic mobilization, the new language policy of «Kazakhization» along with rapid urbanization of Kazakhs contested the dominance of Russian in both public and private domains. The survey showed there had been striking changes in beliefs and language choices. *How do urban Kazakhs bal-*

ance between ethnic loyalty that requires them to acquire and promote Kazakh at the expense of Russian and personal interests that require them to maintain the high value of Russian at the expense of Kazakh?

- Why middle class educated Kazakhs? The survey data revealed that Kazakh brought no economic benefit; in fact, it was quite the reverse, Kazakh proficiency is linked to lower incomes. Nevertheless, most middle-class respondents claimed that they would like to see Kazakh as a language of education for their children and believed that Kazakh proficiency could give their children economic advantages. *What are the beliefs that legitimize the linguistic and social hierarchy? What makes middle class parents, who are doing relatively well in economic terms, invest in Kazakh? And, how does it translate in everyday language practice?*

- Why third-generation urban families? These families underwent a classical three-generation language shift: the grandparents were Kazakh speakers, their parents were bilinguals, and the last Soviet generation who attended school in the 1960s-80s had very limited or no proficiency in Kazakh. The survey suggests though that we might be observing a generational makeover — these young parents try to avoid the mistakes in language socialization their own parents made. Increases in Kazakh-language school enrollment, in reported use of Kazakh at home, and in fluent proficiency among the youngest respondents suggest that. *What is the Kazakh urban parents' response to changing sociolinguistic situation? What strategies do they choose to revive Kazakh? How do they introduce Kazakh in the daily language practices? How do Russian-speaking parents deal with schooling children in Kazakh in their everyday life?*

Thus, the ethnographic study examined home language socialization practices as a crucial site of the struggle between language ideologies that underlie the processes of shift and revival. The term *site* refers to «discursive practices, texts, and cultural activities where ideological work is being done» (Friedman 2006) [15; 12]. The choice of home language socialization as a site for ethnographic study stems from the following convictions:

- Intergenerational language socialization is a «crucial site of language transmission and indicator of a code's vitality» (Fellin 2002) [16; 46].

- Intergenerational language socialization is a language renewal site where differences in language beliefs and practices are especially dramatically displayed (Kroskrity 2009) [17].

The ethnographic study focusing on Kazakh language revival efforts among urban Kazakhs, who are the most linguistically and culturally Russified, showed that the adults in the study subscribe to the official policy of «Kazakhization» and thus share the views of the majority of the mass survey respondents. However, their home language practices do not match this explicit language ideology. Their language practices privilege Russian for serious tasks, construct children as Russian-speaking, and enregister Kazakh as baby talk and as a school subject, limiting Kazakh to ritualized use, in ways that contribute to maintenance of Russian in urban families.

The multilevel approach — mass survey followed by an in-depth ethnographic study proved to be a fruitful line of inquiry for better understanding of the relationship between language ideology and language practices, between official and family policy, between local practices and the grand processes of ethnic mobilization, social mobility, and nation-building.

Discussion and conclusion

Kazakhstan is a context in which further ethnographic research is greatly needed. Our aim in this paper is not to disparage other types of research; but merely to highlight the benefits of an ethnographic or ethnographically informed approach to developing knowledge of Kazakhstani society. Other than Smagulova's research, we are aware of only a few studies that make use of this method in the Kazakh context (e.g. Kudaibergenova 2019 [18], Jaidakpayeva 2014 [19]). To that end, we identify a couple areas where we feel ethnographic research is particularly warranted.

Firstly, studies suggest that macro-level language policy initiatives seem to have limited direct impact on micro-level everyday talk. It seems that the language planning agencies need to reconsider their understanding of language policy as large-scale governmental top-down activities only. For language revival to be possible, language planning must include activities focusing on some of the micro-level constraining factors. Secondly, planning bodies should stop relying on people's explicit support as a promise of success. An ample amount of research, including Smagulova's study of language socialization practices, shows that support at the ideational level does not translate into significant changes in language practices. Thus, language revival activity should start with «ideological clarification» (Kroskrity 2009) [17; 71] aimed at «recognizing and resolving ideological conflict that would impede local effects at linguistic revitalization» (ibid).

References

- 1 Agar, M. (1997). Ethnography: An overview. *Substance Use and Misuse*, 32(9), 1155–1173.
- 2 Eckert, P. (2000). *Linguistic variation as social practice: The linguistic construction of identity in Belten High*. Blackwell.
- 3 Heller, M. (2011). *Paths to Post-Nationalism*. Oxford University Press.
- 4 Rampton, B., Maybin, J., & Roberts, C. (2015). Methodological foundations in linguistic ethnography. In J. Snell, S. Shaw, & F. Copland (Eds.), *Linguistic ethnography: Interdisciplinary explorations* (pp. 14–50). Palgrave Macmillan.
- 5 Martín Rojo, L. (2010). *Constructing inequality in multilingual classrooms*. Mouton De Gruyter.
- 6 Bourdieu, P. (1991). *Language and symbolic power*. Harvard University Press.
- 7 Rampton, B. (2007). Neo-Hymesian linguistic ethnography in the United Kingdom. *Journal of Sociolinguistics*, 11(5), 584–607.
- 8 Benitez, M. A. (2018, May 29). Why schools are failing ethnic minority pupils over Cantonese lessons. *South China Morning Post*. <http://www.scmp.com/news/hong-kong/education/article/2148166/hong-kongs-ethnic-minority-pupils-still-struggling>
- 9 Carvalho, R. (2017, July 9). More help on way for ethnic minorities to beat their fear of Cantonese. *South China Morning Post*. <http://www.scmp.com/news/hong-kong/education-community/article/2101905/more-help-way-hong-kongs-ethnic-minorities-beat>
- 10 Ngo, J. (2013, July 7). Ethnic minority pupils «being set up to fail.» *South China Morning Post*. <http://www.scmp.com/news/hong-kong/article/1276991/ethnic-minority-pupils-being-set-fail#comment-28106>
- 11 Fleming, K. (2015). *Ideology, identity, and linguistic repertoires among South Asian students in Hong Kong* [Unpublished Ph.D. Thesis]. University of Hong Kong.
- 12 Fleming, K. (2018). Transformative multilingualism?: Class, race and linguistic repertoires in Hong Kong. In J. Jaspers & L.M. Madsen (Eds.), *Language lives: Fixity and fluidity in sociolinguistic theory and practice*. Routledge.
- 13 Smagulova, J. (2008). Language policies of Kazakhization and their influence on language attitudes and use. *International Journal of Bilingual Education and Bilingualism*, 11(3), 440–475.
- 14 Smagulova, J. (2016). The re-acquisition of Kazakh in Kazakhstan: Achievements and challenges. In E.S. Ahn & J. Smagulova (Eds.), *Language change in Central Asia* (pp. 89–108). Berlin: Mouton de Gruyter.
- 15 Friedman, D. (2006). *Re-imagining the Nation: Language socialization in Ukrainian classrooms*. Unpublished Ph.D. Dissertation. University of California, Los Angeles.
- 16 Fellin, L. (2002). Language ideologies, language socialization and language revival in an Italian Alpine community. *Proceedings of the Tenth Symposium about Language and Society*, Austin, TX: 46–57.
- 17 Kroskrity, P. (2009). Language renewal as sites of ideological struggle: The need for «ideological clarification». In J. Reyhner & L. Lockard (eds.), *Indigenous Language Revitalization: Encouragement, guidance & lesson learners*, 71–83. Flagstaff, AZ: Northern Arizona University.
- 18 Kudaibergenova, D. (2019). The body global and the body traditional: A digital ethnography of Instagram and nationalism in Kazakhstan and Russia. *Central Asian Survey*, 38(3), 363–380.
- 19 Jaidakpayeva, J. (2014). *Coping with educational reforms and challenges in rural South Kazakhstan: A critical ethnography of a small rural school in Shymkent Oblast* [Unpublished Master's Thesis]. Nazarbayev University.

К. Флеминг, Ж. Смагулова, А. Тлеуов

Этнография зерттеу әдісі не ұсына алады: әдістемелік пайымдау және кейстік зерттеулер

Мақалада этнографияны күрделі, көп тілді контекстерде, тіл білімі салаларында зерттеу әдісі ретінде қолданудағы артықшылықтары мен қиындықтары талқыланған. Қазақстан этнографиялық тұрғыдан салыстырмалы түрде аз зерттелген контекст болып табылады, сондықтан бұндай зерттеулердің көбеюі Қазақстан үшін тиімді болуы тиіс. Осы мақалада, этнографияның теориялық және әдістемелік негіздері баяндалған және этнография әдісін зерттеуші ретінде екі түрлі контексте — Гонконгта және Қазақстанда — қолдану тәжірибесімен бөліскен. Бұл тұрғыда, Қазақстандағы тіл білімі және білім беру салаларындағы зерттеулерде, этнография және этнографиялық тұрғыда негізделген тәсілдерді қолдану артықшылықтарын алға тарта отырып, мақаланы қорытындылаған. Мақаланың авторлары тіл, қоғам және білім беру салаларының мамандары. Сәйкесінше, ұсынылған идеялар ұқсас салаларда зерттеу жүргізетін ғалымдар арасында ерекше қызығушылық тудыруы мүмкін. Алайда, этнография әдісінің қолданылуы тіл білімі немесе білім беру салаларымен ғана шектеліп қоймайды. Этнография әдісі көптеген академиялық салалар бойынша зерттеу жобаларына айтарлықтай үлес қосып келеді. Этнографияның зерттеу әдісі ретіндегі артықшылығы оның белгілі бір контекспен байланысты, ауқымды да терең дерек жинақтауға икемділігінде және басқа да тәсілдермен бірге, көп-өлшемді зерттеу жобаларында қолданыла алатындығында деп санаймыз.

Кілт сөздер: этнография, зерттеу әдістемесі, тіл білімі және білім беру.

К. Флеминг, Ж. Смагулова, А. Глеуов

**Что может предложить этнография:
методологические размышления и исследования кейсов**

В статье рассмотрены преимущества и проблемы этнографии как метода исследования, особенно применительно к изучению языка в сложных, многоязычных контекстах. Казахстан — это тот контекст, где было проведено сравнительно мало этнографических исследований, и который мог бы значительно выиграть от дальнейших исследований такого рода. Авторами кратко очерчены теоретико-методологические основы этнографии и приведены размышления о собственном опыте использования этого метода в двух разных контекстах, а именно: в Гонконге и Казахстане. В заключении предложены возможные преимущества этнографического и этнографически обоснованного подхода в отношении изучения языка и образования в Казахстане. Авторы этой статьи специализируются на исследованиях в области языка, общества и образования; соответственно, предложенные ими идеи могут представлять особый интерес для ученых, проводящих исследования в аналогичных областях. Однако авторами отмечено, что потенциал методологического применения этнографии выходит за рамки языковых исследований. Действительно, этнографические методы внесли значительный вклад в производство знаний по различным академическим дисциплинам. Преимущества этнографического метода заключаются в его способности генерировать обширные, глубокие и контекстуализированные данные, независимо от того, используются ли только этнографический метод или в сочетании с другими подходами в многомерных исследованиях.

Ключевые слова: этнография, методология исследования, изучение языка и образование.

Е.Е. Түйте*

Академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті, Қазақстан
(E-mail: eldos_t_e@mail.ru)

Жазудың даму тарихы мен қоғамдық қызметі

Жазудың адамзат баласы тарихында алатын орны ерекше. Ол — біздің даму тарихымыздағы мәдениеттің ең жоғарғы көрсеткіші. Жазу адамдар арасындағы тілдік коммуникацияны қамтамасыз етеді. Жазу арқылы жақыннан тұрып та, алыстан тұрып та қарым-қатынас жасай беруге болады. Мақалада адамзат баласы тарихындағы алғашқы жазудың пайда болуы, болжаммен қалай шыққандығы, қалыптасуы мен даму тарихы, жазудың бізге белгілі түрлері, қоғамдық қызметі сөз болады. Әрбір жазудың — пиктографиялық, идеографиялық, буын және әріп жазуының қоғамдық қажеттілікті өтеудегі орны, бір жазудан екінші жазуға өту сатысы, бір-бірінен артықшылығы мен кемшілігі көрсетілген. Шамамен жазудың пайда болу мерзімі, қандай негізде шыққандығының себептері, яғни пайда болуына әсер еткен факторлар, оны алғаш қолданушылар, алғашқы жазудың формасы, оның уақыт өте келе эволюциялық жолмен жетілуі, бүгінгі күндегі қолданыста бар жазу түрлері мен белгілері сияқты мәселелер мақалада жан-жақты баяндалған. Жазудың (әріп жазуының) шығуына себеп болған алфавит мәселесі, финикий жазуындағы алғаш дыбыстар, түрлері, оның жетілуі, батыс және шығыс елдері алфавитінің шығуына себеп болған грек және арамей жазуы, жазуды зерттеу ілімі — графика мәселесі, орфография, транскрипция мен транслитерация мәселелері де қарастырылған.

Кілт сөздер: жазу, пиктограмма, сурет өнері, идеограмма, логограмма, буын, әріп, дыбыс, иероглиф, морфемограмма, синоним, омоним, диалект, алфавит, графика, палеография, эпиграфия, каллиграфия, орфография, транскрипция, транслитерация.

Кіріспе

Қарым-қатынас жасаудың әлемде кең тараған түрі — жазу. Ол арқылы өз ойымызды түрлі белгілер арқылы таңбалап жеткіземіз. Адамның көру қабілеті арқылы қабылданып, ұзақ уақыт еске сақталады, ақпарат ұрпақтан-ұрпаққа беріліп отырады. Сондықтан жазу — адамзат мәдениеті дамуының ең биік көрсеткіші. Жазудың қоғамдық мәні, тілдің дамуына әсері жайлы ғалым Қ.Күдерина былай дейді: «Жазу — тілді жаңғыртудың, бекітудің құралы. Жүйесі мен құрылымы бар тілдік таңба жазуға түсіп, денотаттық тұрпатқа ие болғаннан кейін мәңгілік құндылыққа айналды. Өйткені жазу ауызша сөзді таңбалап қана қоймайды, адамның тіл туралы түсінігін кеңейтеді, тереңдетеді. Тілдің инвариантты, абстракті, күрделі құрылымдық деңгейге жетуіне әсер етеді. Соған сәйкес тілдегі синтаксистік құрылымдар, күрделі фразалық тұтастықтар жазудың негізінде пайда болды. Тілдің (әдеби тілдің) стильдік тармақтары сараланды, стиль нормаларының қалыптасуына әсер етті. Сөйтіп, жазу сөйлеуде елене бермейтін тілдің барлық қалтарыстарын нақтылаудың негізінде тілдің сұрыпталып, нормаланған, електен өткен құрылымын ғана таңбалап, жазу нормасына сай сөйлемдер мен мәтіндерді тілдік жүйеге жатқызды» [1]. Жазу арқылы адамдар жақыннан да, алыста тұрып та еш қиындықсыз қарым-қатынасқа түсе береді. Адамзат баласының тілі ең әуелде ауызша түрде пайда болғандығын білеміз. Одан кейін заттар арқылы хабар берген. Мәселен, кеткен бағытын көрсету үшін ағаш бұталарын жолға тастау, аңға кеткендігін көрсету үшін садақтың оғын ағашқа қадап кету т.б., яғни ойды зат арқылы білдіріп отырған. Ой-санасы жетіліп, ауызекі тілде қарым-қатынас жасаудың тиімсіз бола бастаған тұсында жазу пайда болды. Алғашқы жазудың формасы қазіргі жазудағыдай емес, өте қарапайым әрі жабайы болды.

*Корреспондент-авторы. E-mail: eldos_t_e@mail.ru

Алғашқы жазудың құралдары саз-балшық, тас, ағаш қабықтары, ағаш көмірі, тері, мал сүйектері сияқты заттар болды. Біздің заманымызға тек осылардың тасқа қашалып сақталған кейбір түрлері ғана жеткен.

Жазудың пайда болуына әсер еткен негізгі себептер мыналар:

1. Күнделікті өмірде ауызша қарым-қатынас жасау тиімсіз бола бастады. Себебі ауызша жақыннан тұрып қана сөйлесе аласың, алыста тұрып қарым-қатынас жасау мүмкін болмады;

2. Ақпаратты сақтап отыру қажеттілігі туындады. Қасында жоқ адамдарға белгілі бір хабарды, ақпаратты жеткізіп отыру қажет болды, мәселен, *мен аңға кеттім* немесе *орманға кеттім* деген сияқты.

3. Адам эволюциясымен байланысты. Ақыл-ойы мен санасының өсуі шығармашылықтың пайда болуына әкеп соқты. Алғашқы жазудың түрі — пиктограмма әрі жазу, әрі сурет өнері ретінде синкретикалық байланыста болды. Бір-бірінен жазудың келесі түрлері пайда болғанда ажыратыла бастады.

Адамзат баласы тарихында бізге белгілі жазудың 4 түрі бар: пиктографиялық жазу, идеографиялық жазу, буын жазуы және әріп жазуы. Енді осыларға жеке-жеке тоқталайық.

Негізгі бөлім

1. *Пиктографиялық жазу*. Мұны кейде сурет жазуы деп те атайды. Латын тілінде «pictus» — боялған, сурет, grapho — жазамын» деген мағынаны білдіреді. Адамзат баласының тарихындағы ең алғашқы жазудың түрі. Шамамен пайда болу уақыты — неолит дәуірі. Ең алғаш полисинкретикалық тілдер (Америка үндістері, прокездер, ацтектер т.б.) қолданған. Бұл жазудың негізгі таңбалары пиктограммалар деп аталды. Пиктограмма — ол көбінесе нысанның, заттың немесе құбылыстың аса танымал белгілерін сызба түрінде көрсететін белгі. Мысалы:

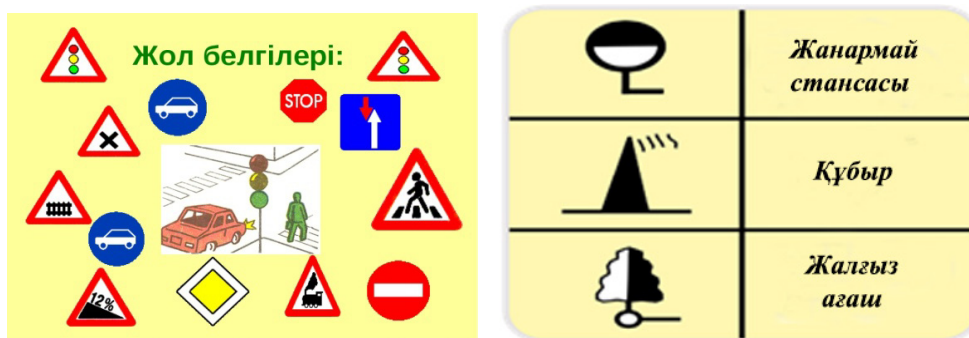
Ерлер мен әйелдер бейнесінің сызбасы (Испания және Оңтүстік Франция ұзгірлерінен табылған)

Пиктографиялық жазу әуел баста сурет өнері ретінде пайда болып, қосымша коммуникацияның құралы ретінде де жұмсалды, яғни уақыт өте келе сурет өнерінен шартты түрде жиі қолданылуымен, белгілі бір мағынаға ие болуымен ажыратылды. Адамдар садақтың суретін салу ретінде әрі садақты, әрі аңға шығу деген ойды білдірген.

Пиктографиялық жазудың артықшылығы: қазіргі жазудың негізгі қайнар көзі болды; әртүрлі тілде сөйлейтін адамдар қабылдай алды.

Кемшілігі: 1) жазудың ең алғашқы әрі жабайы түрі болғандықтан алғашқы ойды барлық адам бірдей түсіне алмады (ағаштың суреті ағаш па, жоқ әлде мен орманға кеттім бе т.с.с. түсініксіз болды); 2) ойды бөлшектеп бере алмады (жанды дегенді адамның не жануардың, затты садақтың немесе қайықтың суретімен беру); 3) дыбысқа негізделмеді (сурет болғаннан кейін); 4) сурет өнерінен ажыратылмады (әуел баста әрі сурет, әрі жазу қызметін атқарды).

Қазіргі кезде өмірімізде пиктографиялық жазу қолданылмайды, бірақ белгілерін күнделікті өмірде кездестіреміз. Олар: жолда жүру ережелері, әртүрлі шартты белгілер т.б.

Пиктографиялық жазу сол уақыттағы адамдардың қажеттілігін өтей алмай, дамудың келесі сатысына өтті. Ол идеографиялық жазу болды.

2. *Идеографиялық жазу.* Грек тілінде «idea — ой, бейне, grapho — жазу» деген мағынаны білдіреді. Негізгі таңбалары — идеограммалар. Кейде мұны логографиялық жазу (лат. logos — сөз, gramma — жазу таңбасы, сурет, әріп) деп те атайды, таңбалары — логограммалар. Бұл жазу пиктографиялық жазудың жетілген түрі болды. Пайда болу уақыты — мемлекеттің пайда болу, яғни құл иелену дәуірі, б.з.д. үш мың жылдықтың басы.

Алдыңғы жазудан басты ерекшелігі пиктограмма тұтас бір ойды, сөйлемді білдірсе, идеограммалар жекелеген сөзді немесе белгілі бір морфемаларды білдірді, бірақ дыбысқа негізделмеді. Мысалы, пиктографиялық жазуда «садақ» таңбасы «аң аулау немесе соғысу» деген ойды берсе, идеографиялық жазуда бұл сөз «садақ» деген мағынаны ғана білдірді, яғни әрбір идеограмма бір сөзді немесе морфеманы таңбалады. Бұл жазуды ең әуелі ежелгі египеттіктер мен шумерлер қолданған, кейін қытайлықтар дамытты. Бұл жазудағы әрбір идеограмма айналадағы заттар мен құбылыстардың белгілеріне ұқсата отырып таңбалаумен ерекшеленді. Идеографиялық жазудың негізінде иероглифтер пайда болды. Алғашқыда заттың не құбылыстың кескінін білдірген белгілер кейін соның шартты таңбасына айналды. Олар алғашында бірдей таңбаланғанымен, әртүрлі тілдер мен диалектілерде басқаша дыбысталды. Мәселен, 1, 2, 3 сандары немесе +, — таңбалары бірдей қабылданғанымен, әр тілде түрліше дыбысталатыны сияқты. Қазіргі қытай жазуы алғашқы сипатынан көп ерекшеленеді, мұнда осы жазудың жетілген түрі морфема-логографиялық жазу қолданылады. Мұны кейде морфемограммалар деп атайды. Яғни таңбалар тұтас сөзді емес, сөздің құрамындағы жеке морфемаларды белгілейді [2; 555]. Мысалы, бір буынды сөздер көп буынды сөздердің морфемаларына айналған. Қытай жазуы иероглифтер мен қосымша мағынаны және дыбыстық белгілерді білдіретін таңбалардан тұрады. Яғни бұлар идеографиялық иероглифтер және фонетикалық иероглифтер болып бөлінеді. Біріншісі синонимдерді белгілеу үшін қолданылса, екіншісі омонимдерді белгілеу үшін жұмсалады. Бұл екі түрі де сөздердің мағынасын дәлме-дәл беру үшін тіркесіп келе береді.

Идеографиялық жазудың артықшылықтары: бір сөзбен бір ұғымды берді, нақты бір мағынаны беруді көздеді; сонымен қатар морфемаларды да таңбалауға тырысты.

Кемшілігі, сөздерді дыбыстарға бөліп ажыратып бере алмады; оқуда, түсінуде қиындықтар тудырды.

Бұл жазу көбіне ақпаратты дыбысқа негіздей отырып дәлме-дәл беруде қиындықтар тудырды да, кейін буын және дыбыстық жазудың пайда болуына әкелді.

3. *Буын жазуы.* Аты айтып тұрғандай, буын жазуында таңба әрбір буынды белгілейді. Бұл жазуды кейде силлабикалық (грек тілінен аударғанда «буын» дегенді білдіреді) жазу деп те атайды. Буын жазуында дауысты және дауыссыз дыбыстар тіркесіп келеді. Пайда болу мерзімі — б.з.д. үш мың жылдықтың бас кезеңі. Бұған ертедегі шумер, ассирия-вавилон, жапон, корей, үнді, араб жазулары жатады.

Таб.1. Силлабарий кхароштки.

	1	2	3	1	2	3	1	2	3
a	𑀀	𑀁	𑀂	ja	𑀃	𑀄	pha	𑀅	𑀆
o	𑀇	𑀈	𑀉	jha	𑀊	𑀋	ba	𑀌	𑀍
i	𑀎	𑀏	𑀐	ña	𑀑	𑀒	bha	𑀓	𑀔
u	𑀕	𑀖	𑀗	ṭa	𑀘	𑀙	ma	𑀚	𑀛
e	𑀜	𑀝	𑀞	ṭha	𑀟	𑀠	ya	𑀡	𑀢
ka	𑀣	𑀤	𑀥	da	𑀦	𑀧	la	𑀨	𑀩
kha	𑀪	𑀫	𑀬	dha	𑀭	𑀮	va	𑀯	𑀰
ka	𑀱	𑀲	𑀳	na	𑀴	𑀵	vā	𑀶	𑀷
ga	𑀸	𑀹	𑀺	ṇa	𑀻	𑀼	śa	𑀽	𑀾
gha	𑀿	𑁀	𑁁	ta	𑁂	𑁃	śa	𑁄	𑁅
ga	𑁆	𑁇	𑁈	ṭa	𑁉	𑁊	śa	𑁋	𑁌
ṣa	𑁍	𑁎	𑁏	dha	𑁐	𑁑	ha	𑁒	𑁓
ṣha	𑁔	𑁕	𑁖	na	𑁗	𑁘	ra	𑁙	𑁚
ṣha	𑁛	𑁜	𑁝	pa	𑁞	𑁟	ra	𑁠	𑁡
ja	𑁢	𑁣	𑁤	pā	𑁥	𑁦			𑁧

Буын таңбалары әуелде бір буынды сөздерді белгілеген идеограммалардан жасалған. Буын жазуын таңбаларының фонетикалық мағынасы жағынан үш түрге бөліп қарауға болады:

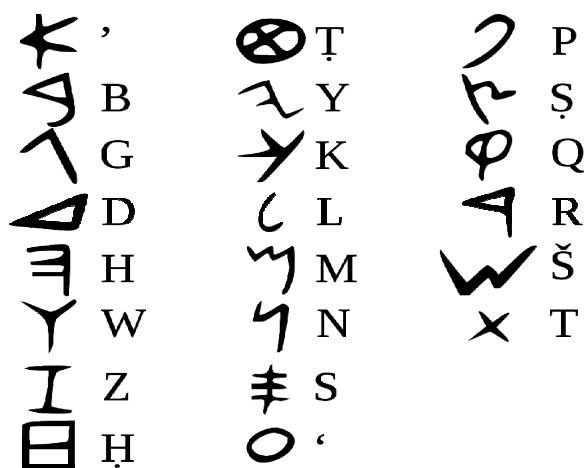
1) ассирия-вавилон, элам, урарт, сына, майя, дыбыстық корей жазуы. Жазудың бұл жүйелерінде таңбалар кез келген буынды, буынның мына түрлерін белгілейтін болған А (дауысты) + С (дауыссыз), С+А, С+А+С; майя жазуында сөз соңындағы дауыссыздарды да белгілеген;

2) крит-микен, кипр, эфиопия және жапон буын жазулары. Мұнда таңбалар тек дара дауыстыларды және дауыссыздардың тіркесі мен белгілі бір дауыстының қосындысын белгілейді;

3) үнді жазуының әртүрлі жүйелері (кхарошти, брахми, т.б.). Бұларда таңбалар жеке-дара дауыстыларды («а»), дауыссыз бен дауыстының қосындысын («ка») белгілейді. Жазудың буын жүйесі шығу тегі жағынан да үш топқа бөлінеді: а) логографиялық жазудың даму барысында жасалған крит, майя, кипр буын жазулары; ә) эфиопия, үнді (брахми, кхарошти, т.б.) буын жазулары; б) жапон буын жазуы мен лигатуралы-дыбыстық жазу жүйесі (корейлік кунмун). Буын жазуы оқытуға, үйренуге, қолдануға ыңғайлы болды. Себебі таңбалардың саны аз, ықшам еді (35–40-тан бастап 200-ге дейін жетеді). Буын жазуы сөзді, тілді, әсіресе, оның фонетикалық дыбысталуын (фонетикалық транскрипцияға жақын) дәл көрсетуге әрі сөздің грамматикалық формаларын беруге қолайлы [2; 561].

Қазіргі уақытта бұл жазу түрі бенгал, кхмер, гуджарати, деванагари, телугу, эфиопия жазуларында қолданылады. Сонымен қатар, ритуалдық және діни мақсаттарда қолданылатындары да бар: ранджана, сиддхам, тагаль, грантха, батак т.б. жазулары.

4. *Әріп жазуы.* Адамзат баласының тарихындағы ең қолайлы жазу әріп жазуы болды. Себебі әрбір сөз дыбыстық жағын дәл бере алатын әріптерден құралды және грамматикалық формаларды дәл беруде өте икемді болды. Мысалы, «қазақ» (qazaq) дейтін болсақ, қ+а+з+а+қ. Бұл әріптер бір немесе бірнеше фонеманы білдірді. Тілде олардың көбінің саны небәрі 20–45-тен аспайды. Бұл адамзат мәдениетіндегі жазудың ең жетілген түрі болып есептеледі. Шамамен таза дауыссыз дыбыстық жазудың пайда болу мерзімі — б.з.д. екі мың жылдықтың орта кезеңі, ал дауысты дыбыстық жазудың пайда болу уақыты — б.з.д. бір мың жылдықтың бас кезеңі. Ең алғашқы әріп жазуы — финикий жазуы. Мұнда 22 таңба болған. Әрқайсысы жеке дыбысты таңбалаған.

Бұл жазу оңнан солға жазылды. Пайда болған уақытын ғалымдар б.з.д. XV ғ. дейді. Алайда осы жазумен жазылған кейбір ежелгі ескерткіштердің уақыты б.з.д. XVIII ғ. меңзейді. Ерекшелігі бұл жазу әуел баста таза дауыссыз дыбыстардан тұрды. Бұған семит тобына жататын тілдердің жазуы жатады: қазір қолданылмайтын финикий, ең көне еврей жазуы, арамей, оңтүстік араб жазуы т.б. Әріп жазуында дауысты дыбыстардың пайда болуы б.з.д. IX ғ. грек алфавитінен басталады. Грек әліпбиі финикийдің негізінде пайда болды. Бұл кезеңде жазу солдан оңға көшті. Шығыс елдерінің әліпбиі арамейден, ал батыс елдерінікі грек жазуынан бастау алады. Арамей жазуынан семит тілдері, Үндістан, Оңтүстік-Шығыс Азия елдерінің, еврей әліпбиі, сирия, моңғол, араб, орхон-енисей, армян, грузин жазулары, грек жазуынан латын, кириллица жазулары, келіп шыққан. Бүгінгі уақытта әлемнің 90 пайыздан астамы осы әріп жазуын қолданады.

Енді жазуға қатысты кейбір ұғымдарға қысқаша түсініктеме бере кетейік.

Әліпби (алфавит) — гр.т. *alphabetos* деген алғашқы әріптерінен алынған) — жазу жүйесіндегі таңбалардың стандартты жиынтығы; әліпбиде қабылданған әріптердің реті. Біз жоғарыда ең алғашқыда тек дауыссыз дыбыстардың болғандығын айттық. Уақыт өте келе дауыссыз дыбыстардың негізінде дауысты дыбыстар пайда болып, қажеттілікке байланысты әріптермен шартты түрде таңбалана бастады. Әрбір әліпби жүйесіндегі әріптердің өзіндік атаулары бар. Ол түрлі тілде түрліше дыбысталады. Әріптердің әліпбиде бірдей болуы тілдердің туыстық белгілеріне байланысты сақталады. Тіл білімінде әліпбидің пайда болуына, шығуына қатысты бірнеше болжам теория бар: египет теориясы, крит теориясы, синай теориясы, еврей-эллинистикалық теория т.б.

Графика (гр. т. *grapho* — жазу) — тіл білімінде жазуды зерттейтін ілім. Графика жазудың түрлерін, оның тарихын, қалыптасуы мен даму барысын қарастырады. Ол палеография, эпиграфика, каллиграфия деген ұғымдармен түсіндіріледі. Палеография ежелгі ескерткіштердегі жазу мәселесін қарастырады. Жазба мәтіндердің әріптік белгілерін, уақытын, мерзімін, дұрыс жазылу тәртібін (сөздердің бірге/бөлек жазылуы, жазбада қысқарған сөздердің дұрыс оқылуы), жазба материалын, бояуын зерттейді. Эпиграфия қатты материалдардағы (тас, керамика, металл т.б.) жазулардың мазмұны мен формаларын зерттесе, каллиграфия әдемі жазу өнері дегенді білдіреді, яғни әрбір әріпке рең беру, өзгеше қылып жазу деген сияқты мәселелермен айналысады.

Орфография (гр. т. *orthos* — дұрыс, *grapho* — жазамын) — сөздердің дұрыс жазылуын зерттейтін тіл білімінің бөлімі. Жазу кезінде сөздердің нормаға сай берілуі, грамматикалық формалардың берілуінің біртектілігі, яғни оны қамтамасыз ететін ережелердің жиынтығы. Тілдегі сөздердің дұрыс жазылуының фонематикалық, морфологиялық, семантикалық сияқты қағидаттары бар.

Транскрипция (лат. *transcription* — қайта көшіріп жазу) — белгілі бір тілдегі дыбыстарды дәл бейнелейтіндей беретін шартты белгі. Мұнда дыбыстар дәл әрі нақты етіп беріледі, оқылады. Мысалы: *су* [сүү], *ел* [иел], *жұлдыз* [жұлдуз]. Мұнда сөздегі дыбыстардың нақты белгісі тік жақша ішінде сөздердің дұрыс айтылу ерекшелігіне сай көрсетіліп отырады. Транскрипцияның негізгі қызметі — сөздің дыбыстық немесе фонемалық құрамын дәл көрсету. Бір фонема жазуда (графика) әртүрлі әріптермен таңбалануы мүмкін, ал транскрипцияда ол (фонема) бір ғана таңбамен белгіленеді [3]. Тіл білімінде транскрипцияның мынандай түрлері бар: практикалық транскрипция және ғылыми транскрипция. Практикалық транскрипция белгілі бір ұлттың әліпби арқылы аударылмайтын шетел

сөздерін жазу. Негізінен шетелдік жалқы есімдерді (кісі есімдері, географиялық атаулар) жазбаша аударуда туындайтын мәселе. Мысалы, *қазақ тілінде — Жапония, орыс тілінде — Япония, ағылшын тілінде — Japan т.б.*

Ғылыми транскрипция белгілі бір тілдегі сөздердің дыбыстық құрамының (айтылуының) ресми түрде жазылуы. Ғылыми транскрипцияның өзі іштей екіге бөлінеді: а) фонетикалық транскрипция, тілдердегі дыбыстық ерекшеліктерді басшылыққа алады, мысалы: *оң қол [оңғол], ащы [ашы]*; ә) фонематикалық транскрипция, мұнда әрбір жеке тілдің фонемаларына мән беріліп, сөз дыбысталуына, айтылуына жуықтап беріледі, мысалы: *ми [мый], бу [бұу]*.

Транслитерация — бұл әліпбидің бір графикалық жүйесін басқасына сәйкестендіріп ауыстыру деген сөз, яғни бір жазу жүйесіндегі таңбалардың басқа жазу жүйесіндегі таңбалар арқылы символдарды дәл беруі (немесе символдар тізбегі), онда бір жазба жүйесінің әр таңбасы (немесе символдар тізбегі) басқа жазба жүйесінің сол таңбасымен (немесе символдар тізбегімен) беріледі. Мысалы: *қазақ — qazaq — казах*. Мұндағы қазақ тіліндегі *қ* латын графикасындағы *q*, орыс жазуындағы *х* сәйкес беріліп тұр.

Қорытынды

Жазу — адамзат мәдениетінің басты көрсеткіші. Әр заманда түрліше сипатта болған жазу бүгінгі уақытта дамып жетілді. Қанша жерден технология дамыса да, жазуды жоя да, алмастыра да алмайды, керісінше, жазу технологияға бейімделді. Сондықтан ол адамзат тілдік қарым-қатынасының басты құралы болып қала бермек. Жазу адам ойының туындысы болғаннан кейін тілдің одан әрі дамуына, оның құрылымдық жүйесінің дамуына, күрделі, құрмалас сөйлемдердің, тұтас мәтіннің пайда болуына әсер етті, тілдік норманың жүйеленуі мен тұрақталуына, әдеби тілдің дамуы мен стильдік тармақтарының саралануына мүмкіндік туғызды.

Әдебиеттер тізімі

- 1 Күдерінова Қ.Б. Қазақ жазуының тарихы мен теориясы / Қ.Б. Күдерінова. — Алматы: Елтаным баспасы, 2013. — 242 б.
- 2 Аханов К. Тіл білімінің негіздері / К. Аханов. — Алматы, 2002. — 664 б.
- 3 Қазақ тілі энциклопедиясы / Е.М. Арынның редакторлығымен шыққан. — Алматы: IDK-ТИРО редакциялық баспа орталығы, 1998. — 510 б.

Е.Е. Туйте

История развития и общественная роль письменности

Письменность имеет очень важное значение для человеческого общества, являясь одним из самых высоких показателей культурного развития. Письмо обеспечивает языковую коммуникацию между людьми. Оно помогает связать между собой людей, находящихся друг от друга как на близком, так и на большом расстоянии. В статье рассмотрена проблема происхождения письменности в истории человечества, история становления и развития известных нам видов письменности, а также ее общественная роль. Раскрыты вопросы процесса совершенствования письма: его значение в развитии общества, основные этапы его формирования. Письмо имеет долгую и сложную историю своего развития, которая охватывает период в несколько тысяч лет. Поэтому в статье определено место пиктографической, идеографической, слоговой и буквенной письменности в удовлетворении общественной потребности своего времени. Письменность народов мира развивалась по различным путям, письмо каждого языка мира имеет свои особенности, отличающие его от всех других видов письменной речи. Авторами подробно освещены такие вопросы, как примерное время возникновения письменности, причины и основы возникновения, т.е. факторы, повлиявшие на ее возникновение, а также первые пользователи письма, форма первой письменности, ее эволюционное развитие, существующие на сегодняшний день виды и признаки письменности. Рассмотрены вопросы алфавита, послужившие причиной происхождения письменности (письма), первые звуки и виды финикийского письма, его совершенствование, греческое и арамейское письмо, послужившее причиной происхождения алфавита стран Запада и Востока, освещены проблемы науки о письменности, а именно: проблема графики, орфографии, транскрипции и транслитерации.

Ключевые слова: письменность, пиктограмма, изобразительное искусство, идеограмма, логограмма, слог, буква, звук, иероглиф, морфемограмма, синоним, омоним, диалект, алфавит, графика, палеография, эпиграфия, каллиграфия, орфография, транскрипция, транслитерация.

Ye.Ye. Tuyte

Development history and social role of writing

Writing is very important for human society. This is the highest indicator of cultural development. Writing provides linguistic communication between people. For many centuries man has been using writing to communicate with each other. It helps to connect people who are from each other both at close and at a great distance. The article examines the problem of the origin of writing in the history of mankind, the history of the formation and development of the known types of writing, as well as its social role (functions). The article reveals the issues of the process of improving writing: its meaning in the development of society, the main stages of its formation. The letter has a long and complex history of its development, which covers a period of several thousand years. Therefore, the article determines the place of pictographic, ideographic, syllabic and letter psychology in meeting social needs of its time. The writing of the peoples of the world has developed along different paths, the writing of each language of the world has its own characteristics that distinguish it from all other types of written speech. The article covers in detail such issues as the approximate time of the origin of writing, the causes and foundations of its occurrence, i.e. the factors that influenced its emergence, as well as the first users of writing, the form of the first writing, its evolutionary development over time, existing today types and signs of writing. The issues of the alphabet that caused the origin of writing (writing), the first sounds and types of Phoenician writing, its improvement, Greek and Aramaic writing, which caused the origin of the alphabet of the countries of the West and the East, problems of the science of descriptiveness — the problem of graphics, spelling, transcription and transliteration are considered.

Keywords: writing, pictogram, fine art, ideogram, logogram, syllable, letter, sound, hieroglyph, morphemogram, synonym, homonym, dialect, alphabet, graphics, paleography, epigraphy, calligraphy, spelling, transcription, transliteration.

Referenses

- 1 Kuderinova, K.B. (2013). *Qazaq zhazuynyn tarikhy men teoriasy [History and theory of Kazakh writing]*. Almaty: Eltanym baspasy [in Kazakh].
- 2 Akhanov, A. (2002). *Til biliminin negizderi [Basics of linguistics]*. Almaty [in Kazakh].
- 3 Aryn, E.M. (Eds.). (1998). *Qazaq tili entsiklopediasy [Encyclopedia of the Kazakh language]*. Almaty: IDK-TIPO [in Kazakh].

Л.М. Демесинова*, М.С. Оразбек

*Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан
(E-mail: lepa_semey@mail.ru, makpal_zere@mail.ru)*

Бовари ханым: тоғышарлық, әлде тағы әйел архетипі

Мақала ежелгі дәуірлерден көркем шығармаларға арқау болған әйел тақырыбы, әйел архетипі, әйелдің жағымды және жағымсыз бейнелері мәселесіне негізделген. Зерттеуде Г.Флобердің «Бовари ханым» романының бас қаһарманы жаңа қырынан қарастырылған, Бовари ханым туралы әр жылдары жазылған сын пікірлер салыстырыла талданған. Бұрынғы зерттеулерде бас кейіпкер тоғышарлық белгісі ретінде қарастырылса, берілген мақалада авторлар Бовари ханымның ішкі жандүниесіне үңіліп, психологиялық күйзеліс себептерін түсіндіруге тырысады, яғни Эмма образы «тағы» әйел архетипі тұрғысынан сараланған. Зерттеу барысында ғалымдардың тұжырымдамалары негізінде салыстыру, жүйелеу әдістері қолданылған. Психоаналитик К.Г. Юнг ұсынған әйел архетипінің түрлері мен К.П. Эстестің «тағы әйел архетипі» туралы еңбегі басшылыққа алына отырып, Бовари ханым образы жаңа типте талданған. «Архетип» ұғымының негізін салушы К.Г. Юнгтің архетип туралы пікірлері және әйел архетипіне қатысты тұжырымдары зерттеудің теориялығын айқындай түседі. К.П. Эстестің еңбектерінен ғылыми дәйектемелер көркем шығармадағы үзінділермен салыстырыла отырып, бас кейіпкердің жандүниесіндегі өзгешеліктер, ауытқулар мен олардың себептерін анықтауға тырысқан.

Кілт сөздер: архетип, роман, «тағы» әйел, бас қаһарман, миф, тоғышарлық, күнәһар әйел.

Кіріспе

Әлем әдебиетінде, жалпы, өнердің барлық саласында «әйел» тағдыры көне дәуірлерден бері өзектілігін жойған емес. Оған дәлел, арғы дәуірлердегі Хауа анадан бастап, Клеопатра, Моно Лиза, София, Мадонна, Тереза ана болса, қазақ халқында Ұмай ана мен Найман ана, Қыз Жібек пен Баян, Күнекей мен Бекторы, Мыстан мен Жалмауыз кемпір сияқты кейіпкерлер арқылы әйелдер образы жан-жақты танылып жатады.

Көне мифтерден бастау алған әйелдер бейнесі әлем әдебиетінде негізінен екі түрлі формада өрбіген: бірі — әйелдің «жағымды, жақсы» жақтарын сипаттайтын шығармаларда әйел — мейірбан ана, ақылшы, адал, сүйікті жар, тіршіліктің, игіліктің бастауы ретінде танылса, екіншісі — «жағымсыз» кейіпкерлер ретінде беріліп, әйел бейнесінің көлеңкелі тұстарын шығармаларға арқау ете білген. Мәселен, сайқал, екіжүзді, күнәһар, жеңіл жүрісті, яғни «адьюлтер» әйелдер, мейірімсіз ана, қайырымсыз жар образдарында көрінеді.

«Әйелдің» күнәлі кейіпкер ретіндегі бейнесі Адам ата мен Хауана туралы аңыздардан бастау алса керек, яғни «күнәһар — күнәсін мойындау — кешірім» контекстінде өрбиді деген тұжырымдар бар. Бұл туралы Е.М. Мелетинскийдің «Әдеби архетиптер туралы» еңбегі негізінде Н.Н. Мельникова «XIX-XX ғасырдағы орыс әдебиетіндегі күнәһар әйел архетипі» атты зерттеуінде «күнәһар әйел» архетипін: ұрпақтан-ұрпаққа беріліп отыратын образдар, ілкі образ өзегі негізге алынып, әр дәуірде түрліше жаңғырып отыруы, архимәтін ретінде көрінуі, мәдени канон ретінде «күнәһар» әйел образын меңзеп, метатип түрінде берілуі мүмкін деген тұжырым жасайды [1; 4].

Зерттеудің теориялық негізі

Зерттеу жұмысында әдебиетте кездесетін күнәһар әйел бейнесін даттаудан көрі, кез келген әйел санасында қалыптасқан ілкі образ «тағы әйел» архетипіне бойлай отырып, түсіндіру мәселесін қарастырады. Осы негізде архетип ұғымын зерттеуші К.Г. Юнг, К.П. Эстес, Е.М. Мелетинский сияқты ғалымдардың ғылыми еңбектері негізге алынып, салыстырмалы-тарихи, герменевтикалық талдау әдістері пайдаланылды.

Әдебиетте «күнәһар» әйел архетипі негізінде зорлық-зомбылық, психологиялық ауытқулар мен жарақаттар, азғыру, инцест, әлеуметтік орта, қоғам, отбасылық жағдай, моральдық-діни көзқарас,

*Корреспондент-авторы. E-mail: lepa_semey@mail.ru

дүниетаным барлығы күнәға батудың философиялық аспектілері «адасқан» әйел образын қалыптастырады.

Ақын-жазушылар көркем шығармада әйелді жағымсыз кейіпкер ретінде сипаттап, сол арқылы тоғышарлық пен менмендік, қоғамдық ортаның азғыруы мен әлеуметтің жиіркенішті көрінісін беруде әйелдер бейнесімен бүкіл бір қоғамның проблемасын көрсетуге тырысады. Осы ретте, Г.Флобердің Бовари ханымы, Л.Н. Толстойдың Анна Каренинасы, М.Митчеллдің Скарлет О'харасы, С.Моемнің Джулиясы арқылы өз дәуірінің көлеңкелі, жағымсыз тұстарын әшкере етеді. Аталған шығармаларда халықтың рухани дүниеден гөрі материалдық жағдайды басты орынға қоюы, мансап пен мәртебе, өзімшілдік пен тәкаппарлықты сипаттауда әйелдер бейнесін ұтымды пайдаланғанын көруге болады.

Негізгі бөлім

Г.Флобер өзінің «Бовари ханым» шығармасында жеңіл жүрісті әйелді басты қаһарман дәрежесіне көтеріп, өз дәуірінің буржуазиясын, қарапайым мешандық отбасын, сол кездегі өзекті әлеуметтік жағдайды сыни тұрғыда көре біліп, шығармаға арқау еткен. Романның басты қаһарманы Эмма Бовари ханымның аянышты тағдыры суреттеледі. Мешандық отбасынан шыққан Эмма Руо бойжеткеннің монастырьде тәлім алып, жастайынан романтикалық шығармаларға әуес болуы, қиялына ерік беріп, зәулім сарай мен ақбозатты ханзаданы армандауы, ессіз махаббат пен жанкештілікті армандаған арудың шынайы өмірі мүлде басқаша өрбиді.

Автордың негізгі ұстанымы қоғамның моральдық жағынан азғындаған келбетін кейіпкерлердің ішкі жан-дүниесі, сезім толқынысын бейнелеу арқылы ашуды көздейді. Соның бір айғағы, шығарманың бас қаһарманы Бовари ханым жарына адал бола алмай, сезімнің жетегінде кетіп, ақырында өзінің түбіне жетуі қоғамдағы бассыздық пен қатыгездікті, менмендікті тап басып танытады. Көркем шығармадағы автордың идеясына жетекшілік еткен бас қаһарман сол дәуірдің жағымсыз тұстарының айқындалуына себепкер екеніне көз жеткіземіз.

Бұл туралы автор: «қоғамда ең жиі кездесетін әйел бейнесін көрсету» мақсатында шынайы өмірден алыс қарапайым ауыл қызының қиялшыл бейнесін жасайды. Эмма Бовари — сол дәуірдің типтік бейнесі, символы ретінде танылады. Тек сырт келбетіне ғана назар аударатын, сезіміне тұрақсыз, ойлау қабілеті төмен, балаға мейірімсіз, өзімшіл әйел ретінде суреттеледі. Шығармада қоғам мен бас қаһарман біртұтас екенін аңғаруға болады. Зерттеушілер көп жағдайда Бовари ханым образын даттап, «тоғышарлық» белгісі деп танып, азған заман бейнесі, адамдар арасындағы шынайылық пен мейірімнің орнын азғындық пен мансапқұмарлық, ашкөздік жайлаған дәуір бейнесін Эмма кейіпкер арқылы көрсетеді деген ой түйеді. Француз ақыны, сыншы Ш.П. Бодлер мен орыс ғалымы Б.Г. Реизов өз еңбектерінде Эмма Боваридің образын талдау барысында бір-біріне қарама қайшы пікір білдірген болатын.

Б.Г. Реизов: «Флобер көпшіліктің қарсылығын біле тұра жағымсыз кейіпкерлер туғызуды жақсы көреді. Оның бас қаһарманы Бовари ханым өзі өмір сүрген қоғам сияқты өзімшіл және арсыз, ал оның іздеген «идеалы» да сол қоғамнан табылды, яғни сол кез әдебиетінде кездесетін арсыз образдар еді. Автор айналасындағы қатыгездік пен сұрқиялықты көрмейтін, рухани құндылық пен абыройдан жұрдай бейшара әйел бейнесін бас қаһарман етіп жасады» [2] деген пікірінен ғалымның роман кейіпкерлеріне деген көзқарасын көруге болады. Ол Флобердің кейіпкерлерін даттап та, ақтап та алуға тырыспайтынын, оны оқырманның еншісіне қалдырғанын да тілге тиек етеді.

Ертеректе Ш.П. Бодлер басқа зерттеушілермен келіспей өз тұжырымдамасын ұсынады, Бовари ханымның жандүниесінің кереметтігін әспеттеп, адамзаттық құндылықтардың барлығын бас қаһарманның бойынан көре білген: еш қорықпайтын қайсарлық, ермінезділік танытып, батыл шешімдер қабылдауы, жүрек қалауымен жүруі, сезімге берілу, махаббатқа мас болып алдануы, сүйгені үшін көзсіз ерліктерге баруы, жанкүйзелісін көрсетуі сияқты қасиеттеріне жете мән береді. Ерлік пен нәзіктікті қатар алып жүрген роман қаһарманының бұл қасиеттерді бойына жинауы қоғам мен ортаға деген қарсылығын көрсетуі деген ой түйеді [3].

Психоаналитик К.Г. Юнг әйел архетипін зерттеуде негізгі төрт типке бөліп, әр архетиптің жағымды және жағымсыз жақтарын қарастырады:

1. Ханшайым/күнәһар әйел
2. Муза/вампир әйел
3. Аңшы әйел/Амазонка — жабайы әйел
4. Үй шаруасындағы әйел/жаман әйел, мейірімсіз ана

Берілген архетиптердің түрлі жағдайларда: отбасы, ортасы, мінезі мен болмысы, эмоционалдық-психологиялық жараларға байланысты жағымды архетиптің жағымсызға ауысуын атап өтеді [4].

Бірінші типтегі Ханшайым кейпіндегі «арсыз» әйел архетипінде К.Г. Юнгтің: «... Бұл ата-анасынан құтылуды ойлаған, сол арқылы отбасының қатаң бақылауында жасай алмаған қиялындағысын іске асыруда жанкешті оқиғаларға құштар қыз. Негізгі ұстанымы «Мені үйретпеңдер!», «Менің өміріме араласпаңдар!», «Бәрі маған міндетті!». Дегенмен оған айналасындағылардың ойы маңызды, гиперэмоционалды: ашуланшақ, жылауық келеді, көңіл-күйі тез құбылып тұрады, суицидке бейім. Жағымды Ханшайымнан айырмашылығы — ата-анасынан безінуі, би кештеріне құмар, сыртқы болмысы, жан сұлулығынан маңызды» [4] деген анықтамасынан Бовари ханымның психологиялық портретін көруге болады. Ғалымның теориялық тұжырымдары Г.Флобердің шығармасындағы Бовари ханымның бойында толығымен ұшырасатынын байқау қиын емес.

К.Г. Юнгтің шәкірті К.П. Эстестің еңбектерінде де әйел архетипі жан-жақты зерттелген. К.П. Эстестің «Бегушая с волками» еңбегінде «тағы әйел» архетипін көне мифтер мен ертегілер негізінде талдай отырып, кез келген әйелдің ішінде «тағы әйел» (дикая женщина — волчица) прообразының болуымен түсіндіреді. Ғалымның айтуынша, Эмма Бовари сияқты өмірден өз жолын таба алмай, түрлі соқпақтарға ұрынған әйелдің өзіндік «менінен» айырылуы, ішіндегі «тағы» әйел архетипін жоғалтуы себепші. К.П. Эстес тағдырдың тауқыметін көрген нәзік жандарды даттаудан гөрі ақтап алуға, себебіне түсінуге тырысады.

К.П. Эстестің «Все мы тоскуем по первозданному. Культура предлагает не слишком большой выбор противоядий от тоски. Нас научили стыдиться таких влечений. Мы отпустили длинные волосы и привыкли скрывать под ними свои чувства. Но днем и ночью за нашей спиной таится тень Первозданной Дикой Женщины. Где бы мы ни ступали, эта тень крадется следом и — определенно — опирается на четыре лапы» [5; 7] деген алғысөзінен қоғамда әйел затының түрлі себептерге байланысты ілкі тамырынан, тағы әйел архетипінен айырылып, соның салдарынан қиындықтарға ұшырап жатқанын, әйелдің өз еркіне, сезіміне ие болуы мен өз ісіне есеп бере білуі және қоғамдағы орны, өмірдегі қатып қалған қағиданың құрбаны болу мәселесінің әлі де шешімін таппаған үлкен проблема екені аңғаруға болады.

Әйел тағдырының талқыға түсуі, өмір сүрген заманның құрбанына айналуы, мысалы, Бовари ханымның қоғамдық заңдылықтарға сәйкес мешандық отбасынан шығуы, оқуды тәмамдаған соң тұрмыс құруы, күйеуінің қас-қабағына қарап, баланы бағып-қағуы барлығы да белгілі бір қағидаларға сәйкес болуы шарт, бұны «бақытты әйел» формуласы ретінде көрсетуі, алайда бұл ережелерде қыздың жандүниесі, арман-мұраттары мен еркіндігі ескерілмейді. Тек қоғам заңдылығы ғана басты орында, осының салдарынан арсыз, күнәһар әйел образы туындайды.

«Кез келген әйелдің ішінде өмірмен күресе алатын тағы әйел инстингі болады. Ішкі табиғи инстинк әйел адамды ешқашан алдамайды, ол жетелеуші, бағыт беруші қызметін атқарады. Алайда, әйелде еркіндік болмаса, қалауы орындалмаса, әрдайым өзіне тежеу қойып, көндіге берсе, іштегі күшті басып тастайды, сол арқылы сезіну, түйсіну, сенімділік қасиеттері де бәсеңдей береді» [5;221], деген тұжырымға сүйенсек, осы жағдай Бовари ханымның басында, өзінің жан қалауын орындай алмаған ол бейсаналы түрде ессіз, арсыз істерге барып, теріс жолға түседі. Өмірінің мәнін жоғалтып, өмірін құртады. Себебі ішкі инстинкті жоғалтқан Бовари ханым өмірдің мәнін түйсінбейді, жақсы мен жаманның аражігін ажырата алмайды. Психологияда бұны адамның «Өзін» жоғалтумен түсіндіреді.

Романда Эмма Руоның алғашқы өкініші Шарльге тұрмысқа шыққаннан кейін сезіле бастайды, дегенмен Эмма арудың алғашында Бовари мырзаға деген сезімі болғаны анық еді. Қиялындағы бақытты, романтикалық сезімнің орнын күйбең тіршілік басып, керемет бал айын армандаған ару фермаға келіп, сезімдері су сепкендей басылады: «...еркек бәрін білуге, әрдайым биіктен көрінуге, әйелдердің құштарлық сезімдерін оятуға, өмірдің күрмеуі қиын күрделі құбылыстарын ашып көрсетуге, оны тіршіліктің барша құпия сырымен таныстыруға тиіс емес пе еді? Бұл болса ештеңе көрсеткен жоқ... Оның алаңсыз байсалдылығы, өзіне-өзінің мызғымас сенімділігі, тіпті оның өзімен бақытты ғұмыр кешіп жатқандығы да Эмманың жынын келтіретін» [6] деп Шарльге деген өкпе-назын білдірсе, ары қарай барлығы шиеленісе түседі: «Шарльдің сөздері көңіл жібітпейтін, тұрпайы болатын және қиялға батырмақ түгіл, басқа біреулердің ойларын қарабайыр қайталау толқытпайтын да, күлдірмейтін де» [6] деген үзіндіден жарына көңілі толмайтыны, жаны басқаны қалайтыны анық

байқалады. Тіпті Шарльдің Эмманы еркелетуі де белгілі бір уақытта, дастарқан басында ғана айтатыны қынжылтатын.

Осы тұста «Ол өзінің көңіл-күйі жайлы біреумен бөліскісі келген болуы керек, шамасы. Нақ бір бұлт сияқты құбылмалы, нақ бір жел сияқты өткінші түсініп болмас үрейді қалай айтып жеткізбек? Ол айтар сөз таппаған, ретін келтіре алмаған, батылдығы жетпеген» [6] деген үзіндіден ішкі болмысы алай-дүлей болып жатқан, жаны жалғыздықтан құса болған Эмманы аңғаруға болады.

Эмманың өміріне өзгеріс әкелген сәт Вобьесар қамалындағы сауық кешіне барумен басталады. Жан қалауы мен қоғам алдындағы бейнесі, жас ханымның жан-дүниесіндегі арпалыс оны тура жолдан тайдырады. «Өмірде өз жолын таппаған адамдар көбінесе ізденіс үстінде жүріп, түрлі еліктіргіш дүниелерге еріп, тұзу жолдан тайып жатады. Бұған, әсіресе, тағы, рухани аш жандар бейсаналы түрде тез еріп кетеді» [5;111] — деген К.П. Эстестің тұжырымына сүйенсек, яғни Бовари ханымның бөгде еркектерге елітуінің бірден-бір себебі өзінің «Менін» жоғалту себебі, ілкі табиғи болмысынан айырылуы осындай пасық қадамдарға баруына түрткі болуда.

Алғашында тек еркелік, еліктеуден басталған жас заңгер Леон Дюпюий арасындағы қарым-қатынастың соңы ханымның өмірін түбегейлі құртып тындырады. «Рухани аш әйел кез келген жаста, әсіресе жас болса, көп жылдық рухани аштықтың орнын толтыру амалын қарастырады. Өз басын қауіп-қатерге тігіп, жанкешті әрекеттерге барып, еш тұрақтылық пен қорған болмайтын алдамшы адамдардың жетегінде кете береді. Бұндай әйел қай кезде, қай жерде болмасын, алдынан түрлі арбаулар дайын тұрады» [5;190] деген түсініктеме Бовари ханымның басынан өткен оқиғаға дәлел. Өмірден баз кешкен ханымның өмірінде сүйкімді жас жігіт Леон Дюпюиді кездестіруі немесе кейіннен Родольф Буланжемен болған арақатынастың еш жақсылық әкелмеуі, олардың Эмманы тек ермек еткендігінен көруге болады. Түп тамырынан нәр алмаған бейшара әйел жас балаша сеніп, алдамшы сезім жетегінде кете береді, жаны жаралы әйел жүрегінде бір үміт бар, алайда бұл өмірдің кезекті тұзағы ғана екенін түсіне алмайды.

«Жаны таза адамның сырт келбетінен көрініп тұрады... Ал, егер адамның жаны жаралы болса, ішінде қатты уайымы болса, ол адамның қарапайым өмірге қайта оралуы қиын, дегенмен де бірнеше шартты орындаса, барлығын қалпына келтіруге болады: шынайылық, төзімділік, мейірімділік пен сүйіспеншілік болған жағдайда адам жаны қайта сабырға келеді» [5;172]. Шығармада Эмма ханым отбасылық өмірде күйеуі мен қызына көңіл бөліп, отбасын сақтап қалуға тырысып, күйеуіне сенім артып, ота жасатуға көндіреді, сол арқылы ортасындағы өз беделін, күйеуінің мәртебесін арттыру арқылы жан қалауын орындамақ болады. Алайда, ол ойы да іске аспай, Бовари мырзаның дарынсыз, ештеңеге ебі жоқ, бейшара күйге түсуі Эмманың көңіл-күйін түсіреді, соңғы үміті сөнгендей күй кешеді. Бұл кезде де Бовари ханым жан жарасын емдеу жолында күнәлі істерге барып, батпаққа одан әрмен батуы, оның түбегейлі өзін жоғалтқанын байқатады.

«Жан жарасы терең, рухани аш әйелдер көбінесе сырт көзге «өте сыпайы, мейірімді» болып көрінуі мүмкін. Бірақ ішінде буырқанған асау толқын тулап жатады, алып цунами жолындағының бәрін жайпап өтуге дайын. Сыртқа мейірімді, жақсы болып көріну арқылы айналасындағы жаманшылық пен пасықтыққа көз жұма қарап, соған бойсұнады. Соған көндігу арқылы әйел табиғи инстинктінен айырылып, дұрыс шешімдер қабылдауға қауқарсыз күй кешеді» [5;216], — деген «рухани аш әйелдер» туралы ғылыми тұжырымнан Эмма Бовариді көреміз, қаншама арсыз істерге барса да сырт көзге осындай бейкүнә кейіп танытып жүреді. Елдің алдында Шарльдің пациенттерімен жақсы қарым-қатынаста болып, барлығымен емен-жарқын араласып жүрген жас ханымның ішкі дүниесі екі ұдайы күй кешуде, шығармада: «...сырт көзге ол өте мұңлы және сабырлы, мейірімді және өте ұстамды болып көрінетін. Әйелдер оның тыянақтылығына, пациенттер — ұқыптылығына, кедей-кепшік — мейірімділігіне қайран қалатын. Ал, шындығында, оның жүрегі ашу-ызаға, қатыгездікке толы болатын» [6] деп сипаттауынан бас қаһарманның өзінің арсыз істеріне еш қымсынбайтынын, бастысы, сыртқа әдемі болып көріну, басқасына көз жұма қарап, елемейтінін аңғаруға болады. Бұл жағдайда әйел адам өзінің жан күйзелісін жасыру мақсатында осындай амалдарға барады, Эмма ханымның да шарасыздықтан осындай күйге түскенін байқауға болады.

Эмма ханымның жағдайында бастапқы болмысынан айырылған жан бір қателікке қайта-қайта ұрына береді, мәселен, Леонның кетіп қалуы, кейін Родольфтың қашып кетуі, Леонның қайта келіп, керек кезінде қолдамауы өзін жоғалтқан Бовари ханым үшін түсініксіз, себебі, ол рухани құндылықтарды жоғалтқан, ақиқат үшін күресуге қауқары жоқ, дәрменсіз күй кешуде.

Ана құрсағында жатқаннан ана мейірімін көрмеген қызына да Бовари ханымның аналық сезімінің оянбау себебі де жан жарасы. Оның сыры тереңде жатыр, әу-баста, автор Эмманың

мещандық отбасынан шығаруы тегін емес, яғни күндерін эзер көріп отырған, сараң, рухани жұпыны отбасынан шыққан бас қаһарманның бар арманы өзі оқыған романтикалық шығармалардағыдай салтанаты жарасқан отбасы, байлық пен ессіз махаббат, атақ-дәреже, мансап қана болады: «Эмма өзіне өзі сауал қойды: басқа бір жағдайда өзге біреуді кездестіруі мүмкін емес пе еді? Ол осынау болмаған оқиғаның қалай өтерін, мүлде басқа өмірі қалай қалыптасарын. Сол белгісіз күйеуінің қандай адам болуы мүмкін екенін көз алдына елестетуге тырысты. Шын мәнісінде, жұрттың бәрі Шарль секілді емес қой. Оның күйеуі сұлу, ақылды, тәрбиелі, сүйкімді болуы мүмкін еді ғой» [6] деген ойлар жанын жегідей жейтін. Алайда, әйелі өлген, қарапайым, романтикадан жұрдай, ештеңеге қызықпайтын, ауыл дәрігері Шарльге күйеуге шыққан Эмма ханымның арманы аяқ-асты болып, жанкүйзелісіне ұшырайды. Тіпті, құрсағындағы баласының қыз болатынына да еш қуанбайды, себебі, өзі армандаған өмірді сыйлай алмайды. Бейкүнә сәбиді күтуші өсіреді, тырнағы өскен, киімі жұпыны қызын көрген анасы аз да болса қарап, қамқорлығына алуға тырысады, алайда ол да қолынан келмейді, себебі жаны жаралы Ханымның өзіне көмек қажет еді. Жан дүниесі құлазып, құлдыраған, рухани күш-қуат алатын тағы, ілкі әйел архетипінен тамыры үзілген.

«Жан азығы туралы сөз болғанда, әр адамның өз қалауына байланысты болады. Кей әйелдерге таза ауа, түн тыныштығы немесе күн шуағы керек болса, кейбірі үшін рухани азық кітап пен жылы сөз, ал енді бірі секіріп, билегенді қалайды»[5;173], ал, Бовари ханым үшін жан азығы, жан ләззаты, ақшасы жетпесе де үйіне, өзіне қымбат заттар сатып алуы, сүйіктілеріне бағалы сыйлықтар жасауы, кейіннен сатушы Лереге қарызға белшеден батып, үйінен айырылуы, күйеуіне деген тағы бір опасыздығымен жалғасады. Өз қиялындағы өмірді аңсап, реалды өмірді еш елемейді. Бұның себебі психологиялық ауруда жатыр, тағы әйел архетипінен айырылған Эмmanın жаны әлсіз, сондықтан да қарсыласуға шамасы келмейді, бұл жерде де тұзақ екенін ажырата алмай ақырында өз-өзіне қол салады.

Қорытынды

Бұндай тағдыр өмірде де көптеген өнер адамдарында қайталанған, Мэрлин Монро, Эдит Пиаф Френсис Фармер сияқты жұлдыздардың тағдыры қыршын қиылғанына тарих куә. Әйел адамның ішкі жандүниесімен келісім таба алмай, тағы әйелге тән қасиеттерден айырылуы салдарынан өмірі қор болған тағдырлар соның айғағы. Оған себеп әйел адамның әубастағы тамырынан ажырауы, түрлі сыртқы факторлар мен адамның өз-өзімен жұмыс жасамауының салдары болып табылады деген ой түйеді К.П. Эстес өз зерттеулерінде.

Қорыта айтар болсақ, Г.Флобердің Бовари ханымы бүгінде өз бағасын алған образ, әлемдік әдебиет пен мәдениетте әлеумет пен әйел проблемасын ашуда дәл бейнеленген образ ретінде сипатталады. Шетел әдебиетінде Бовари ханым бейнесін әртүрлі қырынан танып, зерттеген сын-пікірлер жеткілікті, басым көпшілігі бас кейіпкерді қоғам өмірімен тығыз байланыстырып, ал жеке тұлға, әйел ретінде қарастыру сирек. Сондықтан да Эмма образын тек бір жақты ғана қарастырмай, басқа да қырларының ашылуы алдағы уақыт еншісінде. Бүгінде ғылым мен техниканың қарыштап дамуына байланысты бас қаһарман бейнесі психоанализ, герменевтика, құрылымдық тұрғыдан әлі де толық талдауды қажет етеді.

Әдебиеттер тізімі

- 1 Мельникова Н.Н. Архетип грешницы в русской литературе конца XIX начала XX вв.: автореф. дис. ... канд. филол. наук: спец. 10.01.01 – «Русская литература» / Н.Н. Мельникова. — М., 2011. — 33 с.
- 2 Реизов Б.Г. Гюстав Флобер. «Госпожа Бовари» [Электрондық ресурс] / Б.Г. Реизов. — Қолжетімділік тәртібі: <http://19v-euro-lit.niv.ru/19v-euro-lit/articles-fra/reizov-flober-gospozha-bovari.htm>
- 3 Бодлер Ш.П. «Госпожа Бовари» — сочинение Гюстава Флобера [Электрондық ресурс] / Ш.П. Бодлер. — Қолжетімділік тәртібі: <http://bodler.ru/GOSPOZHA-BOVARI.html>
- 4 Юнг К.Г. Архетипы женщин — 4 вида [Электрондық ресурс] / К.Г. Юнг. — Қолжетімділік тәртібі: http://b17.ru/blog/archetipi_jenshin/
- 5 Эстес К.П. Бегущая с волками: Женский архетип в мифах и сказаниях / К.П. Эстес. — М.: София, 2020. — 447 с.
- 6 Флобер Г. Бовари ханым. — Кітап.кз [Электрондық ресурс] / Г. Флобер. — Қолжетімділік тәртібі: [http://kitap.kz/book/928/read#epubcfi\(/6/2\[id1\]/4/2/1:0](http://kitap.kz/book/928/read#epubcfi(/6/2[id1]/4/2/1:0)

Л.М. Демесинова, М.С. Оразбек

Госпожа Бовари: мещанство или архетип первозданной женщины

Статья посвящена проблемам женского архетипа, светлой и темной сторонам женщины, ставшей основой для художественных произведений с древних времен. Авторами подвергаются сравнительному анализу критические мнения об образе госпожи Бовари. Если в предыдущих исследованиях героиня рассматривается как грешница, то в данной статье раскрыт внутренний мир госпожи Бовари и объясняются причины поведения и психологии Эммы с точки зрения женского архетипа «первозданной женщины». В ходе работы были использованы методы сопоставления и систематизации на основе концепций ученых. Руководствуясь типами женского архетипа, представленными в трудах К.Г. Юнга и К.П. Эстес, образ госпожи Бовари проанализирован авторами как новый типаж. Мнения основателя термина «архетип» К.Г. Юнга об архетипе и его выводы относительно женского архетипа стали теоретической основой исследования. Научная концепция К.П. Эстес при сопоставлении с текстом романа помогла выявить отклонения и странности в поведении главной героини. Авторами статьи предпринята попытка раскрыть образ госпожи Бовари в ее разных ипостасях.

Ключевые слова: архетип, роман, первозданная женщина, главный герой, миф, мещанство, грешница.

L.M. Demessinova, M.S. Orazbek

Madame Bovary: philistinism or the archetype of the wild woman

The article is devoted to the problems of the female archetype, the light and dark side of women, which has become the basis for artistic works since ancient times. In the study are subjected to comparative analysis critical views about the image of Madame Bovary. If in previous studies the heroine is considered as a sinner, then in this article the authors proceed from the inner world of Madame Bovary and explain the reasons for Emma's behavior and psychology from the point of view of the female archetype of the «primordial woman». In the course of the work, methods of comparison and systematization based on the concepts of scientists were used. Guided by the types of female archetype presented in the works of C.G. Jung and C. p. Estes, the image of Madame Bovary is analyzed by the authors as a new type. The opinions of the founder of the term «archetype» C.G. Jung about the archetype and his conclusions about the female archetype became the theoretical basis of the research. The scientific concept of K.P. Estes when compared with the text of the novel helped to identify deviations and oddities in the behavior of the main character. In the article, the author tries to reveal the image of Madame Bovary in her different guises.

Keywords: archetype, novel, wild woman, main character, myth, philistinism, sinner.

References

- 1 Melnikova, N.N. (2011). Arkhetip hreshnitsy v russkoi literature kontsa XIX — nachala XX vv. [The archetype of the sinner in Russian literature of the late XIX — early XX]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Moscow [in Russian].
- 2 Reizov, B.G. Huistav Flober. «Hospozha Bovari» [Gustav Flaubert «Madame Bovary»]. *19v-euro-lit.niv.ru*. Retrieved from <http://19v-euro-lit.niv.ru/19v-euro-lit/articles-fra/reizov-flober-gospozha-bovari.htm> [in Russian].
- 3 Bodler, Sh.P. «Hospozha Bovari» — sochinenie Huistava Flobera [«Madame Bovary» by Gustav Flaubert]. *bodlers.ru*. Retrieved from <http://bodler.ru/GOSPOZHA-BOVARI.html> [in Russian].
- 4 Iung, K.G. Arkhetipy zhenshchin — 4 vida [Archetypes of women — 4 types]. *b17.ru*. Retrieved from http://b17.ru/blog/arketipi_jenshin/ [in Russian].
- 5 Estes, K.P. (2020). *Behushchaia s volkami: Zhenskii arkhetip v mifakh i skazaniakh [Runner with wolves: The female Archetype in Myths and Legends]*. Moscow: Sofiia [in Russian].
- 6 Flober, G. Bovari Khanym [«Madame Bovary»]. *kitap.kz*. Retrieved from: [http://kitap.kz/book/928/read#epubcfi\(/6/2\[id1\]!/4/2/2/1:0](http://kitap.kz/book/928/read#epubcfi(/6/2[id1]!/4/2/2/1:0) [In Kazakh].

ФИЛОЛОГИЯЛЫҚ БІЛІМ БЕРУДЕГІ ЗАМАНАУИ ТӘСІЛДЕР

СОВРЕМЕННЫЕ ПОДХОДЫ В ФИЛОЛОГИЧЕСКОМ ОБРАЗОВАНИИ

MODERN APPROACHES IN PHILOLOGICAL EDUCATION

DOI 10.31489/2020Ph4/73-77

УДК 372.881.1

Ж.С. Акишева^{1,*}, Е.Р. Келлер-Дедицкая², Н.А. Бекбалакова²

¹Карагандинский университет им. акад. Е.А. Букетова, Казахстан;

²Медицинский университет Караганды, Казахстан

(E-mail: janar5@yandex.ru, lenakd@mail.ru, nurzhamal.bekbalakova@mail.ru)

К вопросу формирования вторичной языковой личности

В статье проанализированы актуальные вопросы преподавания русского языка как иностранного. Особое внимание уделено выбору методических приемов при формировании категории вторичной языковой личности. Рассмотрена проблема формирования вторичной языковой личности у студентов-инофонов в ситуации оторванности от страны изучаемого языка. Авторами охарактеризованы условия и возможности формирования вторичной языковой личности на примере обучения студентов-филологов специальности «Русский язык как иностранный» из Китайской Народной Республики, в условиях академической мобильности в Республике Казахстан. Приведены факторы, актуализирующие черты ВЯЛ, такие как выбор русского имени, песенного репертуара. Акцентировано внимание на значимости тандем-занятий в ситуации межкультурной коммуникации. Данные методы и приемы обучения позволяют развивать межкультурную компетенцию в ее взаимосвязи с коммуникативной компетенцией, что, в свою очередь, определяет сформированность вторичной языковой личности.

Ключевые слова: вторичная языковая личность, русский язык как иностранный, межкультурная коммуникация, тандем-занятия.

Введение

Полиязычная языковая среда Республики Казахстан, направленность политики государства на развитие трехязычия делают ее привлекательной для обучения русскому языку как иностранному. Выбор обучения на бакалавриате в казахстанских вузах студентами из ближнего зарубежья (Узбекистан, Таджикистан) продиктован, наряду с высокой конкурентоспособностью вузов, возможностью овладения русским языком для дальнейшего обучения в магистратуре в ведущих российских университетах. В сравнении с ближним зарубежьем в вузах, например, только города Караганды обучаются более тысячи студентов из дальнего зарубежья: из Индии, Китая, Афганистана, Пакистана, Монголии. У данной категории студентов мотивация в овладении русским языком как иностранным иная. Если одним обучающимся необходимо сформировать навыки языкового взаимодействия с окружением, то для студентов из Китая — это речевая практика.

Ежегодно на факультете иностранных языков Карагандинского университета имени академика Е.А. Букетова обучаются по программе академической мобильности студенты-филологи специальности «Русский язык как иностранный» из Китайской Народной Республики. Одной из важных категорий при изучении иностранного языка является понятие вторичной языковой личности. Обратим внимание на особую актуальность данной категории для будущего филолога-языковеда. Специалист русского языка

*Корреспондент-автор. E-mail: janar5@yandex.ru

как иностранного (РКИ), будучи инофоном, является носителем черт вторичной языковой личности. В то же время он должен иметь навыки формирования у своих обучающихся вторичной языковой личности.

Основная часть

Понятие «языковой личности» введено В.В. Виноградовым в 1930 г. в книге «О художественной прозе» [1]. В последующем концепция «вторичной языковой личности», основанная на понятии «языковой личности», разрабатывалась и была введена в научный обиход Ю.Н. Карауловым. Под языковой личностью понимается «совокупность способностей и характеристик человека, обуславливающих создание и восприятие им речевых произведений (текстов), которые различаются: а) степенью структурно-языковой сложности; б) глубиной и точностью отражения действительности; в) определенной целевой направленностью» [2].

В языке отражается культура народа-носителя языка. Изучающий иностранный язык субъект приобщается к культуре народа, язык которого изучает. Поэтому не случайно, наряду с понятием «полиязычие», мы употребляем термин «поликультурность». Через проникновение в культуру народа изучаемого языка формируется вторичная языковая личность, то есть «личность, приобщенная к культуре народа, язык которого изучается» [3; 56].

Приобщение к русской культуре начинается у студентов с выбора имени. Традиционно студенты из Китая определяют для себя русское имя и представляются в соответствии с ним в течение периода обучения. Причины сознательного выбора того или иного имени различны. Проведенное анкетирование среди студентов показало отсутствие однозначной мотивации. Безусловно лишь то, что именем обучающийся позиционирует черты вторичной языковой личности, давая внешнюю характеристику. В данном случае значимы как звуковая картина, так и содержательный компонент.

Студенты предпочитают короткие имена: Катя, Лиза, Зоя, Ася, Рада. В 70 % случаев имена выбраны самими студентами. 30% определяют выбор преподавателя или подсказка друзей. Так, имена Арина, Лина выбраны студентками исходя из схожести. Стремлением к межкультурной коммуникации, целью овладения языком продиктован выбор исконно русских имен (Пелагея). Значима звуковая картина: предпочтительнее Дарья, а не Даша, Елизавета, а не Лиза, несмотря на фонетические сложности как с [р'], так и с [ш]. Имеет значение смысловое содержание имени. Рада ассоциируется у студента с радостью, связанной с профессиональной деятельностью.

С точки зрения ономастики новое имя функционирует как псевдоним. Это второе «я», имя вторичной языковой личности. М. В. Голомидова пишет: «По признаку «основное — неосновное обозначение» псевдоним уподобляется прозвищу и противопоставлен имени, поскольку не является главным именованием человека. Коммуникативный диапазон, напротив, сближает псевдоним с именем в его оппозиции к прозвищу, поскольку псевдоним, в отличие от последнего, рассчитан на обширную аудиторию и направлен на массового адресата» [4; 18]. Можно сказать, что это имя для профессии, так как речь идет о будущих филологах-русистах. Следовательно, это имя будет сопровождать человека в течение большого промежутка времени. Как мы понимаем, учеба так же, как и последующая трудовая деятельность, является для гражданина Китайской Народной Республики максимально приоритетной по времени.

Также выбор имени создает некую маскарадность, вводя в процесс изучения языка игровую составляющую. Предполагаемая длительность формирования вторичной языковой личности, процесса вживания в чужую культуру не исключает разного рода речевых ошибок, выставляющих обучающихся в неловкой ситуации. Такой психологический дискомфорт переживается безболезненно, если студент в маске другого, «не-я». Здесь работает принцип моделирования игры. Данный принцип ориентирует на построение сюжетов игр на базе моделей реальных жизненных (профессиональных, коммуникативных и др.) ситуаций [5; 7]. Выделяют несколько основополагающих принципов ведения и разработки игр: принцип моделирования, принцип развития, принцип сочетания игровых и дидактических целей, принцип деятельности, принцип общения. Выделение этих принципов утверждает тот подход к игре, в котором можно бесконечно долго находиться в игровой роли, пока не сформируется ощущение исполнения роли. А поскольку мы говорим о формировании вторичной языковой личности, то роль в игре, обозначенная именем, и становится вторым, другим «я». Высказывание от имени другого (Марины, Кати) учит становиться на позицию именно этого субъекта, расширяет поле зрения иностранного студента в рамках мироощущения нового имени. И, немаловажно то, что, критика, как уже было сказано, будет направлена не на студента из Китая, а на персонаж Елену. В обучении РКИ такой подход позволяет безболезненно готовить обучающихся к ситуациям, с которыми сталкиваются в реальной жизни, в новой обстановке, к межкультурной коммуникации. Студен-

ты из Китая — носители русских имен в поликультурной и полиязычной коммуникативной среде Казахстана, не ощущая чуждости, способны «проникать в «дух» изучаемого языка» [3; 45].

Специфика некоторых регионов Казахстана предполагает возможность речевой среды не только для бытового общения. Результатом посещения музеев, ознакомления с историей многонационального Центрального Казахстана, с историей депортированных народов, с культурой казахского народа является не просто аудирование и восприятие русскоязычного экскурсионного текста, а межкультурная коммуникация. В данном случае межкультурная коммуникация формирует навыки включения в чужую культуру, навыки диалога культур. Ведь межкультурная коммуникация представляет собой такую форму деятельности, которая не ограничивается только знаниями иностранных языков. Она требует также знания материальной и духовной культуры другого народа, религии, ценностей, нравственных установок, мировоззренческих представлений и т.д., в совокупности определяющих модель поведения партнеров по коммуникации. Изучение иностранных языков и их использование как средства международного общения сегодня невозможно без глубокого и разностороннего знания культуры носителей этих языков, их менталитета, национального характера, образа жизни, видения мира, обычаев, традиций. Студенты из других государств, изучающие русский язык как иностранный в Караганде, имеют возможность формирования навыков межкультурной коммуникации в культурно-бытовой среде через аудирование речи экскурсоводов, восприятие русскоязычных спектаклей Русского драматического театра имени К. Станиславского, просмотр кинофильмов на русском языке в кинотеатрах.

Немаловажную роль в формировании вторичной языковой личности играет учебно-бытовая среда. Общеизвестно, что для понимания речи носителя определенной картины мира нужно не только знание системы языка, в данном случае русского, но необходима и фоновая информация. Без нее затрудняется взаимопонимание на межкультурном уровне. Получение такой информации возможно через организацию подачи учебного материала, а именно через создание ситуации реального общения не только вне, но и во время учебного процесса. Студенты из Китайской Народной Республики, ежегодно обучающиеся по программе академической мобильности, вступают в коммуникацию со студентами из университета, уже посетившими Китай по этой же программе ранее. Таким образом, соответствие уровней владения русским языком студентов, изучающих РКИ и китайский язык, а также межкультурный интерес определяют целесообразность включения в учебный процесс тандем-занятий.

Во время тандем-занятия происходит свободное общение студентов попеременно на русском (китайские студенты) и китайском (казахстанские студенты) языках. Присутствующая свобода выбора лексики, фразеологических единиц, синтаксических конструкций все же определяется рамками речевой темы. Последняя обусловлена учебным материалом, в основе которого, несомненно, формирование вторичной языковой личности через навыки межкультурной коммуникации.

Специфике тандем-занятий и роли в формировании социокультурной компетенции посвящено немало исследований [6–9]. На уровне формирования социокультурной компетенции через тандем русский язык, реализуя функцию языка межнационального общения в Республике Казахстан, помогает знакомству с культурой, национальными особенностями, традициями казахского, русского и других народов республики. Одна из задач, решаемых при применении этого метода, — сформировать умение выбирать и использовать подходящие языковые средства, в зависимости от ситуации и цели общения. Поэтому важен интерес партнеров к привычкам, традициям, культурным особенностям носителей языка, к нормам поведения и этикета. Особое значение имеет социокультурная компетенция в профессии как преподавателя, так и переводчика. Обе стороны тандема только в живом общении могут почувствовать коммуникативные ожидания носителя языка. Если у иностранного студента ошибочные вербальные и невербальные коммуникативные представления, то речевое поведение его будет оценено как неадекватное, что может явиться причиной комичности его положения, и, как следствие, приводит к боязни ошибки. Этот фактор стоит первым в ряду формирующих языковой барьер. В тандеме в общении со сверстниками в ситуации равного владения иностранными языками, что создает психологически благоприятную атмосферу, студенты-иностранцы воспринимают неоднородный лингвосоциум Центрального Казахстана для реализации в последующем профессиональных интересов.

Непременной составляющей вторичной языковой личности является приобщение к песенной культуре народа, язык которого изучается. Песня, воспринимаемая как очень важный аутентичный источник, часто используется на занятиях по РКИ. Песни «являются одним из наиболее замечательных способов мотивации к изучению языка: в достаточно непринужденной форме они не только спо-

собствуют формированию слухопроизносительных навыков, но и позволяют иностранным учащимся усвоить уже знакомую лексику, познакомиться с новыми словами и выражениями, закрепить или повторить определенный грамматический материал, а также обогатить свой запас знаний о культуре страны изучаемого языка». Критерии отбора песенного материала исходят не только из указанных выше учебных целей. Межкультурная коммуникация предполагает обращение к таким целевым традиционным песням. Значимыми становятся «Песня крокодила Гены» ко дню рождения, «Катюша» в соотнесении с исполнением песни на китайском языке к 75-летию Победы и др. Наряду со слухопроизносительными навыками и усвоением лексического материала, грамматических конструкций песни выполняют функцию «вживания» инофонов в другую культуру, способствуя формированию вторичной языковой личности. Особое значение имеет то, что, наряду с собственно межкультурной коммуникацией данных субъектов учебного процесса, происходит обучение видам работы с песенным текстом для последующего применения будущими специалистами РКИ в процессе преподавания языка в Китае. Обращается внимание на отбор материала, связь выбора с учетом интерферирующего влияния китайского языка, четкость текста, интонационные особенности и другие лингвистические, лингвострановедческие, коммуникативные, содержательные, психологические критерии. Соотнесение сопроводительного видеоряда при исполнении песни «Катюша» на русском и китайском языках приводит к методическим выводам об использовании видеоматериалов, их типологии и характеристиках для эффективного развития коммуникативной компетенции.

Результаты исследования

Таким образом, формирование вторичной языковой личности при обучении русскому языку как иностранному студентов из КНР в условиях программы академической мобильности осуществляется за счет коммуникативной и культурологической составляющей. При этом в качестве эффективных методик формирования вторичной языковой личности следует выделить тандем-метод и обучение на основе текстов песен.

Список литературы

1. Виноградов В.В. Избранные труды. О языке художественной прозы / В.В. Виноградов. — М.: Наука, 1980. — 360 с.
2. Караулов Ю.Н. Русская языковая личность и задачи её изучения / Ю.Н. Караулов // Язык и личность. — М., 1989.
3. Азимов Э.Г. Новый словарь методических терминов и понятий (теория и практика обучения языкам) / Э.Г. Азимов, А.Н. Щукин. — М.: Изд-во «ИКАР», 2009. — 448 с.
4. Голомидова М. В. Русская антропонимическая система на рубеже веков / М.В. Голомидова // Вопросы ономастики. — 2005. — № 2. — С. 11–22.
5. Короткова М.В. Методика проведения игр и дискуссий на уроках истории / М.В. Короткова. — М.: Изд-во «ВЛАДОС-ПРЕММ», 2001. — 256 с.
6. Богданова Н. В. Методика обучения иностранному языку в работе над словарным запасом в тандем-группах / Н.В. Богданова // Научно-технические ведомости СПбГПУ. Гуманитарные и общественные науки. — 2007. — № 1 (239). — С. 186–195.
7. Кудрявцева Е. Л. Использование тандема (индивидуального и группового) для сохранения родного языка у естественных билингвов / Е.Л. Кудрявцева // III Научно-методические чтения: сб. науч. ст. — Вып. 3. — М.: Изд-во МГПИ, 2012. — С. 76–89.
8. Яковлева Т.А. Изучение иностранного языка в тандеме / Т.А. Яковлева // Гуманитарные, социально-экономические и общественные науки. Психологические и педагогические науки. — 2014. — № 10 (2). — С. 86–92.
9. Толстова Н.Н. Использование песен на уроках РКИ / Н.Н. Толстова // Молодой ученый. — 2016. — № 17 (121). — С. 174–178. — URL: <https://moluch.ru/archive/121/33430/> (дата обращения: 15.06.2020).

Ж.С. Акишева, Е.Р. Келлер-Дедицкая, Н.А. Бекбалакова

Екінші тілдік тұлғаны қалыптастыру мәселесі жайлы

Мақалада орыс тілін шет тілі ретінде оқытудың өзекті мәселелері талданған. Екінші тілдік тұлға категориясын қалыптастыруда әдістемелік әдістерді таңдауға ерекше назар аударылған. Оқытылатын тіл елінен алшақтық жағдайында инофон студенттерінде екінші тілдік тұлғаны қалыптастыру мәселесі қарастырылған. Авторлар Қазақстан Республикасындағы академиялық ұтқырлық жағдайында Қытай Халық Республикасынан «Орыс тілі шет тілі ретінде» мамандығының филолог-студенттерін оқыту мысалында екінші тілдік тұлғаны қалыптастыру шарттары мен мүмкіндіктерін сипаттаған. Орыс

атауын, ән репертуарын таңдау сияқты ЕТТ ерекшеліктерін өзектендіретін факторлар келтірілген. Мәдениетаралық қарым-қатынас жағдайындағы тандем сабақтарының маңыздылығына назар аударылған. Оқытудың бұл әдістері мәдениетаралық құзыреттілікті коммуникативті құзыреттілікпен өзара байланыста дамытуға мүмкіндік береді, бұл өз кезегінде қайталама құзыреттіліктің қалыптасуын анықтайды.

Кілт сөздер: екінші тілдік тұлға, орыс тілі шет тілі ретінде, мәдениетаралық қарым-қатынас, тандем сабақтары.

Zh.S. Akisheva, E.R. Keller-Deditskaya, N.A. Bekbalakova

On the question of the formation of a secondary linguistic personality

The article analyzes topical issues of teaching Russian as a foreign language. The special attention is paid to the choice of methodological techniques in the formation of the category of the secondary linguistic personality. The problem of the formation of a secondary linguistic personality among foreign students in a situation of isolation from the country of the learning language is considered. The authors characterize the conditions and opportunities for the formation of a secondary linguistic personality on the example of teaching philology students of the specialty "Russian as a foreign language" from the People's Republic of China, in conditions of academic mobility in the Republic of Kazakhstan. The factors that actualize the features of the secondary linguistic personality, such as the choice of the Russian name and song repertoire, are given. Attention is focused on the importance of tandem classes in the situation of intercultural communication. These teaching methods and techniques allow developing intercultural competence in its relationship with communicative competence, which in turn will determine the formation of the secondary linguistic personality.

Keywords: secondary linguistic personality, Russian as a foreign language, intercultural communication, tandem classes.

References

- 1 Vinogradov, V.V. (1980). *Izbrannye trudy. O yazyke hudozhestvennoi prozy* [Selected Works. About the language of fiction]. Moscow: Nauka [in Russian].
- 2 Karaulov, Yu.N. (1989). Russkaia yazykovaia lichnost i zadachi ee izucheniia [Russian linguistic personality and the tasks of its study]. *Yazyk i lichnost — Language and personality* [in Russian].
- 3 Azimov, E.G., & Shchukin, A.N. (2009). *Novyi slovar metodicheskikh terminov i poniatii (teoria i praktika obucheniia yazykam)* [New dictionary of methodological terms and concepts (theory and practice of teaching languages)]. Moscow: IKAR [in Russian].
- 4 Golomidova, M.V. (2005). Russkaia antroponimicheskaya sistema na rubezhe vekov [Russian anthroponymic system at the turn of the century]. *Voprosy onomastiki — Onomastics issues*, 2, 11–12 [in Russian].
- 5 Korotkova, M.V. (2001). *Metodika provedeniia ihr i diskussii na urokakh istorii* [Methodology for conducting games and discussions in history lessons]. Moscow: VLADOS-PREMM [in Russian].
- 6 Bogdanova, N.V. (2007). Metodika obucheniia inostrannomu yazyku v rabote nad slovarnym zapasom v tandem-hruppakh [Methods of teaching a foreign language in the work on vocabulary in tandem groups]. *Nauchno-tekhicheskie vedomosti SPbHPU. Humanitarnye i obshchestvennye nauki — Scientific and technical statements of SpbGPU. Humanities & Social Sciences*, 1 (239), 186-195 [in Russian].
- 7 Kudriavtseva, E.L. (2012). Ispolzovanie tandema (individualnogo i hruppovogo) dlia sokhraneniia rodnoho yazyka u yestestvennykh bilinhvov [Using tandem (individual and group) to preserve the native language of natural bilinguals]. *III Nauchno-metodicheskie chteniia. Sbornik nauchnykh statei — III scientific and methodological readings. Collection of scientific articles*, 3. Moscow: MHPI [in Russian].
- 8 Yakovleva, T.A. (2004). Izuchenie inostrannogo yazyka v tandeme [Learning a foreign language in tandem]. *Humanitarnye, sotsialno-ekonomicheskie i obshchestvennye nauki. Psihologicheskie i pedagogicheskie nauki — Humanities, socio-economic and social sciences. Psychological and pedagogical sciences*, 10 (2), 86–92 [in Russian].
- 9 Tolstova N.N. (2016). Ispolzovanie pesen na urokakh RKI [Using Songs in RKI Lessons]. *Molodoi uchenyi — Young scientist*, 17 (121), 174–178. Retrieved from <https://moluch.ru/archive/121/33430/> (date of the application: 15.06.2020) [in Russian].

A.N. Bekmasheva*, M.K. Azhgaliev

*West Kazakhstan Innovation and Technological University, Kazakhstan
(E-mail: vipbekmasheva@mail.ru, Marat_ajigaliev@mail.ru)*

Reading as a kind of oral activity in professional language training

The article analyzes the topical questions of professional language training. Particular attention is paid to teaching of the reading skills as a type of oral activity. The article considers the problems of teaching different types of reading, taking into account the differences in language training level of students. Reading is considered to be an oral activity that contributes to the development of skills and abilities of oral communication. It is also characterized as a teaching tool in terms of the content, basic principles of teaching, as well as the sequence of teaching. The authors, based on the classifications of reading types suggested by most scientists, offer their own types of tasks and ways of forming speech competence based on teaching professional reading. The ways of overcoming the difficulties of a foreign language text are proposed. The article also outlines the basic principles of teaching various types of reading.

Keywords: reading, oral activity, professional language training, types of reading, authentic text.

Introduction

Language training is of particular importance in the educational programs of universities in the Republic of Kazakhstan. The task of forming high competitiveness of university graduates dictates the need for trilingualism in our country. Speaking three languages is of high practical importance for successful competition in the labor market, moreover it is an urgent need to obtain both professional and general information, and it is regarded as an important component of the reputation. In this regard, the formation of verbal communication skills on professional topics and conducting scientific discussions is crucial. In professional language training, reading plays a special role. Reading aims to extract information from a written text, since it is a receptive type of oral activity.

Main part

Methodists approach the definition of reading types in different ways. Since methodological science requires the ultimate specification of learning objects, in the history of the methodology there are various attempts to classify reading types for different purposes [1; 346–347]. Several types of readings are distinguished: classroom and extracurricular / homework, with or without a dictionary, independent or non-independent, prepared — unprepared (according to the conditions of their implementation), translated and uninterrupted (according to the psychological characteristics of perception), detailed and cursory, extensive — intensive (according to the volume of what is read), excursion and discursive (different degrees of understanding), professional reading, analytical and synthetic (according to the psychological characteristics of perception), as well as critical, referential and informative. The most relevant and generally recognized type in professional language training is the classification depending on the purpose of reading.

According to the classification of S.K. Folomkina [2], four reading types are distinguished depending on goals: reading for learning, reading for introduction, skim and scan reading, and reading for search. It is enough to limit non-philologists majors to these four types of professional reading, because they fully satisfy the needs of specialists in the process of acquiring the necessary information from the educational text.

Introductory reading is a cognitive reading, in which the entire text of an article, story, or a book becomes the subject of the student's attention without the intention of receiving certain information.

Reading for search is aimed at finding specific information in the text — definitions, formulations, digital or other data, about which the student already knows from other sources (educational material on their major, read in the language of education), and is contained in this book, article.

Skim and scan reading involves getting a general idea of the material. Its purpose is to get the general idea of the topic and the range of issues discussed in the text. To teach skim and scan reading, it is necessary to select a number of thematically related text materials and create skim and scan case situations. Study as-

*Corresponding author's e-mail: vipbekmasheva@mail.ru

signments should be aimed at forming skills and abilities to navigate in the logical-semantic structure of the text, the ability to select and use material of the text.

Reading for learning provides the most complete and accurate understanding of all information contained in the text and its critical understanding. Most importantly, student gains self-study skills to understand information in the text. The task of the reading for learning is also formation of the student's ability to independently overcome difficulties in understanding a foreign language text.

These four types of reading: introductory, searching, skimming and scanning, and studying provide solution to almost all the most frequent problems that arise in relevance to communicative, cognitive and aesthetic needs when person addresses texts.

The peculiarity of pedagogical communication in teaching reading skills is in its interaction: during teaching reading skills, contact is carried out through written and oral pre-text tasks, various kinds of instructions, directions, and comments on the text. The teacher compiles these assignments, instructions, tests and ways for self-control for a specific methodological purpose. With their help, the teacher controls understanding of the text by students, gives an assessment, interprets its content and meaning properly.

Pretext assignments usually formulate background knowledge. This is especially important for reading professionally oriented texts. The task emphasizes the authenticity of the material. For example, based on the title of the text, guess its content. Another task — students select a background terminological foundation based on the interpretation of the same title. In addition, depending on the language level of students, pretext tasks can target elimination of language difficulties or work with lexical and grammatical structures. For instance:

- Read the text. Pay attention to the tense of the predicate verbs. In which parts of the text is past tense verbs used, and in which parts — present? What is the reason for this?

- Write out verbs from the text with the meaning of speech and thought. Write down all the grammatical forms of these verbs.

- Make sentences with words and phrases: dispersion medium, colloidal system, thermal conductivity, hydrophilic substances, and chemical reactions.

- Rewrite sentences with direct speech. Explain the setting of punctuation marks. Convert direct speech into indirect speech, replacing these constructions with complex sentences with explanatory clauses.

- Indicate homogeneous parts of the sentence, determine their grammatical forms.

However, this does not mean that pedagogical activity in teaching reading skills predominantly excludes oral communication between students and the teacher. It is known that teaching to read is combined with teaching to speak based on the text, therefore, pedagogical communication in the process of teaching reading skills should include forms applicable to both reading skills and speaking skills. Pedagogical communication in teaching reading skills can be defined both indirectly (through the text) and directly communicative interaction between the teacher and the student. As a result, formation, development and improvement of reading skills and abilities occurs, management of their mastery, control and self-control of their formation, as well as educational impact on the student is carried out. The success of language training can be ensured only under the condition of the correct organization of pedagogical communication in the classroom [3].

Consideration of reading as one of the forms of professional communication imposes special requirements on the selection of texts that provide information content, expressiveness of the main idea of the text, its concept, the understanding of which is the goal of professionally significant reading; teaching methods that promote deeper understanding and assimilation. Understanding of the text is realized through component analysis. The following steps could be taken:

1. *Read the text.*

2. *Divide it into micro-themes and characterize their type.*

3. *Track how micro themes are related.*

4. *Determine the main theme of the text.*

5. *Title the text.*

At the initial levels of language training, reading texts as a task focuses on two types — introductory reading and reading for learning. The ability to work with such reading types is necessary for a specialist for his professional work. At this stage of teaching reading skills at a university, the text should not contain a lot of new, unfamiliar information in the content. At this stage, the student's task is to be able to learn what is familiar, but stated in another language. At this stage of education, not only the language and speech competencies of reading are formed, but also the skills associated with understanding the content of the text. These

skills provide depth of understanding, hence the communicative competence of reading. To understand the text, students need the help of a teacher, expressed by questions:

1. *What is the goal of the author?*
2. *What topic does the author raise in the text? Determine the theme and message of the text.*
3. *To whom is the text addressed?*
4. *What type of speech is text?*

With the transition to the subsequent stages of teaching reading skills in a foreign language educational or scientific texts, which are more close to original native language, the volume of new meaningful information on the major discipline gradually increases. The main task of the final stage of teaching reading skills is to teach students to read literature with a variable purpose (introduction, search for information, skim/scan and detailed reading), that is, to use all kinds of combinations of types of reading. In addition, students are supposed to perform various types of work with literature in their major — translations, reports, abstracts, annotations, etc. These types of work should be accompanied along with supporting comments of the teacher. For instance:

When writing an essay/paper, do not rely too much on quoting. Remember that the essay is much more an independent work than a synopsis. Use different methods of reporting someone else's speech. For example, *in his article the author writes about...; questions are considered...; work consists of...; the author discusses...; the author takes the point of view...; the conclusions made by the author....*

For successful and effective implementation of a reading course, it is necessary to resolve the issue of the selection and organization of text material. Along with the general features typical to any text, the educational text has a number of distinctive features that are due to the specifics of educational communication.

The main requirements for the texts used in the educational process are:

- the cognitive value of texts and the scientific nature of the content;
- the relevance of the content of the texts to the interests of students. Often, readers' interests are broad, therefore, in the educational process various texts borrowed from popular science, scientific or scientific-technical literatures should be used. When choosing a text for a particular type of reading, they are guided by two main criteria: a) its logical-semantic structure and information abundance and b) its linguistic complexity.

When selecting material for the student and introductory types of reading, it is important to take into account the number of unfamiliar (new) words in the text. If the text contains up to twenty-five percent of unfamiliar meaningful words, then it can be used only for introductory reading. So, if there are more unfamiliar words, then it is only suitable as reading for learning. To ensure presence of practical experience while applying reading for learning, introductory reading, as well as skim/skan and searching, it is necessary to include in educational materials special texts reflecting different genres of a literature (abstracts, patents, etc.), as well as various types of journal articles (article-description, article-reasoning). At the final stage of training, it is recommended to use literature on an original language according to area of study.

It is also advisable to use special teaching aids for abstracting, annotating, taking notes, and reviewing.

The next stage is the development of exercises for acquiring skills related to mastering the skill of recognizing and decoding text while reading. The task of the exercises on mastering language means is to teach students to recognize the words under study in any context, that is, to distinguish between lexical and semantic variants. After the selection of word-formation, lexical and grammatical structures necessary for mastering the studied texts, their training begins. It is necessary to remember about the «dialogical» form of exercises, when new vocabulary is introduced. It is also appropriate to train not only the terminological and general scientific vocabulary, but also the official vocabulary of the scientific language and the modal-evaluative vocabulary of the oral form of communication. It should be emphasized that the work on the formation of basic knowledge should also take place, especially at the initial stage, in accordance with clear algorithms with dubbing of all the material. It is also recommended to perform exercises to establish semantic relationships between words, sentences and paragraphs. For this, grammatical analysis is carried out in order to recognize various forms by their external features and determine the functions of these forms in a specific sentence. Academic, scientific and technical texts differ from popular science and journalistic texts both in language and structure. They lack a plot and emotional coloring, but there are a large number of terms. When reading such texts, it is difficult for a student to use the techniques of contextual guesswork, since the text is built around facts, theories, principles, processes, or other abstract concepts that even in their native language require significant mental work. These texts are classified as authentic.

Reading an authentic professional text assumes that a student has the ability to extract necessary professional information from the proposed material for further use in his/her activities. Work on the text itself involves the contextualization of its communicative fragments at the sentence level (selective translation of communicative fragments with new special vocabulary, choosing the right or wrong statement, text exercises based on multiple choice such as «complete», «fill in», «suggest synonyms (antonyms)», as well as conversations, etc.).

Today, the concept of «authenticity» is considered as a characteristic of the educational process, which is reflected in the work of E.V. Nosonovich. He defines methodological authenticity as «the creation for educational purposes of materials, tasks and situations that are as close as possible to natural. Firstly, methodologically authentic text corresponds to the speech norms accepted by native speakers, and, secondly, specific communication tasks» [4;12]. The same E.V. Nosonovich says that texts are considered authentic if they were not specially created for educational purposes, but were originally intended by the author for native speakers and performing their real function for non-educational purposes. That is, an authentic text is a product of real communication [6;139]. The same opinion is shared by S.K. Folomkina, who accepts «authenticity» as originality, borrowing from genuine sources created by native speakers and not pursuing educational goals. The key characteristic of an authentic text is its complexity [2, 68]. The authenticity of the text should be reflected both in compositional and linguistic terms. This requires the presence of such attributes as integrity, logical coherence, features of the sentence formation expressed in the scientific and technical styles in general.

Authentic texts must be adapted depending on the language level of the students. Adapted texts are actually the same authentic texts, but for methodological purposes small changes such as simplification and the strengthening of certain characteristics of the text is made. The adapted texts are of particular importance at the initial levels of language training. Working with adapted professionally-oriented texts is based on completing a set of tasks. For instance:

1. Explanation of the lexical meaning of the following words according to the dictionary of S.I. Ozhegov:...
2. Matching of synonyms for words:...
3. Reading the text, highlighting the main information.
4. Question-answer conversation.
5. Finding constructions with temporal and abstract meaning in the text.
6. Outlining thesis and writing abstracts.

The final post-text stage involves the transformation of texts in various ways in order to present new text information to the student. Depending on the language level, this can be retelling, formulating questions, taking notes, drawing up a plan, testifying, annotating. To introduce and consolidate lexical and grammatical material, to develop skills and abilities, modern didactic principles of visualization, audio and multimedia, video equipment should be widely used. They help to simulate case studies in which language learning takes place immersing in the cultural and professional environment of its native speakers.

Post-text tasks can be divided into two groups. The first group includes tasks, the implementation of which reveals understanding of the reading, while the fulfillment of tasks of the second group involves work with oral and written speech. Control of reading is performed by the following tasks:

1. *Find and read the sentences that answer these questions...*
2. *Find and read the passage where this statement is confirmed (refuted)...*
3. *Find sentences in the text that have the main semantic idea.*
4. *Answer the questions — «yes» or «no».*
5. *Title the text.*
6. *Make a question plan for the text.*
7. *Formulate the main theses of the text.*
8. *Determine which of these statements do not match to the content of the second paragraph.*
9. *Answer the questions.*
10. *Arrange these theses in the sequence corresponding to the content of the text.*

The purpose of the exercises used at the post-text stage is the formation of probabilistic language and semantic forecasting skills. Possible areas of work for the teacher and students — lexical and grammatical analysis of the text (comparison of lexical units; selection of semantically close (opposite) words, their compatibility, semantic connections and relationships); semantic analysis of the heading of a text; decomposition of a text into structural, syntactic and semantic parts; consideration of various ways of expressing subject-

object relations in the Russian sentence; analysis of various types of complex sentences; study of means of inter-sentence communication, etc. When determining the degree of complexity and coherence in the use of exercises, the following should be considered:

- the content and volume of the lexical-grammatical and syntactic material should be sufficient for a particular stage of language learning;
- the sequence of using the material in the exercises should take into account the growth of linguistic and operational difficulties;
- the number of exercises should be sufficient to automate actions and operations that ensure transition from conscious proficiency of linguistic material to its unconscious use in the speech.

It is important to organize the activities of students in the process of performing the exercises in such a way that the consolidation of the obtained lexical, grammatical and syntactic knowledge is sensible. Therefore, the material offered to students should contain important and useful information for them. Methodologically well-organized work on the content of the text will help readers realize the positive role of the target language system in satisfying their communicative and cognitive needs and create conditions for the formation of the necessary oral abilities and language skills.

When teaching introductory and learning types of reading, there are usually used tasks that reflect real situations of professional reading of a specialist, for example, writing an abstract to an article; reading part of the article / text of an interest; accurate translation of a sample / part of an article / text. Selection of texts for solving the proposed problem / task can be recommended as an assignment.

For the development of skim and scan reading, proper situations are created. Students are given opportunity to choose one of several proposed texts of the workbook or the journal. At the same time, it is necessary that the student justifies his choice, explains the reasons why he rejected other texts. To do this, he/she looks through the proposed texts using skim and scan reading.

Reading for search exists as an independent type of reading and it is important for future professional work. Exercises related to the search for specific information are done in the lesson. These skills are necessary for students to search and select literature for an essay, report, for writing an annotation for an article or a report.

The result of teaching reading skills in a professional foreign language appears through the control of understanding of a reading material. When determining the level of reading skills in the target language, the assessment is carried out according to the results of the tasks for search, introductory reading or reading for learning at the intermediate and upper stages of training.

Self-reading assignments are creative and serve as practice in various types of reading [5]. To develop students' necessary skills in one or another form of reading, it is necessary to connect independent reading with complex content. For example, the preliminary selection of texts for reading and subsequent reading can be oriented towards the implementation of state programs such as «Rukhani zhangyru» [6]. This kind of reading is associated not only with the identification of professional texts, but also with the spiritual and moral education of students.

Research results

So, in the professional language training to form the necessary professional competencies of intercultural communication, it is important to teach students reading skills based on literature on their major profession, ensuring the ability to generate and adequately interpret information in the target language. For a future specialist to be able to timely update the latest information in the area of his profession, it is necessary to pay special attention to the development of exactly those types of reading skills that correspond to his needs — namely reading for search, skim and scan, introductory reading and reading for learning.

References

- 1 Азимов Э.Г. Новый словарь методических терминов и понятий / Э.Г. Азимов, А.Н. Щукин. — М.: Изд-во «ИКАР», 2009. — 448 с.
- 2 Фоломкина С.К. Обучение чтению на иностранном языке в неязыковом вузе: учеб. пос. для вузов / С.К. Фоломкина. — М.: Высш. шк., 1987. — 200 с.
- 3 Серова Т.С. Психологические и лингводидактические аспекты обучения профессионально-ориентированному иноязычному чтению в вузе / Т.С. Серова. — Свердловск: Урал. гос. ун-т, 1988. — 227 с.

4 Носович Е.В. Параметры аутентичного учебного текста / Е.В. Носович, Р.П. Мильруд // Иностранные языки в школе. — 1999. — № 1. — С. 11–21.

5 Корнилова Л.И. Из практики организации аудиторной и внеаудиторной работы при обучении чтению на иностранном языке в неязыковом вузе / Л.И. Корнилова // Профессиональная ориентированность обучения иностранному языку в условиях неязыкового вуза. — М.: Наука, 1987. — 152 с.

6 Жилбаев Ж.О. Ценности модернизации общественного сознания (духовного возрождения) в контексте когнитивной педагогики / Ж.О. Жилбаев, Л.С. Сырымбетова, Л.М. Муратова // Вестн. Караганд. ун-та. Сер. Педагогика. — 2019. — № 2. — С. 88–93.

А.Н. Бекмашева, М.К. Ажгалиев

Оқылым кәсіби бағытталған тілдік дайындықтағы сөйлеу әрекетінің түрі ретінде

Мақалада кәсіби бағытталған тілдік дайындықтың өзекті мәселелері талданған. Оқылымды сөйлеу әрекетінің түрі ретінде оқытуға ерекше көңіл бөлінген. Оқушылардың тілдік дайындық деңгейіндегі айырмашылықтарды ескере отырып, оқудың әртүрлі түрлерін оқыту мәселелері зерттелген. Оқылым ауызша сөйлеу қарым-қатынасының дағдылары мен дағдыларын дамытуға ықпал ететін сөйлеу әрекетінің бір түрі ретінде қарастырылған. Сөйлеу әрекетінің бұл түрі оқытудың мазмұны мен негізгі принциптері, сондай-ақ оқыту реттілігі бойынша оқыту құралы ретінде сипатталған. Көптеген ғалымдар оқылым түрлерін жіктеуге негізделген кәсіби бағытталған оқыту негізінде тапсырмалардың түрлері мен сөйлеу құзыреттілігін қалыптастыру жолдарын ұсынады. Шет тіліндегі мәтіннің қиындықтарын жеңудің жолдары ұсынылған. Мақалада оқылымның әртүрлі түрлерін оқытудың негізгі принциптері көрсетілген.

Кілт сөздер: оқылым, сөйлеу әрекетінің түрі, кәсіби бағытталған тілдік дайындық, оқу түрлері, аутентикалық мәтін.

А.Н. Бекмашева, М.К. Ажгалиев

Чтение как вид речевой деятельности в профессионально-ориентированной языковой подготовке

В статье проанализированы актуальные вопросы профессионально-ориентированной языковой подготовки. Особое внимание уделено обучению чтению как виду речевой деятельности. Поставлены проблемы обучения разным видам чтения с учетом различий в уровне языковой подготовки обучающихся. Чтение рассмотрено как вид речевой деятельности, способствующий развитию навыков и умений устной речевой коммуникации. Данный вид речевой деятельности также характеризуется как средство обучения по содержанию и основным принципам обучения, а также последовательности обучения. Авторы на основе классификаций видов чтения, выдвигаемых большинством учёных, предлагают свои типы заданий и пути формирования речевой компетенции на основе обучения профессионально-ориентированному чтению. Предложены пути преодоления трудностей иноязычного текста. В статье выдвинуты основные принципы обучения различным видам чтения.

Ключевые слова: чтение, речевой вид деятельности, профессионально-ориентированная языковая подготовка, виды чтения, аутентичный текст.

References

- 1 Azimov, E.G. & Shchukin, A.N. (2009). *Novyi slovar metodicheskikh terminov i poniatii [New dictionary of methodical terms and concepts]*. Moscow: Izdatelstvo «IKAR» [in Russian].
- 2 Folomkina, S.K. (1987). *Obuchenie chteniiu na inostrannom yazyke v neiazykovom vuze [Teaching to read in a foreign language in a non-linguistic university]*. Moscow: Vysshiaia shkola [in Russian].
- 3 Serova, T.S. (1988). *Psiholohicheskie i linhvodidakticheskie aspekty obucheniia professionalno-orientirovannomu inoiazychnomu chteniiu v vuze [Psychological and linguo-didactic aspects of teaching professionally oriented foreign language reading at a university]*. Sverdlovsk: Uralskii gosudarstvennyi universitet [in Russian].
- 4 Nosovich, E.V. & Milrud, R.P. (1999). *Parametry autentichnogo uchebnogo teksta [Parameters of authentic educational text]*. *Inostrannye yazyki v shkole — Foreign languages at school, 1*, 11–21 [in Russian].
- 5 Kornilova, L.I. (1987). *Iz praktiki orhanizatsii auditornoi i vneauditornoi raboty pri obuchenii chteniiu na inostrannom yazyke v neiazykovom vuze [From the practice of organizing classroom and extracurricular work in teaching reading skills in a foreign language in a non-linguistic university]*. *Professionalnaia orientirovannost obucheniia inostrannomu yazyku v usloviakh*

nezhazykovoho vuza — Professional orientation of teaching a foreign language in a non-linguistic university. Moscow: Nauka [in Russian].

6 Zhilbaev, Zh.O., Syrymbetova, L.S., & Muratova, L.M. (2019). Tsennosti modernizatsii obshchestvennogo soznaniia (duhovnoho vozrozhdeniia) v kontekste kognitivnoi pedahohiki [Values of modernization of public consciousness (spiritual revival) in the context of cognitive pedagogy]. *Vestnik Karahandinskoho universiteta. Serii Pedahohika — Bulletin of Karaganda University. Series Pedagogy*, 2, 88–93 [in Russian].

АВТОРЛАР ТУРАЛЫ МӘЛІМЕТТЕР СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ INFORMATION ABOUT AUTHORS

- Azhgaliev M.K.** — Candidate of philological sciences, Associate Professor of the Department of Philology, Culture and Teaching Methods, West Kazakhstan Innovation and Technological University, Kazakhstan. E-mail: vipbekmasheva@mail.ru
- Adilova, A.S.** — Doctor of philological sciences, Professor of the Kazakh language department, Karagandy University of the name of academician E.A. Buketov, Kazakhstan. E-mail: adilova2010@mail.ru
- Akischeva, Zh.S.** — Candidate of philological sciences, Associate Professor, Department of theory and methods of foreign language training, Karagandy University of the name of academician E.A. Buketov, Kazakhstan. E-mail: janar5@yandex.ru
- Bekbalakova, N.A.** — Assistant Professor at the language development Center, Karaganda Medical University, Kazakhstan. E-mail: nurzhamal.bekbalakova@mail.ru
- Bergman, A.** — Director of Department the Slavic Studies, Berlin University named after Humboldt, Germany. E-mail: anka.bergmann@hu-berlin.de
- Bekmasheva A.N.** — Candidate of pedagogical sciences, Associate Professor of the Department of Philology, Culture and Teaching Methods, West Kazakhstan Innovation and Technological University, Kazakhstan. E-mail: marat_ajigaliev@mail.ru
- Demessinova, L.M.** — Senior lecturer, Doctoral Candidate, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan. E-mail: lepa_semey@mail.ru
- Ermekkhaliyeva, Sh.** — Master student of the Kazakh language Department, Kh. Dosmukhamedov Atyrau University, Kazakhstan. E-mail: shattyk_98@list.ru
- Fleming, K.** — PhD, PhD Researcher, University of Hong Kong, Hong Kong, SAR China. E-mail: kffleming@kimep.kz
- Ismakova A.S.** — Doctor of philological sciences, Professor, M.O. Auezov Institute of literature and art, Almaty, Kazakhstan. E-mail: ismakova.aigul@gmail.com
- Kadirova, S.** — Master student of the Kazakh language Department, Kh. Dosmukhamedov Atyrau University, Kazakhstan. E-mail: 98adaika@inbox.ru
- Kaukerbekova, B.** — Associate Professor of the Kazakh language department Karaganda Medical University, Kazakhstan. E-mail: baglankaukerbekova@mail.ru
- Keller-Deditskaya, E.R.** — Candidate of philological sciences, Associate Professor of the language development Center, Karaganda Medical University, Kazakhstan. E-mail: lenakd@mail.ru
- Kiynova, Zh.K.** — Professor, Kazakh National Women's Teacher Training University, Almaty, Kazakhstan. E-mail: zhanarkiynova@gmail.com
- Khassenov, B.R.** — PhD student of the Kazakh language Department, Karagandy University of the name of academician E.A. Buketov, Kazakhstan. E-mail: boka_001kz@mail.ru
- Mukhambetov, Zh.** — Candidate of philological sciences, Docent of the Kazakh language department, Kh. Dosmukhamedov Atyrau University, Kazakhstan. E-mail: mukhambetov72@mail.ru
- Nefedova, L.A.** — Doctor of philological sciences, Professor, Chelyabinsk State University, Chelyabinsk, Russia. E-mail: lan2@mail.ru
- Olenev, S.V.** — Candidate of philological sciences, Associate Professor of the Department of Stylistics and Rhetoric, Kemerovo State University, Kemerovo, Russia. E-mail: stanislav.olenev@gmail.com

-
- Orazbek, M.S.** — Doctor of of philological sciences, Professor, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan. E-mail: makpal_zere@mail.ru
- Saladounikava, T.V.** — Candidate of philological sciences, Associate Professor of the romance languages department, FMO BSU, Minsk, Belarus. E-mail: tatianasolodovnikova2015@gmail.com
- Smagulova, J.** — PhD, Associate Professor, College of Humanities & Education, KIMEP University, Almaty, Kazakhstan. E-mail: juldyz@kimep.kz
- Tleuov, A.** — PhD, Assistant Professor, College of Humanities & Education, KIMEP University, Almaty, Kazakhstan. E-mail: a.tleuov@kimep.kz
- Tuyte, Ye.Ye.** — Candidate of Philological Science, Associate Professor of the Department of Kazakh linguistics, Karagandy University of the name of academician E.A. Buketov, Kazakhstan. E-mail: eldos_t_e@mail.ru
- Uaikhanova, M.A.** — PhD, Associate Professor of the Trilingualism Department, S. Toraihyrov University, Pavlodar, Kazakhstan. E-mail: mira.p2011@mail.ru
- Yergaliyeva, S.Zh.** — PhD, Associate Professor of the Trilingualism Department, S. Toraihyrov University, Pavlodar, Kazakhstan. E-mail: samal17.12@mail.ru
- Zhauynshiyeva, Zh.B.** — PhD doctoral student, Kazakh National Women's Teacher Training University, Almaty, Kazakhstan. E-mail: Zhazira.zhauynshieva@mail.ru

2020 ЖЫЛҒЫ
«Қарағанды университетінің хабаршысы. Филология сериясы»
журналында жарияланған мақалалардың көрсеткіші

Указатель статей, опубликованных в журнале
«Вестник Карагандинского университета. Серия Филология»
в 2020 году

Index of articles published in
«Bulletin of the Karaganda University. Philology Series»
in 2020

№ с.

РУХАНИ ЖАҢҒЫРУ

<i>Alekseeva M.A., Smailova A.Sh., Rakhymbayeva B.O., Dyussalinova B.K.</i> Tursynbek Kakishev — literary critic scholar	1	21
<i>Rapisheva Zh.D., Nazarova M.K.</i> To the problem of formation of multilingual linguistic personality in the multicultural space of Kazakhstan	2	6
<i>Rustemova Zh.A., Abdrazilova A.</i> Literature of the Islamic period and the human problem	1	13
<i>Takirov S.U., Shardarbekova A.E.</i> Current methods of studying literary heritage	1	26
<i>Әділова А.С., Жуынтаева З.Н.</i> ҚАЗТЕСТ: тыңдалым тапсырмалары — талап және тәжірибе.....	2	13
<i>Әділова А.С., Каукербекова Б.С.</i> Абай және қазіргі қазақ көркем мәтіндері	4	7
<i>Жалмаханов Ш.Ш., Маретбаева М.Ә.</i> Әбілқасым әз-Замашаридың өмірі мен шығармашылығын кешенді зерттеудің қажеттілігі	1	6
<i>Кенжеғалиев С.А., Нұржанова Қ.Қ.</i> Абайдың ділге қатысты дәйектемелері.....	3	6
<i>Мұхамбетов Ж., Кәдірова С., Ермекқалиева Ш.</i> Алашорда үкіметі мен Алаш ардагерлері ұлт тілінің мәселелері жайлы	4	21
<i>Исмақова А.С.</i> Алаш Абайтануы	4	13

ТІЛТАНУДЫҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ
АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ЯЗЫКОЗНАНИЯ
ACTUAL PROBLEMS OF LINGUISTICS

<i>Baimamyrov S.A., Tungushbaeva B.K.</i> Objectification of the superconcept «ideology» in the publicistic discours: diachronic aspect	3	20
<i>Bainiazov A., Maretbayeva M.A., Zhalmakhanov Sh. Sh., Dzhusupov M.</i> Phono-morpho-lexical similarity of auxiliary morphemes of the dictionary «Mukaddimat al-adab» (XIII century) Az-Zamakhshari with the Kazakh language	3	40
<i>Fleming K., Smagulova J., Tleuov A.</i> What can ethnography offer: methodological reflections and case studies		453
<i>Khassenov B.R., Nefedova L.A., Adilova A.S.</i> Mythical and linguistic interpretation of the sign point inside the circle	4	34
<i>Sherizatova Zh.Zh.</i> Lexical phrases with anthroponymic components in medical terminology	3	27
<i>Temirgazina Z.K., Belova E.O.</i> Linguocultural type of «gover official» in Kazakhstan media	1	57
<i>Uaikhanova M.A., Olenev S.V., Yergaliyeva S.Zh.</i> Text Derivative Description of Political Discourse (based on the example of Kazakhstani Internet comments).....	4	40
<i>Vesselinov D., Mazhitaeva Sh.M., Amanbekova D.Ye.</i> Language representation and the structure of concepts in the modern cultural linguistics	3	58
<i>Yergaliyeva S. Z., Melnik N.V., Yergaliyev K.S.</i> Linguistic Personological marker of Ordinary Political Discourse (on the example of Russian Internet comments).....	2	19
<i>Zhunosova M.K., Sayazhanova A.Zh.</i> The syntactic structure of the initial and final sentences	3	65
<i>Абдирасилова Г.К., Атабаева М.С., Салихова С.К.</i> Жер-су атауларындағы ұлттық мәдени ақпарат жайында	2	44
<i>Антонова Е.М.</i> К вопросу о дифференциации фактивных и субъективных суждений	1	46

<i>Вазанова М.Г., Якушкина З.Н.</i> Использование корпуса текстов при лингвистической экспертизе	3	14
<i>Демесинова Л.М., Оразбек М.С.</i> Бовари ханым: тоғышарлық, әлде тағы әйел архетипі.....	4	67
<i>Жауыншиева Ж.Б., Кыынова Ж.К., А. Бергман.</i> Числовой код во фразеологической картине мира различных лингвокультур: опыт сопоставительного анализа.....	4	27
<i>Жунусова Ж.Н., Нугуманова А.Н.</i> Лексические особенности политических слоганов предвыборных кампаний России и Казахстана.....	1	39
<i>Жуынтаева З.Н. Қазанбаева А.З., Тұрсынова М.А.</i> Жалғаулықтардың мәтін түзудегі қызметі.....	1	32
<i>Ильслова Н.Ә.</i> Синтагма – коммуникативті грамматиканың нысаны	2	51
<i>Кенжалин Қ., Илкер А., Мирзахметов А., Тұрарханова З.Қ.</i> Қазақ және түрік тілдеріндегі адамның тыныс алу жүйесі атауларына қатысты тұрақты тіркестер.....	1	52
<i>Нұртаева А.Б., Сүйер Экер.</i> Тілдік оппозиция: антонимдер мен қарама-қарсы мәндес сөздердің пайда болу диалектикасы.....	3	34
<i>Пудовкина Н.В., Куляпина С.В.</i> Антонимия именного словообразования в современном английском языке	2	34
<i>Солодовникова Т.В.</i> Новые формы реконфигурации рекламного дискурса.....	4	47
<i>Темиргазина З.К., Тезекбаев А.Д.</i> Коммуникативная ситуация с тремя участниками: направление иллокуций.....	2	27
<i>Түйте Е.Е., Марат М.М., Салтанмұрат Р., Кадырова Л.Б.</i> Пиджин және креол тілдері қарым-қатынас құралы ретінде.....	3	52
<i>Түйте Е.Е.</i> Жазудың даму тарихы мен қоғамдық қызметі	4	60

ОТАНДЫҚ ӘДЕБИЕТТАНУДЫҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ
АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ ОТЕЧЕСТВЕННОГО ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЯ
ACTUAL ISSUES OF DOMESTIC LITERARY CRITICISM

<i>Filimonova A.P., Mazhitaeva Sh.M., Rapisheva Zh.D., Sonmez M.J.</i> Destruction of the Pretexts in Dystopia («The Slynx» by T. Tolstaya).....	3	96
<i>Kharitonova L.M., Zhablova N.A.</i> New approaches to the study of L.N. Tolstoy's creative work	1	77
<i>Temirgazina Z.K., Nikolayenko S.V., Zhakupova G.K.</i> Space-time continuum in A. Blok's cycle «Poems about the Beautiful Lady»	1	71
<i>Дьяков Д.В.</i> Специфика контаминации и хронологии фольклорного цикла.....	1	63
<i>Жарылғанов Ж. Ж., Омирбекова Д.Ш.</i> Қазақ әдебиетіндегі лирикалық проза.....	2	64
<i>Касенов С.Т., Абдуллина Л.И., Маркина П.В.</i> Образ Великой степи в аспекте новой компаративистики (на материале поэмы Г. Зелинского «Киргиз» и повести Г. Гребенщикова «Ханство Батырбека»).....	2	57
<i>Құрманғали Г.Қ., Ашраф Мохамед Аттия Абдоу</i> Құранмен астастыра жырлаған орта ғасырдағы әдеби жәдігерлер.....	3	84
<i>Мустоянова А.Т.</i> Актуальные направления исследований в современном зарубежном литературоведении	2	70
<i>Новосёлова Е.А., Иост О.А., Алексеев П.В.</i> Поэтика времени и пространства в лирике Ольги Григорьевой	1	82
<i>Пангереев А.Ш., Балтымова М.Р.</i> Балалар фольклоры дәстүрлі мәдениеттің ерекше саласы ретінде	3	91
<i>Сайфулина Ф.С., Абдирасилова Г.К., Рустемова Ж.А.</i> Вклад В.В. Радлова и Н.Ф. Катанова в изучение фольклора сибирских татар	1	92
<i>Токатова Л.Е., Белоусова Е.А.</i> Национальный корпус русского языка в литературоведческих исследованиях: практическое применение.....	3	73

ФИЛОЛОГИЯЛЫҚ БІЛІМ БЕРУДЕГІ ЗАМАНАУИ ТӘСІЛДЕР
СОВРЕМЕННЫЕ ПОДХОДЫ В ФИЛОЛОГИЧЕСКОМ ОБРАЗОВАНИИ
MODERN APPROACHES IN PHILOLOGICAL EDUCATION

<i>Abdikadyrova N.R., Abdimomynov E.B., Mehmet N.O.</i> Teaching methods of M. Auezov's stories based on modern education technology.....	1	114
<i>Abdilmanova D.R., Olkova I.A.</i> The diagnostic assessment of 21st century skills acceptable for introduction in the educational process within the framework of teaching English	2	80

<i>Bekmasheva A.N., Azhgaliev M.K.</i> Reading as a kind of oral activity in professional language training	4	78
<i>Dzhumabekova A.A., Ermekova A.B.</i> The use of critical thinking technology at the Russian language classes	2	91
<i>Ilyassova G.O., Ayazbayeva A.M.</i> Text-centric approach in foreign language lessons	3	103
<i>Issalieva A.A., Iskalieva A.T.</i> Formative assessment in the training of technical students	1	100
<i>Kurmanova B.H.</i> Interactive training in the Russian language for students of non-language specialties	1	107
<i>Manrova M.S., Tleumbetova D.B., Ivanova S.A., Dokuchaeva N.V.</i> Project method as an effective method of teaching and educating students of technical universities	2	97
<i>Акишева Ж.С., Келлер-Дедицкая Е.Р., Бекбалакова Н.А.</i> К вопросу формирования вторичной языковой личности	4	73

МЕРЕЙТОЙ ИЕСІ

OUR ANNIVERSARIES

Дорогами науки (к 60-летию З.К. Темиргазиной)	2	102
---	---	-----